

Міністерство освіти і науки України

Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Кваліфікаційна наукова
праця на правах
рукопису

ШИШИМЕНКО ІГОР МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 321/02:321.71 (477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПОЛІТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА ЯК ІНСТИТУТ ДЕМОКРАТІЇ В
СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ**

23.00.02 «Політичні інститути та процеси»

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання чужих
ідей, результатів і текстів мають посилання на відповідне джерело

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник
доктор політичних наук, професор
Наумкіна Світлана Михайлівна

Одеса – 2020

АНОТАЦІЯ

Шишименко І. М. Політична експертиза як інститут демократії в сучасній Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2020.

Зроблено висновок, що в українській політичній науці фрагментарно розглядаються різні аспекти проблеми політичної експертизи, в той же час є недолік комплексних наукових досліджень про роль політичної експертизи в житті держави і суспільства. Дана дисертація є спробою заповнити цю прогалину.

Автором запропонована соціально-професійна структура простору політичної експертизи, яка включає такі категорії – експерти з політологічною освітою, політичні журналісти, політичні коментатори, політичні блогери, колишні і нинішні політики. Обґрунтовано, що професія політичного експерта, як і інші політичні професії, стає масовою.

Виявлено причини масовості професії політичного експерта: відсутність чітких кваліфікаційних вимог до тих, хто приписує собі приналежність до політичної професії, стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, низький рівень політичної культури населення, високий рівень комерціалізації ЗМІ та ін.

Запропоновано механізми, які дозволять забезпечити національний інформаційний простір від некомпетентності, непрофесіоналізму, маніпуляцій випадкових коментаторів. Зокрема, обґрунтовано необхідність на законодавчому рівні закріпити обов'язок ЗМІ запрошувати в якості політичних експертів політологів, які мають науковий ступінь доктора філософії в галузі політичних наук (Phd) або доктора політичних наук. Володарі наукових ступенів в області інших гуманітарних наук, повинні

мати наукові публікації з політології. Це обумовлено тим, що, політична експертиза, що робить вплив на процес прийняття політичних рішень, громадську думку, повинна ґрунтуватися тільки на професійних знаннях і методиках.

Уточнено та проаналізовано функції інституту політичної експертизи: підвищення якості прийнятих політичних рішень; підвищення рівня відкритості та прозорості політико-управлінського процесу; комунікації суб'єктів політичного процесу і суспільства, інформування (інформує суспільство про суть того, що відбувається у соціально-політичних процесах, коментуючи, аналізуючи і прогнозуючи їх розвиток); формування громадської думки (впливає на людей за допомогою інформації); політичної соціалізації (допомагає суспільству раціонально осмислити отриману політичну інформацію); політичної участі (підвищує ефективність процесу прийняття політичних рішень); громадського контролю (відстежує і оцінює діяльність органів державної влади з точки зору їх ефективності для суспільства і держави); політичної стабілізації (підтримує стійкість політичної системи, перетворюючи вимоги населення в розробку рішень соціальних проблем).

Проведено порівняльний аналіз функцій політичної експертизи і політичного консультування, в результаті якого дійшли висновку, що спільними для них є такі функції, як аналіз і прогноз політичних подій, в тому числі з використанням політичних технологій; підготовка аналітичних матеріалів; формулювання практичних рекомендацій для прийняття політичних рішень і ін. І консультаційні, і експертні послуги є, як правило, платними. Відмінні функції: для політичної експертизи це оцінка соціально-політичних подій і дій з точки зору їх впливу на політичний процес; вироблення рекомендацій суб'єктам політики з метою підвищення ефективності їх діяльності; для політичного консалтингу це вивчення політичного ринку, організація політичних кампаній, в першу чергу, виборчих, формування іміджу політиків і політичних партій, забезпечення

для клієнта ефективних зв'язків з громадськістю. Таким чином, експертна діяльність має більш теоретичний характер, а консультативна діяльність – більш прикладний.

Запропоновано авторські визначення понять «політична експертиза» і «політичний експерт». Політичну експертизу пропонується розуміти як форму контролю, яка являє собою систему спеціальних і суміжних знань про політичні процеси й інститути, на основі якої проводяться науково обґрунтований аналіз, незалежна оцінка, прогноз дій і подій в політичній сфері суспільства, формулюються експертні висновки і рекомендації. Це визначення відрізняється від існуючих тим, що включає в предмет експертизи не тільки діяльність органів державної влади, так і всі політичні процеси, що відбуваються в суспільстві і державі.

Відповідно під поняттям «політичний експерт», слід розуміти фахівця, що має як спеціальні знання в галузі політології, так і знання в області суміжних спеціальностей, що дозволяють провести науково аргументовану аналіз і оцінку дій і подій в політичній сфері суспільства, прогнозувати їх розвиток, сформулювати висновки і рекомендації.

Дослідження теоретико-методологічних підходів, що застосовуються з метою вивчення проблем інституту політичної експертизи, дозволило вибрати ті, які були корисні для вирішення завдань дисертаційної роботи: системний аналіз (допоміг виявити, що інститут політичної експертизи є елементом, як політичної системи, так і громадянського суспільства, а також механізми його впливу на політичний процес); біхевіористський підхід (застосовувався для вивчення поведінки учасників політичного процесу, допоміг дослідити мотиви та інтереси політичних експертів, консультантів, їх вплив на політичні вподобання громадян); інституційний підхід (був корисний при обґрунтуванні того, що інститут політичної експертизи є фактором розвитку політичної системи); нормативний підхід (дав можливість оцінити значення політичної експертизи в оцінці політичних явищ з позицій етичних цінностей і норм – свободи,

справедливості, загального блага і ін.); компаративний (порівняльний) підхід (був корисний в порівнянні інститутів політичної експертизи інших країн); структурно-функціональний аналіз (виявлено і розглянуто соціальні функції інституту політичної експертизи, які сприяють рівновазі політичної системи); соціологічний метод (застосовувався для збору та аналізу емпіричних даних, що стосуються становлення та розвитку інституту політичної експертизи, динаміки політичного процесу та ін.); історичний метод (використовувався для розгляду політичних подій в послідовності, пошуку відповідей на питання сьогодення в минулому, в історії); соціокультурний метод (був корисний при дослідженні політичних процесів з точки зору культурних традицій, цінностей); антропологічний метод (дозволив аналізувати політику у взаємозв'язку з природою людини); психологічний метод (дозволив аналізувати поведінку учасників політичного процесу - політичних експертів, політиків, громадян).

Зроблено висновок, що серед усіх численних функцій громадянського суспільства (це і відображення інтересів громадян, і дотримання прав і свобод, і комунікаційна, і багато інших), найбільш головною слід вважати саме функцію громадського контролю, який повинен включати і політичну експертизу. Завдяки політичній експертизі діяльність органів державної влади перебуває під пильною увагою громадськості. Рекомендації політичних експертів допомагають пошуку більш ефективних рішень різних політичних проблем з урахуванням їх наслідків для суспільства і держави.

Здійснена соціально-професійна класифікація простору політичної експертизи, в результаті чого виділені такі категорії – експерти з політологічною освітою, політичні журналісти, політичні коментатори, політичні блогери, колишні і нинішні політики. Виявлено тенденцію до висунення і самовисунання на роль політичних експертів людей, які не мають спеціальної освіти і не є політиками. Однією з причин цього є відсутність необхідності чітких кваліфікаційних вимог до тих, хто

приписує собі приналежність до політичної професії. Це є однією з причин масовості професії політичного експерта. Негативним ефектом цього явища стало зниження суспільної довіри до інституту політичної експертизи. Інші причини – це стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, низький рівень політичної культури населення, високий рівень комерціалізації ЗМІ та ін.

Розгляд особливостей українського експертно-політологічного співтовариства, дослідження ролі українських «фабрик думки» у виробленні політичного курсу держави показало, що за останні роки в Україні з'явилася велика кількість громадських організацій, які працюють в області політичної експертизи. Аналіз інформації про послуги, що надаються цими організаціями, дозволяє зробити висновок про те, що вони не мають чіткої спеціалізації і готові надавати консалтингові, експертні та аналітичні послуги. Відмова від будь-якого виду експертно-аналітичних послуг може бути тільки в зв'язку з обмеженістю ресурсів.

Дослідження політичної експертизи в контексті політико-управлінського процесу показало, що для демократичної влади важливі незалежність, об'єктивність і компетентність політичних експертів, які беруть участь в розробці політичного курсу. Зроблено висновок про те, що в Україні в рамках реформи системи державного управління в структуру міністерств були введені експертно-аналітичні служби, проте їх діяльність не стала повною мірою незалежною, об'єктивною і компетентною. Виявилось, що в результаті непрозорих конкурсів на посади експертів з високою заробітною платою перейшли чиновники.

Розгляд політичної експертизи як фактора формування громадської думки показало, що до політичних експертів в українському суспільстві ставлення неоднозначне. Якщо одні люди слухають їх думку з увагою та інтересом, то інші – з підозрою і сумнівом. Зроблено висновок про те, що рівень довіри до політичних експертів залежить від того, наскільки ідеологічні установки експертів і тих, хто їх слухає, збігаються.

Аналіз характеру взаємовідносин політичних експертів і влади дозволив зробити висновок про те, що поки що систематичне залучення політичних експертів до процесу прийняття важливих політичних рішень є не правилом, а скоріше винятком з нього. У той же час слід зазначити, що все-таки певні зрушення в цьому напрямку є. Так, наприклад, завдяки співпраці влади та експертного співтовариства є позитивні результати у реформуванні системи державних закупівель, державної служби, просування міжнародної ініціативи «Партнерство «Відкритий уряд». В даний час урядом і громадськістю реалізується програма партнерства «Разом проти Корупції».

Аналізуючи проблему взаємовідносин політичної експертизи та засобів масової інформації, автор розвинув тезу про те, що доступ до альтернативних джерел інформації є одним з найважливіших політичних інститутів представницької демократії. У той же час, все більш гостро в українському інформаційному просторі ставиться питання про «експертні оцінки», «експертні думки» і т.д., які, по суті, в реальності не є продуктом професійної політичної експертизи.

Для ЗМІ, фільтруючих інформацію за ознакою сенсаційності, залучення політичних експертів необхідно, оскільки вони, будучи наближеними до політичної сфери, є для медіа джерелом ексклюзивної інформації. Виявлено, що з одного боку, громадяни експертам не вірять, а з іншого боку, все ж ретранслюють отриману від них інформацію.

Ключові слова: демократія, політичний інститут, політична експертиза, політичний експерт, політичне консультування, політичний прогноз, інформація, громадський контроль.

SUMMARY

Shishimenko I. M. Political expertise as an institution of democracy in modern Ukraine. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis to obtain the scientific degree of Candidate of Political Science after specialty 23.00.02 – political institutions and processes. – South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, Odessa, 2020.

It was concluded, in the Ukrainian political science different aspects of the problem of political expertise are considered fragmentary, at the same time there is a lack of comprehensive scientific research on the role of political expertise in the life of the state and society. This dissertation is an attempt to fill this gap. The author proposed a socio-professional structure of the space of political expertise, which includes such categories – experts with political science education, political journalists, political commentators, political bloggers, former and current politicians. It has been substantiated that the profession of a political expert, like other political professions, is becoming widespread.

The reasons for the massization of the profession of a political expert are revealed: the lack of clear qualification requirements for those who claim to belong to the political profession, the rapid development of information and communication technologies, the low level of political culture of the population, the high level of media commercialization, etc.

The mechanisms that will allow to protect the national information space from incompetence, lack of professionalism, manipulations of random commentators are proposed. In particular, it justified the need at the legislative level to fix the obligation of the media to invite as political experts, political scientists who have a Ph.D. in political science (Phd) or a political science degree. Holders of degrees in the other humanities should have scientific publications on political science. This is justified by the fact that political expertise that influences the political decision-making process, public opinion, should be based only on professional knowledge and methods.

The functions of the institution of political expertise were clarified and analyzed: improving the quality of political decisions; increasing the level of openness and transparency of the political and managerial process; communications of the subjects of the political process and society, informing

(informs the society about the essence of the ongoing socio-political processes, commenting, analyzing and predicting their development); the formation of public opinion (affects people with information); political socialization (helps the society to rationally comprehend the received political information); political participation (increases the effectiveness of the political decision-making process); civilian control (monitors and evaluates the activities of public authorities in terms of their effectiveness for society and the state); political stabilization (supports the stability of the political system, transforming the demands of the population into the development of solutions to social problems).

A comparative analysis of the functions of political expertise and political consultation was conducted, which resulted in the conclusion that they share functions such as analyzing and forecasting political events, including using political technologies; preparation of analytical materials; the formulation of practical recommendations for political decision-making, etc. Both consulting and expert services are, as a rule, paid. Distinctive functions: for political expertise, this is an assessment of sociopolitical events and actions in terms of their impact on the political process; development of recommendations to policy makers in order to increase the effectiveness of their activities; for political consulting it is the study of the political market, the organization of political campaigns, first of all, the election campaigns, the formation of the image of politicians and political parties, and the provision of effective public relations for the client. Thus, expert activities are more theoretical, and advisory activities are more applied.

Author's definitions of the concepts «political expertise» and «political expert» are proposed. Political expertise is proposed to be understood as a form of civil control, which is a system of special and related knowledge about political processes and institutions, on the basis of which scientifically based analysis, independent assessment, forecast of actions and events in the political sphere of society are made, expert conclusions and recommendations are formulated. This definition differs from the existing ones in that it includes in the

subject matter of expertise not only the activities of state bodies, but also all the political processes taking place in society and the state.

Accordingly, the term «political expert» should be understood as a specialist who has both special knowledge in the field of political science and knowledge in the field of related specialties, which allow scientifically substantiated analysis and assessment of actions and events in the political sphere of society, predict their development, formulate conclusions and recommendations.

The study of theoretical and methodological approaches used to study the problems of the institute of political expertise allowed us to choose those that were useful for solving the problems of the dissertation work: system analysis (helped to reveal that the institute of political expertise is an element of both the political system and civil society and the mechanisms of its influence on the political process); behavioral approach (used to study the behavior of participants in the political process, helped to explore the motives and interests of political experts, consultants, their influence on the political preferences of citizens); the institutional approach was useful in justifying that the institution of political expertise is a factor in the development of the political system); regulatory approach (made it possible to assess the value of political expertise in the assessment of political phenomena from the standpoint of ethical values and norms – freedom, justice, the common good, etc.); the corporate (comparative) approach (was useful in comparing the institutions of political expertise of other countries); structural and functional analysis (social functions of the institute of political expertise, which contribute to the balance of the political system; (sociological method was used to collect and analyze empirical data relating to the formation and development of the institute of political expertise, dynamics of the political process, etc.); historical method (used to review political events in sequence, searching for answers to present questions in the past, in history); sociocultural method (was useful in the study of political processes in terms of cultural traditions, values); anthropological method (allowed to analyze the

policy in relation with human nature); psychological method (allowed to analyze the behavior of political actors- political experts, politicians, citizens).

It is concluded, among all the numerous functions of civil society (this is a reflection of the interests of citizens, respect for rights and freedoms, and communication, and many others), the most important should be considered the function of civilian control, which should include political expertise. Thanks to political expertise, the activities of public authorities are under the scrutiny of the public. The recommendations of political experts help to find more effective solutions to various political problems, taking into account their consequences for society and the state.

A socio-professional classification of the space for political expertise was carried out, with the result that such categories were singled out – experts with a political science education, political journalists, political commentators, political bloggers, former and current politicians. A tendency has been revealed towards the promotion of people who have no special education and are not politicians for the role of political experts. One of the reasons for this is the absence of the need for clear qualification requirements for those who claim to belong to the political profession. This is one of the reasons for the mass character of the profession of a political expert. The negative effect of this phenomenon was the reduction of public confidence in the institute politic.

The negative effect of this phenomenon was the reduction of public confidence in the institution of political expertise. Other reasons are the rapid development of information and communication technologies, the low level of political culture of the population, the high level of media commercialization, etc. Consideration of the peculiarities of the Ukrainian expert-political science community, the study of the role of the Ukrainian thought factories in formulating the state's political course showed that in recent years a large number of public organizations working in the field of political expertise have appeared in Ukraine. Analysis of information on the services provided by these organizations leads to the conclusion that they do not have a clear specialization

and are ready to provide consulting, expert and analytical services. Refusal of any kind of expert-analytical services can only be due to limited resources.

The study of political expertise in the context of the political and managerial process has shown that independence, objectivity and competence of political experts involved in the development of a political course are important for a democratic government. It was concluded that in Ukraine, within the framework of the reform of the public administration system, expert-analytical services were introduced into the structure of the ministries, but their activities did not become fully independent, objective and competent. It turned out that as a result of non-transparent contests for officials, high-wage experts were transferred. Consideration of political expertise as a factor in shaping public opinion has shown that the attitude towards political experts in Ukrainian society is ambiguous. If some people listen to their opinions with attention and interest, others – with suspicion and doubt. It was concluded that the level of trust in political experts depends on how the ideological attitudes of the experts and those who listen to them coincide.

An analysis of the nature of the relationship between political experts and the authorities led to the conclusion that the systematic involvement of political experts in the process of making important political decisions is not the rule, but rather the exception to it. At the same time, it should be noted that there are nevertheless definite shifts in this direction. For example, thanks to the cooperation of the authorities and the expert community, there are positive results in reforming the public procurement system, the public service, and promoting the Open Partnership Partnership international initiative. At present, the government and the public are implementing the «Razom v Koruptsi» partnership program. Analyzing the problem of the relationship between political expertise and the media, the author developed the thesis that access to alternative sources of information is one of the most important political institutions of representative democracy. At the same time, the issue of «expert assessments», «expert opinions», etc., which, in fact, are not in reality the product of professional

political expertise, is becoming increasingly acute in the Ukrainian information space.

For the media filtering information on the basis of sensationalism, the involvement of political experts is necessary, since they, being close to the political sphere, are a source of exclusive information for the media. It was revealed that on the one hand, citizens do not believe experts, and on the other hand, they still relay the information received from them.

Keywords: democracy, political institution, political expertise, political expert, political consulting, political forecast, information, public control.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Шишименко, І. (2017) Політичні експерти та засоби масової інформації. *Politicus*. Одеса, 6, 108-112.
2. Шишименко, І. (2018) Стан інституту політичної експертизи крізь призму дисертаційних робіт російських дослідників. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Серія: Міжнародні відносини. Луцьк, 1 (374), 184-190.
3. Шишименко, І. (2018) Політичні експерти: хто вони? *Актуальні проблеми політики*. Зб. наук. праць Національного університету «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 244-254.
4. Шишименко, І. (2018) Політична експертиза як вид громадського контролю за діями влади. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Серія: Міжнародні відносини. Луцьк, 2 (4), 62-72.
5. Шишименко, І. (2019) Нові можливості політичної експертизи в інформаційному суспільстві. *Politicus*. Одеса, 1, 72-77.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Шишименко, І. (2017) Деятельность политического эксперта в системе информационной безопасности государства. In Матеріали Третьої Всеукраїнської курсантсько-студентської науково-практичної конференції «*Національна безпека України. Актуальні проблеми та шляхи їх вирішення*». Одеса, 231-233.

7. Шишименко, І. (2017) Теоретико-методологічні підходи до визначення понять «політичний експерт» та «політична експертиза» In Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «*Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональні виміри*». Івано-Франківськ, 42-44.

8. Shishimenko, I. (2018) Expert in the lrgal system: for and against. *Rastreuropean studies: economics, education and law: Proceedings of the International Scientific Conference. (Vol. II)*, Burgas: Publishing House FLAT Ltd-Burgas, 228-231.

9. Шишименко, И.Н. (2019) Политическая экспертиза в политико-управленческом процессе» In Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції «*Економіка та управління в умовах побудови інформаційного суспільства*». Одеса, 105-109.

З М І С Т

ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1	
ПОЛІТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА: ПОСТАНОВКА НАУКОВОЇ ПРОБЛЕМИ, ВИЗНАЧЕННЯ МЕТИ І ЗАВДАНЬ ДОСЛІДЖЕННЯ	24
1.1. Аналітичний огляд наукової літератури з політичної експертизи	24
1.2. Теоретичний погляд на природу, сутність і розвиток політичної експертизи	44
1.3. Обґрунтування вибору основних методів дослідження	69
1.4. Політична експертиза в системі політичного знання	80
Висновки до розділу 1	89
Список використаних джерел до розділу 1	93
РОЗДІЛ 2	
ЕКСПЕРТИЗА ЯК ФАКТОР ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕМОКРАТІЇ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	104
2.1. Політична експертиза як механізм громадського контролю за діями влади	104
2.2. Нові можливості політичної експертизи в інформаційному суспільстві	115
Висновки до розділу 2	124
Список використаних джерел до розділу 2	126
РОЗДІЛ 3	
ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В УКРАЇНІ	133
3.1. Соціально-професійна класифікація політичної експертизи	133
3.2. Українські фабрики думки і їх роль у виробленні політичного курсу	159
Висновки до розділу 3	170

	16
Список використаних джерел до розділу 3	173
РОЗДІЛ 4	
ПРАКТИКА ПОЛІТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В УКРАЇНІ	183
4.1. Політична експертиза в політико-управлінському процесі	183
4.2. Політична експертиза та засоби масової інформації	193
Висновки до розділу 4	212
Список використаних джерел до розділу 4	215
ВИСНОВКИ	223

ВСТУП

Актуальність даного дослідження обґрунтована, в першу чергу, тим, що, Україна, ставши на шлях розвитку демократії, докладає безпрецедентні зусилля з метою успішного проведення соціально-політичних і економічних реформ. Досягти цього можливо за підтримки сильного громадянського суспільства, однією з найважливіших функцій якого є контроль за діяльністю органів державної влади.

Важлива роль в системі громадського контролю відведена інституту політичної експертизи, що покликаний удосконалювати процес прийняття політичних рішень з метою їх відповідності законності та інтересам держави і суспільства. Увага органів державної влади до експертної думки поки не висока, тому політична експертиза в Україні більшою мірою є ініціативною діяльністю з боку громадянського суспільства.

В процесі розвитку політичної експертизи в нашій державі намітилися і негативні тенденції. Зокрема, масовизація професії політичного експерта стала чинником її певної дискредитації в очах суспільства, в результаті чого, лише половина українців тією чи іншою мірою довіряють політичній експертизі.

Якщо проблеми громадського контролю, суспільної експертизи отримали певне освітлення у вітчизняній політології, то питання розвитку політичної експертизи в Україні поки ще знаходяться за межами дослідницького інтересу. Дана дисертація є першою спробою заповнити вказану прогалину в українській політичній науці.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана на кафедрі політичних наук і права соціально-гуманітарного факультету Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» в рамках науково-дослідної теми «Соціально-політичні

проблеми України в контексті глобальних процесів» (№ державної реєстрації 0114U007155).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є визначення особливостей становлення та розвитку інституту політичної експертизи в сучасній Україні. Для досягнення даної мети були поставлені наступні завдання:

- визначити рівень дослідження проблематики політичної експертизи на основі аналітичного огляду наукової літератури

- обґрунтувати та узагальнити теоретичні позиції з питань природи, сутності і розвитку політичної експертизи, сформулювати авторське визначення понять «політична експертиза», «політичний експерт»;

- класифікувати запропоновані в науковій літературі теоретико-методологічні підходи до дослідження інституту політичної експертизи та визначити ті з них, за допомогою яких можливо вирішити завдання даного дисертаційного дослідження;

- з'ясувати місце політичної експертизи в системі політичного знання;

- обґрунтувати роль політичної експертизи в системі громадського контролю за діяльністю влади;

- визначити нові можливості політичної експертизи в інформаційному суспільстві;

- здійснити соціально-професійну класифікацію політичної експертизи;

- виявити особливості українського експертно-політологічного співтовариства та дослідити значення українських «фабрик думок» у виробленні політичного курсу держави;

- розглянути визначити політичну експертизу як елемент політико-управлінського процесу;

- з'ясувати особливості системи взаємовідносин політичних експертів і ЗМІ.

Об'єкт дослідження – політичні інститути в демократичному суспільстві

Предмет дослідження - політична експертиза як інститут демократії в сучасній Україні.

Методи дослідження. За допомогою системного аналізу було виявлено, що інститут політичної експертизи є елементом як політичної системи, так і громадянського суспільства.

Біхевіористський підхід, який застосовується для вивчення поведінки учасників політичного процесу, допоміг дослідити мотиви та інтереси політичних експертів, консультантів, їх вплив на політичні вподобання громадян.

За допомогою структурно-функціонального аналізу в дисертації виявлено і розглянуто соціальні функції інституту політичної експертизи, які сприяють рівновазі політичної системи. Функція політичної стабілізації проявляється в тому, що політична експертиза підтримує стійкість політичної системи, перетворюючи вимоги населення у розробку рішень соціальних проблем. Функція контролю спрямована на відстеження та оцінювання діяльності органів державної влади з точки зору їх ефективності для суспільства і держави. Функція політичної участі проявляється в тому, що політична експертиза як структура громадянського суспільства підвищує ефективність процесу прийняття політичних рішень. Функція інформування полягає в тому, що суспільство отримує інформацію про сутність соціально-політичних процесів, що відбуваються, коментуючи, аналізуючи і прогнозуючи їх розвиток.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що у вітчизняній політичній науці робота автора є першим комплексним дослідженням поняття, сутності, перспектив розвитку політичної експертизи в Україні, а також її ролі в політичному процесі. В процесі проведеного дослідження отримані результати, які відзначаються науковою новизною:

вперше:

запропонована соціально-професійна структура простору політичної експертизи, яка включає такі категорії – експерти з політологічною освітою, політичні журналісти, політичні коментатори, політичні блогери, колишні і нинішні політики. Обґрунтовано, що професія політичного експерта, як і інші політичні професії, стає масовою;

виявлені причини масовості професії політичного експерта: відсутність чітких кваліфікаційних вимог до тих, хто вважає себе причетними до політичної професії, стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, низький рівень політичної культури населення, високий рівень комерціалізації ЗМІ та ін;

запропоновані механізми, що дозволять забезпечити національний інформаційний простір від некомпетентності, непрофесіоналізму, маніпуляцій випадкових коментаторів. Зокрема, обґрунтовано необхідність на законодавчому рівні закріпити обов'язок ЗМІ запрошувати в якості політичних експертів політологів, які мають вчений ступінь доктора філософії в галузі політичних наук (Phd) або доктора політичних наук, або ж вчених у сфері соціально-гуманітарних наук, за умови наявності наукових публікацій із політології. Це обумовлено тим, що, політична експертиза здійснює вплив на процес прийняття політичних рішень, громадську думку і відповідно повинна ґрунтуватися лише на професійних знаннях і методиках;

обґрунтовано, що в освітніх програмах підготовки магістрів і докторів філософії в галузі політології приділено недостатньо уваги формуванню компетенцій, необхідних для діяльності в сфері політичних аналізу, експертизи, прогнозування. Аргументовано, що метою закладів вищої освіти є підготовка політологів, а не політичних експертів, в зв'язку з чим назріла необхідність відкриття відповідної спеціалізації на політологічних факультетах, освітня програма якої передбачатиме формування у студентів-

політологів компетенцій, необхідних для проведення політичної експертизи;

проведено порівняльний аналіз функцій політичної експертизи і політичного консультування, в результаті якого отримано висновок, що спільними для них є такі функції, як аналіз і прогноз політичних подій, в тому числі з використанням політичних технологій; підготовка аналітичних матеріалів; формулювання практичних рекомендацій для прийняття політичних рішень та ін. І консультаційні, і експертні послуги є, як правило, платними. Відмінні функції: для політичної експертизи це оцінка соціально-політичних подій і дій з точки зору їх впливу на політичний процес, а також вироблення рекомендацій суб'єктам політики з метою підвищення ефективності їх діяльності; для політичного консалтингу це вивчення політичного ринку, організація політичних кампаній, в першу чергу, виборчих, формування іміджу політиків і політичних партій, забезпечення для клієнта ефективних зв'язків з громадськістю. Таким чином, експертна діяльність має більш теоретичний характер, а консультативна діяльність – більш прикладний.

удосконалено:

визначення поняття «політична експертиза», яка розглядається як форма громадського контролю і являє собою систему спеціальних і суміжних знань про політичні процеси й інститути, на основі якої проводяться науково обґрунтований аналіз, незалежна оцінка, прогноз дій і подій в політичній сфері суспільства, формулюються експертні висновки і рекомендації. Це визначення відрізняється від існуючих тим, що враховує роль політичної експертизи в системі громадського контролю, а також включає в предмет експертизи не тільки діяльність органів державної влади, а й усі політичні процеси, що відбуваються в суспільстві і державі;

визначення поняття «політичний експерт», під яким розуміється фахівець, який має професійні знання в галузі політології, і знання в області суміжних спеціальностей, що дозволяють провести науково аргументовану

аналіз і оцінку дій і подій в політичній сфері суспільства, прогнозувати їх розвиток, сформулювати висновки і рекомендації;

отримало подальший розвиток:

уточнення функцій інституту політичної експертизи: підвищення якості прийнятих політичних рішень (бере участь в процесі прийняття політичних рішень); підвищення рівня відкритості та прозорості політико-управлінського процесу (привертає увагу громадськості до діяльності влади); комунікації суб'єктів політичного процесу і суспільства, інформування (інформує суспільство про суть соціально-політичних процесів, що відбуваються, коментуючи, аналізуючи і прогножуючи їх розвиток); формування громадської думки (впливає на людей за допомогою інформації); політичної соціалізації (допомагає суспільству раціонально осмислити отриману політичну інформацію); політичної участі (підвищує ефективність процесу прийняття політичних рішень); громадського контролю (відстежує і оцінює діяльність органів державної влади з точки зору їх ефективності для суспільства і держави); політичної стабілізації (підтримує стійкість політичної системи, перетворюючи вимоги населення в розробку рішень соціальних проблем);

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що положення і висновки дисертації не тільки дають основу для подальшого теоретичного дослідження проблем політичної експертизи, але і можуть бути використані в практичній діяльності органів державної влади, пов'язаної з питаннями експертного забезпечення процесу прийняття політичних рішень. Науково-теоретичні напрацювання та висновки дослідження можуть знайти застосування у навчальному процесі закладів вищої освіти, зокрема в курсах з політології, публічного управління, політичної комунікації та ін.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Окремі положення і висновки дисертації були представлені на міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових конференціях і семінарах, зокрема

на: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональні виміри» (м. Івано-Франківськ, 12-13 жовтня 2017 р.), Третій Всеукраїнській курсантсько-студентській науково-практичній конференції «Національна безпека України: Актуальні проблеми та шляхи їх вирішення» (м. Одеса, 28 листопада 2017 р.), III Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання державно-правового розвитку України» (м. Одеса, 25-27 червня 2018 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Східно-Європейські дослідження: економіка, освіта і право» (м. Бургас (Болгарія) 7-8 червня 2018 р.), VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Економіка та управління в умовах інформаційного суспільства» (м. Одеса, 26-27 березня 2019 р.), П'ятій Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасна українська держава: вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів» (м. Одеса, 3 квітня 2020 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 9 наукових праць: із них 5 – наукові статті у фахових виданнях з політичних наук, 4 – матеріали і тези доповідей на наукових та науково-практичних конференціях і семінарах.

Структура і обсяг дисертаційного дослідження зумовлені метою і завданнями, що були поставлені у процесі науково-теоретичної розробки обраної теми. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, один з яких містить чотири підрозділи, три – по два підрозділу, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 227 сторінок. Списки використаних джерел включають 337 найменувань (35 сторінок).

РОЗДІЛ 1

ПОЛІТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА: ПОСТАНОВКА НАУКОВОЇ ПРОБЛЕМИ, ВИЗНАЧЕННЯ МЕТИ І ЗАВДАНЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

В даному розділі проводиться аналітичний огляд наукової літератури, присвячений політичній експертизі. Розглядаються теоретичні питання природи, сутності і розвитку політичної експертизи, ґрунтується вибір основних методів дослідження. Аналізується роль політичної експертизи в системі політичного знання. Проведена робота дозволила автору визначити мету і завдання дисертаційного дослідження.

1.1. Аналітичний огляд наукової літератури про політичну експертизу

Головним фактором вибору теми дослідження стала її актуальність, адже ефективність політико-державного управління неможлива без якісної політичної експертизи. Як справедливо зазначає теоретик політичного аналізу К. Симонов, сучасні політики змушені приймати рішення в умовах ускладнення політичного процесу. Однак, «прийняттю політичних рішень, будь якого ступеню складності, обов'язково повинен передувати збір точної і вичерпної інформації» [82, с. 253].

І вже навіть так звані досвідчені політики не завжди в змозі грамотно реагувати в умовах стрімкого зростання обсягів інформації і появи нових різноманітних обставин. Тому політики змушені звертатися за допомогою фахівців, які не тільки володіють політологічними знаннями, але і вміють їх перетворити в компетентне політичне рішення [72].

Потрібна вона і звичайним громадянам для того, щоб вчитися розбиратися в громадських соціальних і політичних проблемах. «Чи потребують громадяни та урядовці допомоги фахівців? Зрозуміло, так! Для

нормального функціонування демократичної держави діяльність експертів, що володіють спеціальними знаннями, не просто важлива, але абсолютно необхідна». Цю думку відомого американського політолога Роберта Даля, без сумніву, поділяє автор [19, с. 78].

У той же час у вітчизняній політологічній науці спостерігається критично недостатня кількість наукових досліджень, присвячених політичній експертизі. Ця обставина є одним із факторів, що обумовила вибір теми дослідження.

На думку автора, істотну плутанину в процес вивчення політичної експертизи вносять самі політологи. З метою пошуку нового предмета для дисертаційного дослідження деякі автори використовують неаргументовані синонімічні поняття. В результаті чого, замість уточнення понятійно-категоріального апарату дослідження політичної експертизи, виникають додаткові проблеми з визначенням сутності понять. Слід зазначити, що плутанина в формулюванні політичних термінів є особливістю, характерною не тільки для сучасної політичної науки. Про спірне вживання політичних термінів писав ще в далекому 1832 р. Дж. К. Льюїс. А в 1984 р. в книзі про поняття соціальних наук, що вийшла під редакцією Дж. Сарторі, обговорюється питання багатозначності і плутанини застосування термінів в політичній науці.

Для комплексного розгляду ролі політичної експертизи в політичному процесі були використані наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, в тому числі російських, котрі розкривають різні аспекти даної проблеми.

Наукові праці російських дослідників розглядалися з кількох причин. По-перше, для того, щоб найбільш повно представити ступінь розробленості обраної проблеми. По-друге, було цікаво, наскільки інститут політичної експертизи здатний об'єктивно оцінювати політичне життя всередині Росії і за її межами в умовах російської агресії проти України, слід врахувати, що Росія – це країна, в якій завжди була відсутня свобода слова, а значить, вільна журналістика і вільна політична експертиза. В

умовах російської агресії наслідками цього стала жорстка інформаційна війна, яку розгорнула проти України «армія» прокремлівських «журналістів» і «політичних експертів». Справедливості заради відзначимо, що все ж є лічені російські журналісти і політологи, які прагнуть бути об'єктивними, не дивлячись на репресивний характер російської політичної влади.

Теж стосується і російських наукових дослідників, авторів дисертаційних робіт. Знайомлячись зі змістом їх праць, можна оцінити рівень свободи їх наукового мислення, з одного боку, і реальний стан політичної експертизи в Росії, – з іншого.

Вибір, систематизація та аналіз монографічних і дисертаційних робіт проводилися на основі того, наскільки за темою вони близькі до предмету дослідження.

В першу групу включені праці, присвячені методологічним і історичним аспектам проблем експертизи. Це роботи Б. Грабовецького, О. Дегтярьова, Ю. Кальниш, Н. Ржевської і ін.

Так, безсумнівний науковий інтерес для дослідження представила монографія Б. Грабовецького «Методи експертних оцінок: теорія, методологія, напрямки використання» [18]. У цій роботі міститься аналіз передумов використання експертних оцінок, змісту методів експертної оцінки, роль прогнозування в системі управління виробництвом. Особливо цікавим є аналіз конкретних методів: «мозкового штурму», синектики, морфологічного аналізу, Делфі та ін. Також корисним було ознайомлення з принципами відбору експертів та експертної групи.

Автори роботи «Експертиза і соціально-психологічний прогноз політичних явищ» [92] розкривають значення експертного знання в сучасному суспільстві. Розглядаються методологічні та методичні аспекти експертної діяльності. Корисним для дослідження став опис методів відбору експертів та мінімізації суб'єктивності в їх оцінках.

В наукових роботах вітчизняних дослідників також досліджуються питання еволюції політичної експертизи. Так, до прикладу в статтях під назвами «Парадокси становлення політичної експертизи», автора Н. Ржевської [65] і «Суб'єкти Політичної аналітики в державному управлінні», автора Ю. Кальниш [35]. Обидві статті присвячені питанням виникнення і розвитку політичної експертизи, як пишуть автори, парадоксів політичної експертизи, властивим для періоду античності. Однак головний парадокс полягає в тому, що деякі, чималі, частини цих статей виявилися ідентичні. Для прикладу (який не є єдиним) процитуємо уривок зі статті Ю. Кальниш: «Ситуація кардинально змінюється після Другої Світової Війни. Цей період по праву можна назвати часом появи й розквіту політичної експертизи. Л. Пал пов'язує це з трьома основними причинами. Перша з них - загальне посилення позицій науки про управління. Йдеться про появу в західному суспільстві впевненості в необхідності розвитку теорії і практики менеджменту, що повинен сприяти більш ефективній організації управління, причому в усіх структурах – від окремого підприємства до всієї держави. Друга – зростання уваги суспільства до гуманітарних наук, у результаті чого прийшло усвідомлення того, що якісний політичний аналіз є не продуктом досвіду й багатой політичної практики, а продуктом наукових технологій. Як третю причину канадський політолог називає успішний розвиток після Війни економік західних країн» [35]. Автор посилається на працю Л. Пала «Аналіз державної політики» [63].

Той же самий текст з невеликими незначними правками міститься в статті Н. Ржевської, але вже з посиланням на статтю О. Дегтярьова «Політичні аналізи як прикладна дисципліна: предметне поле і напрямки розвитку» [22]. У статті О. Дегтярьова не відображено зазначений текст. Але він є ще в одного учасника, в авторефераті дисертації Світлани Внучки, захищеної в 2009 р, але вже без посилань.

Прагнення до пошуку першоджерела призвело до тексту навчального посібника К. Симонова «Політичний аналіз», що вийшов в світ в 2002 р [72]. Як виявилось, на жаль, обидві вищезгадані статті та автореферат містять великі фрагменти навчального посібника К.В. Симонова, зокрема, розділу «Суб'єкти політичного аналізу», в якому автор якраз і розповідає про парадокси політичної експертизи.

До другої групи увійшли наукові роботи, які розглядають питання впливу політичної експертизи на політичний процес. Заслуговують уваги дисертаційні роботи Л. Волинкіна, Т. Нувахова.

Так, в науковому дослідженні Л. Волинкіна на тему «Політична експертиза як фактор політичного процесу» [14] розглядаються структурно-організаційні характеристики інститутів і процедур політичної експертизи. Автор вважає, «що політична експертиза - це не просто один з додаткових компонентів процесу прийняття політичних рішень, а органічний елемент політики, самостійний фактор політичного процесу, який має свою динаміку розвитку. При цьому суть її – не вирішення проблем, а актуалізація їх в суспільній свідомості ...) [14, с. 9]. Аналізуючи сучасний російський політичний процес, автор зазначає, що органи державної влади не зацікавлені у врахуванні громадської думки при прийнятті політичних рішень. А значить, у них немає потреби в залученні до політичної експертизи громадських організацій. Функції експертів виконують самі чиновники, які приймають політико-державні рішення. Л. Волинкіна обґрунтовує тезу про те, що відсутність незалежної громадської експертизи веде до кризи політики в російському політичному процесі.

Для нас це не є несподіваним фактом, враховуючи авторитарний характер російської політичної системи, яка демократичні принципи визнає тільки «на папері». Більш того, ніхто з російських політологів не застрахований від підозр в державній зраді. Так, наприклад, в державній зраді звинуватили в Росії калінінградського політолога Антоніну Зиміну, про яку відомо, що вона є експертом по країнах Балтії і до 2016 року була

директором Балтійського центру діалогу культур – неурядової організації, що займається організацією конференцій та виставок, член клубу друзів Фонду підтримки публічної дипломатії ім. Горчакова, створеного в 2010 році Дмитром Медведевим для просування російських інтересів в країнах Балтії. Про цей факт стало відомо після того, як її виявив в СІЗО-2 центрального главку ФСВП «Лефортово», неофіційно контрольованому ФСБ, представник правозахисної організації. Примітно, що ніякої офіційної інформації про затримання і обрання запобіжного заходу для політолога, не було [34].

У дослідженні Т. Нувахова на тему «Політична експертиза» [51] вирішуються такі завдання, як дослідження теоретико-методологічних основ гуманітарної експертизи, розгляд ролі експертних інститутів в політичному процесі, виявлення чинників, від яких залежить достовірність політичної експертизи, з'ясування ролі політичної експертизи в структурі політичного знання і ін. Автор пояснює невдачі російських політичних і економічних реформ, що проводилися з 1990-х років, саме нерозвиненістю інституту політичних експертів. Також він зазначає вплив корпоративних інтересів на експертні рішення, які нерідко приймаються з метою лобістської діяльності [51, с. 3].

Третю групу склали наукові роботи, присвячені розгляду проблем політичної аналітики і діяльності аналітичних інститутів. В Україні за останні роки з'явилося багато цікавих авторів, кожен з яких вніс свій оригінальний внесок в дослідження політичного аналізу і прогнозування. Це С. Внучка, К. Ващенко, В. Горбатенко, А. Митко, О. Новакова, Ю. Кальниш, А. Коваленко, Є. Коломієць, І. Петренко, В. Рубан, С. Телешун і багато ін.

Відзначимо докторську дисертацію українського дослідника Ю. Кальнишина «Формування теоретико-методологічних засад політичної аналітики в державному управлінні України», присвячену теорії і методиці застосування політичної аналітики в державному управлінні [36]. У своїй

роботі автор спробував обґрунтувати власне бачення принципів формування і застосування теоретико-методологічних засад політичної аналітики в системі прийняття та реалізації політичних і державно-управлінських рішень. Ю. Кальниш розглядає політичну аналітику як специфічну галузь наукового пізнання і об'єкт дослідження державно-політичної науки в Україні. Велика увага приділяється вивченню ролі політичної аналітики в формуванні демократичної системи державного управління [36, с. 8].

Ролі аналітичних центрів в процесі прийняття політичних рішень присвячена робота Світлани Внучки на тему «Аналітичні центри як суб'єкти процесу прийняття політичних рішень» [11]. На думку С. Внучки аналітичні центри беруть активну участь в процесі прийняття політичних рішень. Аналізуючи діяльність аналітичних центрів в Україні, автор класифікувала їх за системою канадського дослідника Леслі Пала. У науковій роботі досліджується зарубіжний досвід створення і діяльності аналітичних центрів. На основі цього С. Внучка зробила висновок, що в якості суб'єкта процесу прийняття політичних рішень аналітичні центри можуть сприяти підвищенню ефективності державного управління. Порівнюючи статус аналітичних центрів України та США, дослідник доходить висновку, що в США вони відіграють більшу роль в процесі прийняття політичних рішень, ніж в Україні.

В. Рубанов в докторській роботі з політичних наук «Теоретико-методологічні засади політичної аналітики» обґрунтовує сутність політичної аналітики як цілісної системи методів і процедур аналізу політичних проблем [68]. Політична аналітика, на його думку, це «сучасна цілісна експертно-аналітична система методів і процедур здійснення циклічного, замкнутого процесу формулювання й аналізу політичної проблеми, політичного прогнозування, політичного консультування та імплементації політичних рішень, які в процесі диференціації та інтеграції

міждисциплінарного знання первісно сформували політичні аналітики і політичні експерти у політичному аналізі» [68, с. 5].

Д. Зайцев досліджував тему «Аналітичні центри як суб'єкти політичного процесу» [29], в результаті чого прийшов до висновку, що аналітичні центри мають подвійну природу. Вони виступають як інститут інтелектуального забезпечення політики, і як суб'єкт демократичного політичного процесу. Досліджуючи ресурси впливу аналітичних центрів на політичний процес, Д. Зайцев акцентує увагу на таких, як кадровий і організаційний, інтелектуальний і матеріальний, соціальний і суспільний, а також символічний [29, с. 12]. Аналізуючи умови діяльності російських аналітичних центрів і порівнюючи їх з подібними американськими структурами, Д. Зайцев зазначає їх невисокий політичний статус. Це закономірно, оскільки, як зазначає автор даного дослідження, в Росії практично відсутні політична конкуренція і плюралізм в політичній системі. А формальні політичні інститути поступаються неформальним практикам [29, с. 9].

Д. Зайцев вважає, що слабкість і неефективність російських політичних і державних інститутів призводять до того, що аналітичним центрам доводиться виконувати роль політичних партій і розробляти альтернативні програми державної політики. Так само в Росії неефективні інститути розробки і прийняття політичних рішень, зокрема, російський парламент. Автор показує, що в розпорядженні російських аналітичних центрів, у порівнянні з американськими, вельми обмежений вибір форм політичної участі. Також програшними, у порівнянні із США, виглядають можливості кадрового обміну між експертним співтовариством і політико-економічною елітою. В умовах американського конкурентного політичного середовища, експерти – це частина політичного класу, в Росії, в умовах авторитарного путінського режиму – експерти знаходяться на «чималій відстані» від політичного процесу [29, с. 17].

Д. Іванов, вивчаючи «Формування політичної аналітики недержавних аналітичних центрів в сучасній Росії», проаналізував структуру і функції аналітичної діяльності недержавних аналітичних центрів [32]. Д. Іванов виділяє такі функції аналітичних центрів: є посередником між державою і громадянським суспільством; служать джерелом інформації про громадські очікування для владної еліти; виконують функції агрегації та артикуляції подій, за допомогою своєї аналітичної діяльності.

На відміну від дисертації Д. Зайцева, яка також присвячена порівняльному аналізу російських і американських аналітичних центрів, дисертація Д. Іванова має більш комплементарний і необ'єктивний характер. Д. Іванову «вдалося» знайти переваги в російській практиці політичного аналізу. Так, наприклад, автор стверджує, що в умовах різноманіття методів і технічних прийомів аналізу політики, зарубіжна аналітична практика і політична експертиза, на відміну від російської, має фрагментарно-орієнтований характер і проблемну спрямованість досліджень. У той час, як російським центрам, що випускають «регулярну інтелектуальну продукцію, властиво проводити аналіз політичного процесу шляхом комплексного опису проблем, розбиття їх на окремі елементи, інститути, моніторинг поточного стану кожного з них окремо і системи їх взаємодії один з одним» [32, с. 9].

Д. Іванов вважає, що американські експертно-аналітичні структури, незважаючи на їх величезну кількість, відрізняються державною та академічною заангажованістю. Завдяки цьому, на думку Д. Іванова, їм вдалося зосередити «значний ресурсний потенціал (аналітичний, фінансовий, медійний)». Аналізуючи сучасний стан американських аналітичних центрів, Д. Іванов висловлює непідтвердженою фактами думку про те, що якість аналітичної продукції знизилась, в той час, як ступінь «стереотипності мислення експертів при аналізі зовнішньополітичної ситуації» підвищилася [32, с. 13].

Без сумніву, інститут американської політичної аналітики та експертизи не бездоганний. Але навряд чи правомірний висновок Д. Іванова про те, що російські і американські аналітичні центри мають схожі проблеми і тенденції до розвитку.

Е. Казакова, автор дисертації «Експертні співтовариства Росії як сучасні політичні інститути» пише про те, що, починаючи з 2000 р «наукові та експертні співтовариства фактично перестали впливати на політичний процес, потрапивши під сильний вплив державної влади». У зв'язку з цим, маючи навіть новаторські ідеї, у російських експертних спільнот немає можливостей для їх реалізації в реальній політиці. Також автор відзначає слабкість російського громадянського суспільства і проблеми взаємин владних структур, суспільно-політичних інститутів і бізнесу, з одного боку, і експертного співтовариства і окремих експертів, з іншого. Е. Казакова вказує на те, що «незалежні» експертні співтовариства часто виявляються фактично непотрібними ні громадянському суспільству, ні органам державної влади» [33].

У дисертації А. Воїнова «Фабрики думки в структурі прийняття політичних рішень в сучасній державі: порівняльний аналіз» [12] автор вивчає інститути, основною діяльністю яких є політичні дослідження. На думку автора, результати цих досліджень застосовуються при прийнятті політичних рішень. Такі інститути А. Воїнов називає фабриками думки. Однак, слід зазначити, що в даній дисертації масштаб впливу так званих фабрик думки на російські політичні процеси занадто перебільшений. Автор розмірковує про такі непрямі форми впливу експертних центрів, як участь їх представників у програмах ЗМІ і просвітницька діяльність серед викладачів суспільних наук. Більшості російських центрів, пише автор, доступні саме непрямі форми впливу, а деяким – прямі. Ця думка А. Воїнова видається справедливою, оскільки відсутність свободи слова в російському інформаційному та політичному просторі встановлює політичним експертам лише вузькі рамки для їх діяльності. В першу це

обмеження для росіян доступу до політичної інформації. Деякі дослідники - російські політологи про це говорять прямо. Так, наприклад, Юлія Жоров в своїй дисертації «Політична інформація в медіа-просторі сучасних демократій (досвід США і РФ)» зазначає, що Росія в лідерах за кількістю законів, що обмежують доступ до політичної інформації. Їх вона нарахувала - 7. Для порівняння - в США таких законів – 2 [26].

Втім, для більшості російських політичних експертів, які обслуговують інтереси влади, це не є проблемою. Очевидно, що дана обставина ніскільки не заважає їм «науково» виправдовувати всі незаконні і непопулярні дії російських органів державної влади. Так, наприклад, в Росії під час обговорення непопулярної пенсійної реформи навколовладними експертами, а їх в Росії більшість, було доручено уникати словосполучення «пенсійна реформа». Замість слова «реформа», яка викликає у росіян негативні асоціації з важкими часами, політичним експертам було запропоновано використовувати слова «зміни», «перетворення» та ін. Причому список експертів, котрий включає сотні прізвищ, був підготовлений заздалегідь. За визнанням деяких з них, ними були отримані спеціальні інструкції з Кремля, що містили перелік аргументів на користь підвищення пенсійного віку. Особливі вказівки щодо висвітлення пенсійної реформи отримали і ЗМІ [24].

Наступна, **четверта група** наукових робіт, присвячена політичним консультуванням та їх технологіям. Автори цих робіт пов'язують політичне консультування з виборчими процесами. Технології політичного консультування аналізуються і класифікуються в історичному контексті. Досліджуються зміни в технологізації політичного консультування у зв'язку з віртуалізацією соціально-політичного простору та ін. Слід відзначити праці В. Гончарова, Н. Козловської, Е. Смир, Є. Юрченко, Н. Юханова.

Микола Юханов розглядає політичне консультування в рамках електорального процесу, чим, на наш погляд, звужує зміст цього поняття. Так, на його думку, основою політичного консультування є систематичні

електоральні дослідження. А в діяльності політичного консультанта головним є узгодження інтересів виборців і політичних лідерів. Основними завданнями політичного консультанта він вважає: «по-перше, інформування електоральних груп через донесення до виборця потрібних послань і тем кампанії; по-друге, переконання виборця віддати свій голос кандидату, а не його опоненту; по-третє, активізація і попередня підготовка потенційних і реальних прихильників електорального суб'єкта через формування груп його підтримки; по-четверте, мобілізація потрібного електорату і демобілізація електоральних груп, на які може орієнтуватися суперник»[95].

У 2008 р вийшов у світ навчальний посібник цього ж автора «PR-технології та політичне консультування в російській політиці» [96]. Основною думкою даного посібника є те, що сучасний політичний процес без політичного консультування неможливий. Запит на політичне консультування викликаний необхідністю організації зворотного зв'язку між політиками і суспільством, конкурентною політичною боротьбою, все більш витонченими виборчими кампаніями та ін. У своїй роботі Н. Юханов велике значення надає розкриттю сутності поняття «політичний консалтинг» і його змісту. Цінність даної роботи надає розгляд зарубіжного досвіду в області політичного консалтингу і зв'язків з громадськістю.

Також були розглянуті результати дисертаційного дослідження Євгена Юрченка «Еволюція виборчих технологій у сучасному політичному процесі» [94]. Одне з питань, яке постало перед автором, це дослідження ринку політичних консультантів за кордоном і в Україні. Є. Юрченко виділяє критерії професіоналізму політичних експертів. Порівнює технології американських і українських політичних консультантів, вивчає ступінь застосування американських технологій в українських політичних реаліях. Визначає перспективи політичного консалтингу в Україні.

Ще один навчальний посібник, який був корисний при розгляді предмета дисертаційної роботи, це «Психологія політичного

консультування» [64]. Дана робота орієнтована на розкриття ролі політичного психолога у формуванні іміджу політика. Розкривається специфіка роботи політичного психолога з політиками під час виборчої кампанії. Ймовірно, автори, що зв'язують політичне консультування суто з виборчими кампаніями, врахували історію створення професійних організацій політичних консультантів в 1960-х роках, коли вони називали себе об'єднаннями консультантів, що займаються проведенням політичних кампаній.

Політичному консалтингу як інституту сучасної політики присвячена монографія В. Гончарова «Сучасне політичне консультування» [17].

Своїм основним завданням автор монографії бачить визначення ролі політичного консультування в сучасному політичному процесі. Дослідження він починає з аналізу безлічі визначень політичного консультування, запропонованих різними авторами. На думку В. Гончарова, «політичний консалтинг в якості особливого політичного інституту виникає лише тоді, коли з'являються передумови існування щодо вільного ринку консультаційних послуг» [17, с.8]. Багато уваги автор приділяє зарубіжному досвіду політичного консультування. Ця робота цінна тим, що, можливо, полегшить певною мірою проведення порівняльного аналізу діяльності політичного експерта і політичного консультанта.

Консалтингові послуги як фактор технологізації, досліджував А. Кузнецов. На жаль, дана робота не є повністю авторською, оскільки виявлені збіги деяких моментів тексту цієї дисертації з текстом дисертації Миколи Юханова, захищеної в 2006 р [72]. Так, наприклад, фрагмент роботи А. Кузнецова «Останнім часом багато вітчизняних і зарубіжних фахівців з консалтингу вивчають політичну комунікацію з точки зору маркетингових технологій та зв'язків з громадськістю. Даний, суто прикладний аспект представлений в роботах таких вітчизняних авторів, як Е. Г. Морозова, Г. В. Пушкарьова, Г. В. Голосіва, В. С. Комаровського, Г. Г. Почепцова, А. Н. Чумикова та ін. Серед зарубіжних фахівців можна

виділити праці Ж. Грюнігена, Д. Дозье, К. Кевуда, В. О'Доннел, Т. Траверса і ін.» майже повністю, за винятком кількох доданих прізвищ, збігається з фрагментом дисертації Миколи Юханова: «Останнім часом багато вітчизняних і зарубіжних фахівців з прикладної політології вивчають політичну комунікацію з точки зору маркетингових технологій та зв'язків з громадськістю. Даний, суто прикладний аспект дослідження політичної комунікації представлений в роботах таких вітчизняних авторів, як Г.В. Голосіва, В.С. Комаровського, Г.Г. Почепцова, А.Н. Чумикова та ін. Серед зарубіжних фахівців можна виділити праці Ж. Грюнігена, Д. Дозье, К. Кевуда, В. О'Доннел, Т. Траверса і ін.» [95].

Такі факти наукової несумлінності ставлять під сумнів компетентність політичних експертів, які є авторами подібних «наукових» робіт.

Аналіз технологій політичного консультування в рамках виборчого процесу міститься в роботі Олени Смир на тему «Політичне консультування: технологічний аналіз» [74]. На основі дослідження автор запропонувала своє визначення поняття «політичне консультування», яке буде розглянуто у наступному підрозділі дисертаційної роботи, оскільки передбачено розкриття відмінностей між поняттями «політична експертиза», «політична технологія» і «політичне консультування», а також формулювання авторського визначення деяких понять.

П'ята група наукових робіт присвячена темі громадянського контролю, однією з форм якої є політична експертиза. У науковій літературі проблема громадянського контролю вивчається в різних аспектах. Зокрема, є дослідження, присвячені громадянському контролю за Збройними Силами, поліцією, в системі державного управління та ін. Це роботи О. Зарічного, В. Логачової, С. Витвицького та ін. Однак, в основному, ці роботи є юридичними.

В. Логачова в дисертації «Конституційно-правові засади громадського контролю при проведенні виборів та референдумів в Україні»

досліджує поняття «громадський контроль» в конституційному праві України, функції контролю в аспекті забезпечення повновладдя українського народу та ін. [44].

Поняття «громадська експертиза» аналізується українським дослідником С. Витвицьким, який в своїй докторській дисертації з юридичних наук відзначає, що це форма громадського контролю та засіб досягнення режиму законності діяльності публічної адміністрації. Суть процедури, на його думку, полягає в тому, що експерти досліджують діяльність органів державної влади з ініціативи інститутів громадянського суспільства, на основі чого виробляють експертний висновок. Громадська експертиза сприяє забезпеченню і реалізації прав і інтересів суспільства і окремих громадян в процесі прийняття законів та державних рішень. Визначено автором і основні принципи експертної діяльності. Це – гласність, компетентність і незалежність експертів, науковий підхід, об'єктивність експертних висновків, вільна ініціатива. С. Витвицький досліджує також мету, завдання та принципи державної експертизи. Однак обґрунтувати її відмінність від експертизи суспільної, автору вдалося не цілком. С. Витвицький вважає, що державна експертиза – це спосіб забезпечення законності публічної адміністрації, це дослідження, яке потребує спеціальних знань, має бути повним, достовірним і обґрунтованим. Експертні рекомендації повинні відповідати закону і бути корисними в конкретному випадку і ін. [10, с. 5].

Однак все це повинно бути властивим і суспільній експертизі. І, звичайно ж, політичній експертизі. Політична експертиза повинна бути компетентною і обґрунтованою, її висновки повинні відповідати законодавству і бути корисними в конкретних політичних ситуаціях.

О. Зарічний в дисертаційній роботі «Участь громадськості у здійсненні публічної влади» досліджує питання участі громадськості в демократичній державі; характеризує межі участі громадськості в здійсненні публічної влади; роль громадськості в процесі взаємодії держави

і громадянського суспільства; досліджує форми участі громадськості в контролі за діяльністю органів державної влади [30].

Шоста група об'єднала наукові роботи, присвячені комунікаційним інструментам політичних експертів, таким як телебачення, Інтернет та інші ЗМІ і ЗМК. Роль ЗМІ у формуванні громадської думки досліджена в роботах Б. Берельсона, Т. Кеніга, Ч. Кулі, П. Лазарсфельда, Г. Лассуелла, У. Ліппман і ін.

Ролі телебачення в комунікаційних процесах влади і суспільства присвячено дисертаційне дослідження О. Воронцової «Телебачення як канал політичної комунікації: регіональний аспект» [15]. Автор справедливо вказує на те, що, незважаючи на стрімке зростання популярності Інтернету, як джерела інформації, він значно продовжує поступатися телебаченню за популярністю серед населення практично всіх країн світу. Як предмет дослідження О. Воронцова розглядає роль телебачення в політичній комунікації. Для цього автору знадобилося розглянути основні технології політичного маніпулювання засобами телебачення, дослідити сутність і специфіку процесу інформування населення шляхом конструювання телевізійних новин, виявити ступінь довіри аудиторії до телебачення, визначити способи впливу на електорат засобами телебачення в період передвиборних кампаній та ін. [15, с. 9].

Ці висновки підтверджують думку Ч. Кепіліндера про те, що «в наші дні, особливо це стосується національної політики, тільки ті політичні фігури, які ефективні на телебаченні, досягають вершин» [99, р. 5].

Дисертаційна робота Лінарді Ібрагімова «Технології інтернет-комунікації як інструмент дестабілізації політичних режимів» [30] викликала особливий інтерес тим, що в ній обговорюється політичний режим в Україні, як приклад негативного впливу інфокомунікаційних технологій на політичну стабільність.

Уже за назвою зрозуміло, що автор ставиться критично до можливості використання інтернет-технологій в політичному процесі, який може привести до політичної нестабільності.

Оцінюючи політичну ситуацію в Україні та Арабських країнах, судячи з автореферату, дисертант навіть не залучав першоджерела – документи, результати соціологічних досліджень, наукові праці вчених цих країн. Таким чином, свої теоретичні викладки автор будував на суб'єктивних висновках російських авторів.

Такий суб'єктивний підхід «в квадраті» і оцінка політичних подій в Україні яскраво проявилася вже в гіпотезі дисертації Л. Ібрагімова. Автор припускає, що інтернет-комунікації як інструмент дестабілізації політичного режиму особливо ефективні «при впливі на ті політичні режими, в яких ключові політичні інститути не мають міцних двосторонніх горизонтальних комунікаційних зв'язків між державою і суспільством, а сама влада має сильно виражений персоніфікований і закритий характер».

Безумовно, що в Україні, як і в будь-якій країні, яка стала безповоротно на шлях до демократії, є необхідність коригування функціонування політичної системи. Також слід визнати, що будучи, за Конституцією, парламентсько-президентською республікою, Україна потребує подальшого вдосконалення нормативно-правової бази, яка усуне зміщення владних повноважень в бік президентської влади і зможе забезпечити стабільність політичної системи.

Однак, порівняння процесів розвитку політичного процесу в Україні та Росії, далеко не на користь останньої. Автор дисертації настільки захопився оцінюванням політичної системи в Україні та Арабських країнах, що «не помітив», що класичним прикладом персоналіста влади в набагато більшому ступені є Росія. Вся повнота російської влади зосереджена в руках однієї людини – президента. І цю посаду він займає цілих 18 років. Не будемо приймати всерйоз передачу президентської влади Д. Медведеву в 2008 р, яка сталася лише формально.

У російській Конституції закріплений принцип багатопартійності, однак, в реальності в Росії однопартійна система. У парламенті провладна партія «Єдина Росія» має конституційну більшість, отриману за допомогою адміністративного ресурсу під час невільних парламентських виборів. Також в конституції закріплено принцип свободи слова, однак, всі ЗМІ підпорядковані Адміністрації російського президента. Отже, вільні, за конституцією, вибори, такими насправді не є. Таким чином, російський політичний процес не конкурентний, а значить, не демократичний.

І безперечно, що Інтернет, як і інші інструменти, які сприятимуть розвитку свободи слова і друку, не може бути привабливим для такого авторитарного політичного режиму, як в Росії.

Про природу російського політичного режиму об'єктивно пишуть і російські вчені, хоча таких, з відомих причин, не так вже й багато. Так, наприклад, на жаль, Л.Ібрагімов не знайомий з монографією російського вченого М.А. Краснова «Персоналістський режим в Росії: досвід інституційного аналізу» [41], в якій на с. 8 автор пояснює, що він розуміє під персоналістським режимом. А пише М.А. Краснов наступне: «Під персоналістським режимом автор розуміє незбалансоване зосередження владних прерогатив, як явних, так і прихованих, в руках інституту особистості (в російському варіанті - Президента РФ) при формальному збереженні принципів та інститутів, властивих конституційному ладу. Якщо політична система, тобто система інститутів і правил для вироблення і проведення політики всередині країни і на міжнародній арені, заснована на чіємусь монопольному положенні, то про політику, в сучасному її розумінні, говорити не доводиться. Те, що іменується в таких умовах політикою, є скоріше лише формалізованою позицією одного інституційного суб'єкта, або політичного моносуб'єкта» [41, с. 8].

Авторитетний політолог Лідія Шевцова пише про політичну ситуацію в Росії так: «всередині країни ми давно живемо в дарвінівському світі, коли правила відкинуті, а зобов'язання (в тому числі з боку держави) стали

анакронізмом: немає ні гарантій власності, ні гарантій свободи, ні гарантій безпеки»[91]. Починається ця стаття з таких слів: «Для персоналістського правління продовження влади в нескінченність – проблема не звички або амбіцій їх лідерів, а гарантія їх життя. Але часом відтворення особистої влади обертається руйнівними наслідками не тільки для об'єкта владарювання, а й для системи державного управління. В ім'я перезатвердження Володимира Путіна на посту президента Кремль змушений підривати основні принципи життєдіяльності російської держави» [91].

Очевидно, що Л. Ібрагімов використовує праці тільки тих російських авторів, чия позиція допомагає підтвердити так звану гіпотезу дослідження.

Також, слід звернути увагу на наукові роботи, які присвячені дослідженню політичного маніпулювання. Це праці В. Воротинської, І. Рибак, А. Круглашова, О. Хромець і ін.

Роль виборчих технологій в процесі політичних трансформацій в пострадянських країнах досліджував О. Хромець [88]. Автор, на прикладах України та Росії, досліджує зв'язок між політичним режимом і ступенем застосування маніпулятивних виборчих технологій. Дослідник приходять до закономірного висновку про те, що в умовах авторитарного режиму ступінь маніпуляцій набагато вищий, ніж при демократичному режимі. Причому при авторитарному режимі мова йде вже не просто про маніпуляції, а про зловживання адміністративним ресурсом і про підтасовування результатів виборів.

У дисертації А. Круглашова «Політичне маніпулювання у Президентській виборчих кампаніях в Україні у 2004 та 2010 рр. [42] розглядаються проблеми, пов'язані з використанням маніпулятивних механізмів під час проведення президентських виборчих кампаній у 2004 та 2010 рр. в Україні, аналізуються причини їх використання. Досліджується політичний дискурс учасників виборчої кампанії в контексті маніпуляцій. Вивчаються спроби інститутів громадянського суспільства протистояти

маніпулятивним впливам. Особливо слід виділити внесок автора дисертації в дослідження можливостей індивідуального захисту від політичного маніпулювання та ін.

Вплив інформаційно-маніпулятивних технологій на процес легітимації політичної влади в Україні досліджувала Ірина Рибак [66]. У цій роботі розглянуті місце і роль мас-медійних технологій у формуванні легітимності і делегітимації політичної влади; маніпуляційний потенціал політичної реклами і її місце та роль в зазначених процесах.

Також автор досліджував поняття «політична легітимація», «політична делегітимація», «інформаційно-маніпулятивні технології», обґрунтував їх інклюзивний і інтегруючий потенціал у порівнянні з іншими поняттями і категоріями дослідження [66, с. 207].

Інтернет-простір, що приваблює безпрецедентно велику кількість користувачів, став своєрідним полігоном для розробки і застосування нових технологій політичного маніпулювання. Цій темі присвячена дисертаційна робота В. Воротинського «Політичне маніпулювання в інтернет-просторі України: політико-інституційний вимір» [16]. Автор робить спробу уточнення понятійного апарату з даної проблематики. Зміст понять «політичний вплив», «політичне маніпулювання», «політична маніпуляція» В. Воротинський аналізує через розгляд понять «інформація», «політична інформація», «комунікація», «політична комунікація», «засоби масової інформації», «мас-медіа», «громадська думка», «простір», «інформаційний простір» та ін. На думку автора, Інтернет-комунікація являє собою систему «локальних мереж, шлюзів, серверів і комп'ютерів, яка використовує єдиний набір правил і процедур (протоколів), які регулюють порядок здійснення зв'язків між ними [16, с. 8]. Отже, В. Воротинський помилково сприймає систему технічних засобів як суть комунікації в Інтернеті. Більш логічним, з видається пояснення О. Морозової, яка вважає, що «Інтернет – це середовище, а комунікація – суть цього середовища» [49]. Тоді шлюзи, сервери і комп'ютери – це всього лише техніка, за допомогою якої стало

можливим забезпечити комунікацію – зв'язок між комунікантами в віртуальному просторі.

1.2. Теоретичний погляд на природу, сутність і розвиток політичної експертизи

У цьому підрозділі розглядаються наявні визначення поняття «політична експертиза» з метою виявлення того з них, яке буде більш, ніж інші, сприяти вирішенню поставлених у дисертаційному дослідженні завдань. Також, автор дисертації спробує запропонувати своє власне визначення політичної експертизи і виявити її сутнісні характеристики.

Крім того, доцільно досліджувати, чи є відмінності між політичними експертами, політичними консультантами, політичними технологами та політичними аналітиками?

Експертиза, як впливає з сучасного словника іноземних слів, в перекладі з латинської означає «досвідчений» і є дослідженням «будь-якого питання, що вимагає спеціальних знань, з поданням мотивованого висновку» [75, с. 704]. Ю. Сидельников запропонував назвати спеціалізовану дисципліну, що вивчає експертизу – експертологією. «Експертологія – це система знань про експертизу, що історично склалися і безперервно розвиваються на основі суспільної практики, міждисциплінарний науковий напрямок, що входить в комплекс наук про прийняття рішень. Вона має свій понятійно-категоріальний апарат, свої загальні основи (принципи). Вона здатна вирішувати складні питання, що не піддаються іншим дисциплінам» [71, с. 123].

Експерт – це «фахівець в певній галузі, що виробляє експертизу» [75, с. 704]. Італійський філософ Норберто Боббіо вважає, що «Експерти – ті, хто, вказуючи на найбільш потрібні знання, здатні привести до визначеної мети, надходять таким чином, щоб відповідні дії могли називатися

раціональними щодо мети» [7, с. 164-165]. У експертів, на його думку, акцент на кошти.

Експерт, як носій спеціальних знань і практичного досвіду, виконує такі функції: пропонує варіанти вирішення проблем, інформує на основні об'єктивні відомості як можна більш повно, про особливості і властивості предмета експертизи; бере участь в науковому забезпеченні процесу прийняття рішень [71, с. 123].

Вважається, що в ролі перших політичних експертів виступали жерці, астрологи, віщунки і ін. Таким чином, витоки політичної експертизи як явища виходять з глибокої давнини. Приймаючи те чи інше рішення, стародавні люди радилися з так званими визнаними авторитетами громадської думки того часу. Маги і віщунки консультували державних правителів про можливий результат війн, майбутній врожай і ін. Традиція звертатися за порадою до провидців була характерна не тільки для знатних людей, а й для звичайних. В епоху античності «експерти» керувалися розташуванням внутрішніх органів у принесених з цією метою в жертву людей, а пізніше тварин. Завдяки такому способу передбачення Олександр Македонський дізнався про свою майбутню смерть у розквіті бойової слави.

У Стародавньому Вавилоні мудреці передбачали результат боїв за зірками. І це був не єдиний спосіб дізнатися про майбутнє. Стріли, палички, дзеркала були для провісників професійним інструментом.

Жерці Стародавньої Греції вдихали підземні гази і жували лаврове листя. Це допомагало їм побачити майбутнє. Слід зазначити, що передбачали жерці не безкорисливо, а брали за це плату. У Стародавньому Римі передбачення будувалися з урахуванням погоди і напрямків польотів птахів. Причому, не кожному жерцеві був підвладний такий прийом передбачення. Для цього треба було спеціально вчитися. Ті ж, хто володів цими прийомами передбачення, отримували практично необмежену владу.

Останнім часом в українському суспільстві, не без допомоги ЗМІ, існує стереотип, що в політиці розбирається кожен. Ця обставина є однією з

причин того, що професія політичного експерта, як і інші політичні професії, стає масовою. Чого, однак, не скажеш про інші професії.

Звернемося до навчального посібника «Політичний аналіз» К. Симонова, плагіат якого став вже недоброю традицією для деяких, так званих, дослідників політичної експертизи. Дійшло до того, що деякі дослідники включають в свої статті в якості власного тексту цілі блоки чужих матеріалів. Саме така, наприклад, є стаття «Парадокси становлення політичної експертизи» завідуючої кафедрою міжнародних відносин, інформації та регіональних студій Національного авіаційного університету, доктора політичних наук, професора Ніни Ржевської [65].

К. Симонов дуже цікаво розповідає про ставлення до політики за часів античності. Зокрема, цікавим є той факт, що політиком визнавали будь-кого, в той час як до представників інших професій ставлення було більш вимогливе. К. Симонов приводить характерну цитату Платона з діалогу «Протагор»: «якщо місту потрібно що-небудь робити по частині будівель, ми закликаємо в радники у справах будівництва зодчих, якщо ж зі споживчої частини, то, моряків, і так у всьому тому, чому, на думку афінян, можна вчитися і вчити» [72].

До тих, кого афіняни вважали майстрами в цих професійних сферах, навіть якщо він володів високим соціальним статусом, вони не прислухалися. Політика ж була свого роду суміжною професією, яка, на думку афінян, була доступна будь-якому «будь то тесля, мідник, швець, купець, судновласник, багатий, бідняк, шляхетний, безрідний» [72].

Дослідник політичної експертизи Г. Марченко наводить історичні приклади з «Історії» Геродота про те, як стародавні перси приймали політичні рішення. «Перси важливі рішення спочатку обговорювали, вживши вино, точніше п'янкий і обожнюваний напій «Златоцвітна ха-ома», який, як каже Авеста, дарує «всебічне знання». Потім слідує інші обговорення, що здійснюється вже в тверезому вигляді, якщо рішення затверджується, то його приймають до виконання. Якщо ж рішення

спочатку обговорюється в тверезому стані, то потім його достоїнства і недоліки виявляють п'яними. Перше обговорення правомірно називати, спираючись на сучасний лексикон, «мозковим штурмом», а друге обговорення з повною підставою, можна вважати прообразом політичної експертизи» [47, с. 31].

Якщо вже торкатися теми про парадокси політичної експертизи, то таким, слід вважати той факт, що сучасне ставлення до професіоналізму представників політичних професій у порівнянні з іншими професіями, практично нічим не відрізняється від уявлень Стародавньої Греції. Ще раз цитуючи Платона: «якщо місту потрібно що-небудь робити по частині будівель, ми закликаємо в радники у справах будівництва зодчих». А тепер доцільно поставити запитання, кому можна займатися такою діяльністю в сучасному суспільстві?

І виявляється, що відповідно до змін Порядку проведення професійної атестації відповідальних виконавців окремих видів робіт (послуг), пов'язаних із створенням об'єктів архітектури, внесеними постановою Кабміну від 25 квітня 2018 року №327, анулюються кваліфікаційні сертифікати на право здійснення діяльності з архітектурного та інженерно-будівельного проектування, технічного нагляду та експертизи в будівництві, видані особам, які не отримали вищу освіту (освітньо-кваліфікаційний рівень бакалавра, спеціаліста або магістра) за відповідним напрямом професійної атестації [2]. Таким чином, як і в Стародавній Греції, в суспільстві XXI століття будівельником і зодчим може стати не кожен, а лише той, хто має вищу освіту.

Що стосується Стародавньої Греції, то, як тут не згадати великого Платона, який в своєму знаменитому творі «Держава», прямо вказав, що державою повинні правити філософи – любителі мудрості. Тобто, інтелектуали?

Справедливості заради варто помітити, що стародавні греки вважали якістю, необхідною для управління державою – чесність. Але ж вона є у всіх людей, на думку древніх мудреців [72].

Доцільно відзначити, що перший Президент України Леонід Кравчук недавно (в 2018 р на Форумі, організованому Юлією Тимошенко), сказав, що «Вожді повинні відійти назад, а до влади повинні прийти самовіддані інтелектуали» [27].

А хто вони такі, інтелектуали? І чим інтелектуал, наприклад, відрізняється від інтелігента? Фрідріх Хайек пояснив, кого він вважає інтелектуалом, у своїй відомій праці «Інтелектуали і соціалізм»: «Це не оригінальний мислитель, не вчений або експерт в особливій галузі думки. Типовий інтелектуал не потребує володіння спеціальним знанням чогось особливого, йому навіть не потрібно бути особливо інтелігентним, щоб виконувати свою роль як посередника в поширенні ідей. Те, що визначає, - це широкий ранг об'єктів, про які він може реально говорити і писати, і позиція або звички, за допомогою яких він стає знайомим з новими ідеями швидше ніж ті, кому він адресує себе» [98, р. 372]. Таким чином, в розумінні Ф. Хайєка, інтелектуал не породжує ідеї, він їх поширює.

Мішель Фуко бачить інтелектуалів в двох іпостасях: універсала, який відстоює загальнолюдські цінності, і фахівця, «який у спеціальній сфері знання протистоїть владі» [86, с. 201-209]. Фуко вважає, що «Інтелектуал більше не повинен грати роль порадики. Він не повинен складати плани для тих, хто бореться і захищається, не повинен вигадувати для них тактику і ставити перед ними цілі. Інтелектуал може дати інструменти аналізу, і в даний час це по суті своїй роль історик» [86, с. 169-170].

Л. Сморгунов вказує на протилежні позиції інтелектуала і філософа в політиці. Він пише про те, що в ХХ столітті політика була захоплена інтелектуалами, чиїм прапором було знання, пов'язане з універсальною істиною. На відміну від політичної філософії, політична наука вийшла на перший план, нав'язуючи світу свої стандарти [73, с. 27]. Як приклад

залучення інтелектуалів в політику, Л. Сморгунов призводить знаменитого соціолога Ентоні Гідденса. З точки зору Гідденса, оскільки політиці потрібні ідеї, значить, їй потрібні інтелектуали. «Якщо ви не маєте людей, хто може передавати ідеї широкої аудиторії і готових жертвувати певною кількістю академічних бесід для цього, тоді я не можу вважати, що соціальні науки збираються впливати на політику, що вони і повинні робити» [73, с. 42].

На закінчення міркувань про роль інтелектуалів в політиці слід відзначити висловлювання колишнього президента Чехії Вацлава Гавела, який сказав, що «Інтелектуали в політиці повинні мати свою присутність в двох формах. Вони повинні або займати політичний пост і використовувати свою позицію, щоб робити те, що вони вважають правильним, а не тільки критикувати владу. Або вони повинні бути дзеркалом для тих, хто при владі, щоб бути впевненим, що останні не почнуть використовувати красиві слова як завісу для злих справ» [73, с. 42].

Незважаючи на науково-технічний прогрес, і сьогодні є чимало прикладів того, що екстрасенси, віщуни, ворожки і чаклуни продовжують володіти умами людей. Журналісти повідомляють, що чаклуни Уганди борються з посухою, приносячи в жертву дітей. За інформацією ЗМІ, там кожного тижня зникають діти. За даними поліції в 2015 р в Уганді було зафіксовано 13 ритуальних вбивств, 7 з яких - вбивства дітей [37].

У 20-30 рр. ХХ ст. експерти отримали в своє розпорядження методики соціологічних опитувань, контент-аналіз, панельні дослідження, аналіз великих і малих соціальних груп та ін. А розвиток комп'ютерної техніки стало поштовхом для створення «експертних систем», метою яких було вирішення завдань на рівні видатних експертів [89, с. 33]. Однак, ці спроби зазнали невдачі. Як з'ясувалося, найдосконаліша машина не може замінити людину, особливо, в такій тонкій матерії інтелектуального знання, як інтуїція.

Саме на початку ХХ століття в США до процесу розробки політичного курсу все частіше стали залучатися інтелектуали в своїй галузі знань, що дало поштовх розвитку експертно-аналітичних центрів та підвищення їх ролі в політичному житті держави. Тому, без перебільшення, законодавцем традиції залучення інтелектуальних ресурсів в процес розробки державного політичного курсу слід вважати Сполучені Штати Америки. «Піднесення і інституціоналізації їх діяльності сприяли зміни, пов'язані зі зниженням ролі партій, і ускладнення механізмів взаємодії між кандидатами і населенням» [46, с. 71]. Поступово до послуг експертно-аналітичних організацій стали вдаватися і в інших країнах, зокрема, в Західній Європі. Факторами їх популярності стали незалежність від держави, політична і економічна незаангажованість, високий рівень професіоналізму. Все це перетворило експертно-аналітичні центри в незалежних критиків державної політики та альтернативне джерело інформації для суспільства.

Всі сфери наукової і практичної діяльності потребують застосування спеціальних знань, досліджень, тобто, експертиз. Це і правова, і соціальна, і гуманітарна, і інші сфери життєдіяльності суспільства.

Що стосується політичної експертизи, то вона спирається не тільки на спеціальні знання в галузі політології, а й на знання суміжних спеціальностей, що дозволяють провести науково аргументований аналіз і оцінку дій і подій в політичній сфері суспільства, прогнозувати їх розвиток. Таким чином, політичний експерт повинен бути професіоналом у сфері політичних знань і володіти базовими знаннями в області суміжних спеціальностей. Тому закономірно, що в даному дисертаційному дослідженні піднімаються проблеми правової, громадської, гуманітарної експертизи.

Наприклад, правова експертиза має важливе значення для політичної експертизи, оскільки правова ситуація, процес законотворчості безпосередньо впливають на політичні процеси. Наприклад, не так давно в

українському інформаційному просторі розгорнулася дискусія про те, чи потрібні вітчизняній правовій системі експерти з питань права. Ця тема виникла в зв'язку з підготовкою проєктів процесуальних кодексів, в яких була врахована зарубіжна практика участі в судовому процесі експерта з питань права.

3 листопада 2017 р судова реформа була проголосована депутатами Верховної Ради, згідно з положеннями якої, як експерта залучено особу, яка має науковий ступінь і є визнаним фахівцем у галузі права. У зв'язку з цим "Судово-юридична газета" задається питанням про компетентність судді, якому для застосування норм права необхідна думка експерта з питань права. Це означає, що суддя не має необхідного рівня професіоналізму? Також багато невизначеності в питаннях про те, за якими критеріями визначається статус експерта як визнаного фахівця в галузі права, який конкретно вчений ступінь він повинен мати, чи важлива його спеціалізація і багато іншого [52].

На виконання норм судової реформи 30 березня 2018 року на Пленумі Верховного Суду України було затверджено персональний склад Науково-консультативної ради ВСУ. У нього увійшов ряд авторитетних вчених-юристів, за допомогою яких судові рішення Верховного Суду повинні знайти наукову обґрунтованість [81].

Останнім часом чимало справедливих претензій пред'являється до якості законотворчої діяльності українського парламенту. Як відомо, згідно зі ст. 103 закону "Про Регламент Верховної Ради України" законопроект, який пройшов реєстрацію і включений до порядку денного сесії, повинен проходити наукову експертизу. Результати експертизи передаються до відповідного комітету, який розглядає законопроект. За наявними даними, «За період січень-червень управління надало експертні висновки по 160 законопроектів, зареєстрованих у 2018 році. З них 99 або 62% було рекомендовано відхилити або повернути на доопрацювання. У порівнянні з 2017 роком кількість законодавчого спау зросла на 5%»[20]. За

статистикою лише 12% законопроектів стають законами. При цьому українські депутати в порівнянні з зарубіжними колегами є більш плідними. «Народні депутати в Україні ініціюють приблизно в 300 разів більше законопроектів, ніж їх колеги з Норвегії та Швейцарії. Як повідомляли в Комітеті виборців на початку року, в середньому за рік парламентарії реєструють 1,8 тис. законопроектів»[23]. Таким чином, знижується коефіцієнт корисної дії всього парламенту, і державної влади в цілому. Адже будь-який законопроект повинен проходити ряд різних узгоджень. На його читання, аналіз, висновок витрачають багато часу велика кількість людей в комітетах самої Верховної Ради, міністерствах, відомствах і ін., які могли б витратити свій робочий час більш ефективно. І якщо закон підготовлений неякісно, або ж тільки заради піару, гальмується цілий ланцюжок в системі державного управління. Такими марними законопроектами є, наприклад, ті, в яких пропонувалося читати «Отче наш» перед кожним засіданням парламенту, розстрілювати за хабар, заборонити прояв сексуальності в публічних місцях, розводити безпородних котів та ін. [23].

Для чого народні депутати готують подібні нереальні закони, заздалегідь знаючи, що вони не будуть прийняті? В першу чергу з метою популізму, рівень якого зростає особливо напередодні виборів. Це дозволяє кандидатам в депутати розповідати виборцям, які потрібні закони вони запропонували, але «безвідповідальна» Верховна Рада їх не прийняла. Нерідкі ситуації, коли положення одного закону суперечать положенням іншого закону. Чи не продумуються механізми реалізації багатьох законів, наслідки їх реалізації, в результаті чого виникає ситуація так званого «мнимого конституціоналізму» (А. Медушевська), що виражається в невідповідності норм законів того, з чим зіштовхуються громадяни в реальності. Тому, без сумніву, процес законодавчої творчості повинен спиратися на професійну експертизу.

Той факт, що депутати готують і приймають неякісні закони, визнають і в самому парламенті. Це пов'язано з тим, що не всі ці закони створюються на благо суспільства. Багато з них спрямовані на вирішення конкретних, в основному комерційних інтересів окремих людей. В результаті, деякі прийняті закони, залишаються на папері, оскільки їх виконання не представляється можливим. Однією з причин такої ситуації є і те, що в процесі підготовки і прийняття законів, депутати не обговорюють їх в політико-експертному середовищі [80].

З метою зміни такої ситуації Голова Верховної Ради А. Парубій пропонував ускладнити процедуру прийняття законів шляхом введення вимоги того, щоб законопроект реєструвався лише за умови підтримки не менше 19 депутатами (така чисельність найменшої фракції ВР). Але такий захід навряд чи поліпшить ситуацію тому, що для авторів законопроектів зібрати 19 голосів підтримки проблемою не буде. Не секрет, що в парламентському середовищі працює принцип «ти підписуєш те, що потрібно мені, я - те, що потрібно тобі». Експерти ж вважають, що така ініціатива порушить право мажоритарників на законодавчу ініціативу.

Дані проблеми час від часу знаходять відображення в науковій літературі. Проблема експертизи в законотворчій діяльності присвячені дисертаційні роботи О. Богачової, О. Короткової, М. Кострицького, І. Терлецької і ін.

Питання актуальності експертизи законопроектів та законів розкривається в дисертації О. Короткової [38]. Автор зосередився на аспектах проведення і функціях експертизи законопроектів та законів, принципів такої експертизи, її правового забезпечення та ін. «Експертиза законодавства», на думку Ольги Короткової, це «публічно-правова діяльність особи (групи осіб), що володіють спеціальними знаннями, спрямована на проведення дослідження законопроекту або законодавчого акта на предмет його відповідності об'єктивним вимогам в певній сфері суспільних відносин, а так само підготовку, оформлення висновків і

рекомендацій щодо даного законопроєкту або законодавчого акта» [38, с. 6].

Звичайно ж, автор правильно міркує, коли говорить про зв'язок між якістю законів і успіх реформування суспільства, адже саме закони регулюють сформовану систему політико-правових, економічних і соціальних суспільних відносин і створюють правила для знову виникаючих обставин цих відносин. Але, все це обґрунтовано і логічно щодо цивілізованої демократичної держави. На жаль, Росія такою державою не є.

У тоталітарній державі закони створюються і застосовуються в інтересах корумпованих політичних і фінансово-промислових груп, яким в цьому допомагають корумповані представники всіх гілок державної влади. Тому об'єктивна наукова експертиза законопроєктів та законів, прийнятих російською держдумою, зовсім не в пріоритеті у російській владі. І зрозуміло, чому. Прикладом того, що в російському законотворчому і правозастосовчому процесі над правом превалює політика, можуть слугувати такі, прийняті держдумою, поправки до закону «Про оборону», як ті, які дозволяють використовувати російську армію за межами країни «для відбиття або запобігання агресії проти іншої держави, захисту громадян РФ за кордоном, боротьби з піратством і забезпечення безпеки судноплавства», закон «Про нові суб'єкти РФ - Республіку Крим та місто федерального значення Севастополь». Закон, який порушує всі відповідні норми міжнародного права, «регулює» питання, що виникли з захопленням української території. Чи потрібна була об'єктивна правова експертиза російським депутатам при прийнятті цих законів? Звичайно ж ні.

Зрозуміло, що розглянута дисертація була представлена науковій громадськості в 2010 р, задовго до віроломного нападу Росії на Україну, але такі питання не розглядаються і в дисертаціях, опублікованих після початку російської агресії.

Процес експертного супроводу законодавчої діяльності розглянуто в дисертаційному дослідженні Т. Татішвілі. Законодавчі акти аналізуються з точки зору їх відповідності Конституції, внутрішнього законодавства та міжнародних договорів. Метою експертизи законодавчої діяльності є удосконалення правової бази: розвиток переваг та усунення недоліків текстів законів. Правова експертиза передбачає проведення інших видів експертиз, наприклад, лінгвістичної, антикорупційної, економічної та ін. [78].

М. Кострицька, досліджуючи експертну законопроектну діяльність, запропонувала ввести поняття «моральна експертиза», суть якої в тому, що закони повинні оцінюватися з урахуванням моральних цінностей, таких, як «справедливість, свобода, патріотизм і благородство, доброта і вірність, ідейна спрямованість, ініціативність, відповідальність перед сьогоденням і майбутнім поколіннями, взаємоповага і вихованість, сімейні традиції, відповідає сучасним тенденціям побудови громадянського суспільства і демократичної держави»[39, с. 18]. Також цікава пропозиція учасника про комплексну експертизу, яка є результатом одночасної діяльності експертів різних напрямків. Для її проведення М. Кострицька запропонувала проводити опитування експертів по спеціальній анкеті, що містить блоки запитань окремої правової і суспільної значимості [39, с. 18-19].

І. Терлецька обґрунтовує раціональну модель законопроекткування, однією із стадій якої є «експертиза законопроекту (проведення обов'язкової правової та інших видів спеціальних експертиз законопроекту, необхідність яких визначена окремим рішенням; залишкове доопрацювання проекту)» [79, с. 11].

На необхідності встановлення обов'язкового порядку проведення комплексної наукової експертизи проектів законів наголошує О. Богачова. Вона дає визначення «експертизи проекту закону як науково-практичного системно узагальненого аналізу» [8, с. 6].

Узагальнивши думки дослідників експертизи законодавчої діяльності, можна зробити висновок, що така експертиза проводиться з метою вдосконалення законодавства та суспільних відносин у правовій сфері. Експертиза законодавства ґрунтується на комплексі необхідних експертиз: економічної, екологічної, лінгвістичної та ін. Звичайно ж, експерт або група експертів повинні володіти спеціальними знаннями в зазначеній сфері.

Останнім часом в науковій літературі нерідко можна зустріти поняття «громадська експертиза». Як правило, цим поняттям позначають процедуру «незалежної оцінки проєктів політико-управлінських рішень громадянськими інститутами» [84, с. 96].

О. Савченко визначає громадську експертизу як форму контролю, яка включає в себе «дослідження, аналіз, оцінювання незалежними громадськими експертами діяльності органів державної влади та її результатів з метою надання експертних висновків і рекомендацій щодо її удосконалення» [70, с. 8]. Важливість інституту громадської експертизи визнана в Україні на державному рівні. 15 вересня 2005 вийшов Указ Президента України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», яким Кабінету Міністрів України доручалося розробити та затвердити порядок проведення громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Однак лише 21 листопада 2007 р Кабінет Міністрів схвалив «Концепцію сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства». У січні 2008 року Кабінет Міністрів України доручив Міністерству юстиції України розробити проєкт Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади.

Незважаючи на помітні зрушення в сфері впровадження інституту громадянського контролю і громадської експертизи, як однієї з його форм, процес цей досі не завершений.

Також у науковій літературі обговорюється необхідність гуманітарної експертизи управлінських рішень. Цій проблемі посвячена цікава стаття

О. Степанко «Гуманітарна експертиза як механізм громадського контролю та технологія сучасної комунікації» [76]. Автор статті підтримує думку ряду дослідників, які вважають, що гуманітарна експертиза необхідна для зниження ризику життєдіяльності в усіх сферах життя суспільства. «... гуманітарна експертиза, за словами В. Кізіма, має виступати важливим чинником узгодження позицій різних державних суспільних інституцій, вироблення оптимальних підходів до загальнодержавної і регіональної політики на гуманістичних і демократичних засадах [76].

О. Степанко вказує на такі специфічні особливості гуманітарної експертизи, як випереджаюче реагування, яке дозволяє виявити ризики нововведень, в тому числі нових гуманітарних технологій. Також дослідник вказує на те, що гуманітарна експертиза не завершується разом з процесом прийняття управлінського рішення; експерт адекватно виражає інтереси «пересічного громадянина» [76]. Слід зауважити, що всі зазначені особливості гуманітарної експертизи можна віднести і до експертизи політичної. Політична експертиза також передбачає ризики прийнятих державно-політичних рішень, не є одномоментним процесом і проводиться компетентним і «адекватним» експертом.

Т. Нувахов визначає «політичну експертизу як вид науково-практичної діяльності, спрямованої на вивчення і аналіз конкретних проблем соціально-політичного життя суспільства з метою вироблення і формулювання рекомендацій і короткострокових прогнозів певним політичним суб'єктам з метою підвищення ефективності їх діяльності» [51, с. 13].

Проаналізував і узагальнив ряд наявних визначень політичної експертизи А. Єленський: «Експертиза - це дослідження фахівцем (експертом) тих чи інших сторін життя суспільства, яке потребує спеціальних наукових знань і досвіду для отримання необхідної інформації про вивчаєми предмет, з метою виявлення проблеми, що цікавить суб'єкт управління» [25]. А. Єленський вважає, що «Політична експертиза» -

поняття гібридного походження, яке являє собою один з різновидів міждисциплінарних зв'язків [25].

Л. Волинкіна досліджує політичну експертизу як процедурний процес «актуалізації суспільно значущих проблем, заснований на з'єднанні наукових, етичних, повсякденних знань про предмет експертизи. При цьому вона не просто один з елементів процесу прийняття політичних рішень, а саме самостійний фактор, двигун демократичного процесу» [14, с. 15].

Аналіз наукової літератури показав різноманітність дослідницьких точок зору щодо співвідношення понять «політична експертиза» і «прийняття політичних рішень». Одні дослідники вважають ці поняття тотожними, інші вважають, що політична експертиза є одним з етапів процесу прийняття політичних рішень (С. Митрошенков) [13].

Л. Волинкіна дотримується думки, яку поділяє і автор дисертаційного дослідження, що політична експертиза є самостійною процедурою. Вона вказує на те, що політична експертиза, будучи самодостатнім механізмом, готова до самостійної роботи, до інтеграції в інші політичні механізми. Її автономність виникає тому, що вона фокусується не на вирішенні завдань, а на їх постановці. Також автономність політичній експертизі надає її мобілізаційний характер, вона здатна виступати в якості елемента різних політичних механізмів [13].

На думку Т. Нувахова, найважливішою метою експертизи в політичному процесі є «встановлення відповідності діяльності органів державної влади, інших соціальних інститутів соціальним інтересам громадян і завданням соціальної політики, а також формування пропозицій щодо досягнення цієї відповідності» [51, с. 12].

Погоджуючись з тими аспектами, на яких акцентують увагу дослідники в своїх визначеннях поняття «політична експертиза», в той же час слід відзначити, що вони не враховують ролі політичної експертизи в системі громадського контролю. Виходячи з цього, слід доповнити наявні в науковій літературі обґрунтування даного визначення.

Отже, політичну експертизу слід розглядати як форму контролю, яка являє собою систему спеціальних і суміжних знань про політичні процеси й інститути, на основі якої проводяться науково обґрунтований аналіз, незалежна оцінка, прогноз дій і подій в політичній сфері суспільства, формулюються експертні висновки та рекомендації. Це визначення відрізняється від існуючих тим, що включає в предмет експертизи не тільки діяльність органів державної влади, а і всі політичні процеси, що відбуваються в суспільстві і державі.

Відповідно під поняттям «політичний експерт», слід розуміти фахівця, що має як спеціальні знання в галузі політології, так і знання в сфері суміжних спеціальностей, що дозволяють провести науково аргументований аналіз і оцінку дій і подій в політичній сфері суспільства, прогнозувати їх розвиток, сформулювати висновки і рекомендації.

Плутанину у вивчення понятійного апарату дослідження політичної експертизи, про яку згадано вище, вносить дисертаційна робота Дениса Іванова «Формування політичної аналітики недержавних аналітичних центрів в сучасній Росії» [32]. Предметом зазначеної роботи стала структура аналітичної діяльності недержавних аналітичних центрів. Розглядаючи діяльність недержавних центрів політичної експертизи, автор називає їх недержавними аналітичними центрами.

Кожен дослідник має право і навіть повинен розвивати існуючі поняття і вводити в науковий обіг нові поняття, проте це науково при наявності переконливої авторської аргументації. В даному випадку автор не обґрунтовує, які він використовував поняття, що не пояснює, чому аналітичний центр, на його думку, відрізняється від експертного центру. Так, автор використовує поняття «аналітичні центри», «експертні організації» іноді через кому, іноді підміняючи одне іншим. Д. Іванов пише, нова інституційна теорія розглядає недержавні аналітичні центри, наприклад, у вигляді «інституту експертного забезпечення політики» [32, с. 11]. Однак власної позиції Д. Іванова з цього питання в авторефераті немає.

Така ж методологічна особливість властива дисертаційній роботі С. Внучки, в якій автор спробувала дати визначення поняття «аналітичний центр», «під яким розуміється експертна організація, яка займається аналізом суспільно важливих політичних, економічних та соціальних проблем, діяльність якої спрямована на розробку конкретних рекомендацій та технологій вирішення цих проблем органами державної влади та управління, партіями та інститутами громадянського суспільства» [11, с. 4]. Якщо аналітичний центр - це експертна організація, то експертна організація - це аналітичний центр? Чи означає це, що автор не бачить відмінностей по суті в діяльності політичних аналітичних центрів та центрів, що займаються політичною експертизою? Адже знайти ці відмінності дійсно вкрай важко.

У дисертації Д. Зайцева «Аналітичні центри як суб'єкти політичного процесу» автор також намагається сформулювати визначення аналітичних центрів. На його думку, «Аналітичні центри - це автономні організації, або групи професіоналів, які займаються прикладними дослідженнями і розробками, орієнтовані на науковість і об'єктивність, включені в політичний процес і виробляють міждисциплінарний, не завжди відкритий інтелектуальний продукт» [29, с. 11]. Однак це визначення не дає підстави для того, щоб вважати аналітичні центри відмінними від центрів експертних. Д. Зайцев вважає, що йому вдалося виділити «основні ознаки, що відрізняють аналітичні центри від інших форм організації експертного співтовариства: академічних інститутів і центрів публічної політики - принципово інших структур інтелектуального забезпечення політики» [29, с. 11]. Слід звернути увагу на те, що аналітичні центри автор зазначеної дисертації вважає однією з форм організації експертного співтовариства. На підтвердження того, що Д. Зайцев ототожнює поняття «аналітичні центри» і «експертні центри», говорить той факт, що автор використовує поняття «мозкові центри». А останнє поняття, як відомо, в політичній науці та політиці використовується як синонім поняття «експертні центри».

Чим відрізняється політична експертиза від політичного консультування? Доцільно звернути увагу на те, що у визначенні політичного консультування вказується, що політичний консультант дає рекомендації для прийняття політичних рішень. У визначенні політичної експертизи також передбачається формування пропозицій з метою досягнення відповідності діяльності держави інтересам громадян. Так, А. Єленський підкреслює, що політична експертиза покликана «забезпечити владні управлінські органи аналітичною інформацією і практичними рекомендаціями, що дозволяють максимально врахувати і знизити можливі ризики в процесі прийняття конкретних політичних рішень, при реалізації загального курсу внутрішньої і зовнішньої політики держави» [25].

Методологічні проблеми поділу понять «політичний консультант» і «політичний експерт» простежуються і в працях відомого дослідника прикладного аналізу М. Хрустальова, який пише про те, що «Поява професійних політичних консультантів, тобто експертів в повному розумінні слова, пов'язана з появою інституту постійних радників в державному апараті, а потім в політичних партіях і суспільно-політичних організаціях» [89, с. 30]. Відзначаючи, що професійний політичний консультант є експертом в повному розумінні слова, М. Хрустальов, в той же час підкреслює, що про експертизу, як про таку, можливо говорити лише тоді, коли в якості радників виступають вчені [89, с. 30]. У зв'язку з неясністю, присутньої в науковій літературі, необхідно розібратися, чи відрізняється все ж діяльність політексперта від діяльності консультанта? Що в них спільного і відмінного?

Якщо в перекладі з латинської, як з'ясовано, експертиза - це дослідження якогось питання, яке потребує спеціальних знань, то консультація - роз'яснення фахівця з якогось питання. Зрозуміло, що для того, щоб фахівець міг дати роз'яснення, він повинен володіти спеціальними знаннями.

В. Гончаров розглядає політичне консультування як «сферу оплачуваних послуг фахівців в області конкурентної політики (переважно, хоча і не виключно, виборчих кампаній). Ці фахівці не повинні будувати самостійну політичну кар'єру і переслідувати в ході професійної діяльності інтереси, що відрізняються від інтересів клієнта» [17, с. 7]. Як пише В. Гончаров у своїй монографії «Сучасне політичне консультування», в цілому між політичними консультантами і політичними експертами виявляється дуже багато спільного. Загальним В. Гончаров вважає політичне знання, яке притаманне і тим, і іншим [17, с. 117]. Однак чіткі відмінні критерії політичних експертів і консультантів, автор не виділяє, обмежуючись заявою про те, що політична експертиза, будучи суміжною областю, є найбільш близькою до політичного консультування після лобізму і PR [17, с. 109]. Вважаючи, що політичне консультування і політична експертиза не тотожні, автор все ж сам іноді їх розрізняє нечітко. Так, наприклад, В. Гончаров основними тенденціями в сфері аналітичного політичного консультування вважає: зростання кількості експертних центрів, їх конкуренцію за фінансування, конкуренцію з науковими дослідними організаціями [17, с. 115].

Дослідник політичного консультування Е. Смир пропонує визначення політичного консультування як сфери «оплачуваних послуг фахівців в сфері публічної політики, в рамках якої застосування політичних технологій при аналізі політичних подій, явищ і процесів об'єктивується консультантом в формування рекомендацій, які служать основою для прийняття політичних рішень та інших дій суб'єкта політики, що виступає у відносинах з політичним консультантом в ролі клієнта-замовника» [74, с. 6]. Про те, що гроші є основним стимулом для відповідальної роботи консультанта, пише і український дослідник політичного консультування Є. Юрченко [93].

Л. Федорченко також пропонує визначення політичного консультування, в якому акцент робиться на професійній допомозі та

наданні послуг клієнту в політичній сфері. Автор аргументує свій підхід тим, що в політиці є специфічні відносини між політичними акторами (політиками, політичними партіями, державами і їх блоками) з приводу державної влади і тим, що, за своєю суттю, консультування є спеціалізованою діяльністю з надання допомоги, в даному випадку в політичній сфері [83, с. 13-14].

Однак результати політичної експертизи також трансформуються в практичні рекомендації для прийняття політичних рішень. Політичну експертизу також можна назвати допомогою і вона також може бути платною послугою. Таким чином, дане визначення не переконує в тому, що політичне консультування - це щось відмінне від політичної експертизи.

Як згадано вище – діяльність перших консультативних служб була пов'язана з виборчими кампаніями. Однак, як показав час, проведення виборів стало однією з багатьох форм діяльності політичного консалтингу. Політичні консультанти досліджують політичний ринок, на основі чого формують іміджі, як окремих політиків, так і політичних партій, готують професійну аналітичну інформацію, організують необхідні зв'язки з громадськістю. В якості політичних консультантів пробують себе і успішно реалізують політологи, журналісти, піарники та інші фахівці. Спираючись на результати зарубіжних досліджень, Є. Юрченко вказує на п'ять критеріїв професіоналізму політичних консультантів: використання загальноновизнаних теоретико-методологічних підходів, компетентність з точки зору замовників послуг, позитивна репутація серед колег по цеху, наявність професійної асоціації, проходження професійної етики [93, с. 14].

Таким чином, порівнюючи послуги з політичного консультування з експертними послугами, можна зробити висновок про більш практичний характер перших і більш теоретичний характер других.

Структуру політичної експертизи деякі дослідники бачать такою:

- політична ситуація (явище, процес);

- застосування політичних методів дослідження, що дозволяють зібрати якомога більш достовірну інформацію;
- рекомендація політичного рішення [72].

А. Ахріменко вважає експертом людину, що володіє «інформацією і навичками аналізу в рамках певної проблемної сфери» [3, с. 197]. В експертній грошовій оцінці, відзначає А. Ахріменко, є свої плюси і мінуси. Плюс в тому, що експерт при оцінці політичної ситуації вловлює ті тонкі нюанси, які не завжди враховуються навіть в ході якісного емпіричного дослідження. Мінусом можна вважати відсутність чіткого критерію визначення правильності політичної експертизи. З метою підвищення рівня довіри до результатів політичної експертизи, до її виконання залучається кілька експертів [3, с. 196-197]. Про ризики, пов'язані з наявністю оцінки одного експерта, писав Ю. Сидельников, аргументувавши свою точку зору історичними фактами численних помилок, які були допущені «в оцінці важливості наукових відкриттів і перспектив їх практичного застосування видатними вченими всіх віків, починаючи з Аристотеля» [71, с. 122]. Однак, слід погодитися із Ю. Сидельниковим, що і група експертів не може гарантувати якість політичної експертизи. Чи може діяльність групи бути ефективніше діяльності однієї людини? Як присутність інших людей впливає на діяльність людини? Як предмет дослідження це питання цікавило багатьох учених кінця XIX- початку XX ст. - В. Меде, Н. Тріпплета, Ф. Оллпорта, В.М. Бехтерева, М.В. Ланге [71, с. 125].

Аналіз експертних оцінок в українському політичному дискурсі показує, що думки політичних експертів часто бувають суб'єктивними і тому, вкрай відмінними один від одного. Тому доцільно погодитися із думкою С. Братченко про те, що «Експертиза завжди має складну природу і включає в себе елементи як суб'єктивного («особистісного») знання, так і об'єктивних даних. Різні методи проведення експертизи розрізняються, перш за все, співвідношенням цих двох базових складових експертного процесу. Повністю виключити один з компонентів навряд чи можливо (та й

не потрібно) - навіть на підсвідомому «особистому судженні» експерт завжди спирається (нехай і в неявній, «згорнутій» формі) на ті, чи інші об'єктивні дані; а спроба повного виключення суб'єктивної складової рівновагомо відмові від експертизи як такої, і підміні її процедурами порівняння з еталоном, обчислення за заданим алгоритмом і т.п.» [9].

У науковості експертних суджень політологів сумнівається А. Філіппов, який вважає, що в принциповому сенсі політолог, як і будь-який інший експерт, вченим не є, хоча може ним бути. Вчений, на відміну від експерта, не є учасником. Він - спостерігач, реєстратор і аналітик, того що відбувається. Політичний же експерт є активним учасником того, що відбувається. Саме тому, на думку дослідника, політична експертиза заангажована і необ'єктивна [85, с. 102]. На думку М. Хрустальова, експерт-науковець у порівнянні з експертом-практиком більш незалежний [89, с. 54].

Аналізуючи зміст понять «політконсультант» і «політтехнолог», ми також виявляємо їх схожість: розробка і застосування технологій впливу на громадську думку; формування іміджу політичної сили, політика, підготовка і проведення виборчої кампанії. Як можна дізнатися з тексту різноманітних словників, поняття «політичний технолог» походить від грец. політікή «державна діяльність», грец. τέχνη - мистецтво, майстерність, вміння; і λόγος - думка, причина.

Відомий український вчений в галузі політичних наук Лариса Кочубей пише, що технологія – це «сукупність прийомів, способів, методів і засобів організації та впорядкування доцільної практичної діяльності відповідно до мети, специфікою і навіть логікою процесу перетворення і трансформації того чи іншого об'єкта» [40, с. 6].

У зарубіжній науковій літературі, присвяченій технологіям політичного консультування, відзначається, що останні «являють собою систему методів, механізмів, прийомів, процедур, що використовуються в рамках вибіркового процесу для досягнення певного кінцевого результату

або для вирішення конкретних тактичних завдань виборчої кампанії, вимагають врахування специфіки конкретної політичної ситуації, балансу соціально-політичних сил, що в цілому зумовлює їх ефективність» [74, с. 5-6].

Слід зазначити велике різноманіття наукових визначень поняття «політичні технології», але всі вони сходяться в тому, що це прийоми, методи, техніки, які використовуються для досягнення необхідного політичного результату. Це і політична реклама, і створення іміджу (іміджмейкінг), зв'язки з громадськістю (паблік рилейшнз) та багато інших. Чи використовують у своїй роботі ці технології політичні консультанти? Безумовно, так.

Особливе місце в ряду, використовуваних політтехнологами методів, займає маніпулювання. Саме воно надає професії політтехнолога негативний відтінок. Як і будь-яка інша професія, професія політтехнолога має позитивні і негативні сторони. До позитивних моментів слід віднести активізацію політичної участі громадян, концентрацію їхньої уваги на політичне життя суспільства, просування дійсно прогресивних політичних сил і політиків та ін. В той же час, надмірна комерціалізація політичного простору призвела до того, що політтехнологи беруться формувати позитивний імідж будь-яких політичних партій і політиків, які бажають витратити на це чималі кошти.

Далі належить порівняти характеристики професійної діяльності політичного експерта і політичного аналітика.

Відомий дослідник А. Дегтярьов вказує на три науково дисциплінарні виміри політичного аналізу: теоретико-фундаментальний, інструментально-емпіричний і практично-прикладний. Деякі дослідники вважають, що в третьому випадку мова йде, по суті, про політичну експертизу. А. Дегтярьов виділяє характерні риси, що відрізняють прикладний вимір політичного аналізу від теоретико-фундаментального і інструментально-емпіричного. У прикладному політичному аналізі на перший план висувається «не

побудова стрункої і обґрунтованої теорії і не збір масиву даних, а способи оцінки і рішення громадської проблеми для конкретного замовника - як правило, одного з політичних акторів» [21]. Природно, що прикладний політичний аналіз не може існувати автономно від двох вищевказаних вимірювань. У першого він запозичує теоретичні побудови, а у другого - емпіричні дані.

Безсумнівний науковий інтерес для нас представив порівняльний аналіз діяльності політичного експерта і політичного аналітика, проведений Віктором Рубановим в роботі «Політичний експерт: теоретична сутність та методологічні особливості професійної діяльності» [67]. В. Рубанов порівнює природу методів і процедур, необхідних для досягнення поставленої мети. Якщо політичний аналітик використовує кількісні методи і процедури дослідження, то політичний експерт - якісні. Якщо політичний аналітик в основному в процесі збору інформації використовує первинні дослідження, то політичний експерт - лише іноді. Якщо політичний аналітик, на думку В. Рубанова, уособлює собою науку, то політичний експерт - мистецтво політичного аналізу [67, с. 171]. Свої ідеї щодо розрізнення професій «політичний аналітик» і «політичний експерт» В. Рубанов продовжив розвивати в своїй докторській дисертації [68].

Провести відмінності між політичною експертизою і політичною аналітикою, як видами діяльності, досить складно тому, що їх багато що пов'язує. Тісний зв'язок політичної експертизи і політичного аналізу відзначає і А. Єленський: «... розрізняючи два «формати» політичної експертизи, слід враховувати відому умовність подібного поділу, оскільки кордони є досить розмитими між окремими предметними областями самого політичного аналізу, а, отже, і між різними структурними модифікаціями політичної експертизи» [25].

Деякі з вищенаведених думок щодо зв'язку між політичною експертизою і політичною аналітикою доцільно поділити, а з деякими не слід погоджуватися. Зокрема, відзначено незгоду із жорстким поділом видів

політичного аналізу між експертами та аналітиками, яке відзначає В. Рубанов. Політична експертиза це результат політичного дослідження, одним з етапів якого є політичний аналіз. Він з метою експертизи може бути якісний і кількісний, теоретичний і прикладний. У той же час схвальною є думка А. Єленського, про те, що політична експертиза і політична аналітика тісно пов'язані і тому важко помітні. Якщо порівняти політичний аналіз з політичною експертизою і консультуванням, то можна побачити, що політичний аналіз як метод дослідження, також спирається на теоретичне знання, яке «не розраховане на безпосереднє застосування в конкретній політиці, досягнення відчутного політичного ефекту в найближчій перспективі» [3, с. 10], і на прикладне знання, що дозволяє вирішувати політичні проблеми в найближчій перспективі.

Український вчений Антоніна Митко вважає, що «аналітика - це, перш за все, основа інтелектуальної, логічної, розумової роботи, направленої на вирішення практичних завдань. Її основою є принцип «випередження явищ», що дозволяє установі чи окремій особі прогнозувати майбутній стан об'єкта аналізу» [48, с. 10].

Як пояснює професор Пітсбурзького університету У. Данн, політичний аналіз це «інтелектуальна і практична діяльність по створенню, критичної оцінки та обміну знаннями «про» і «в» процесі прийняття рішень» [97, р. 29].

Труднощі у визначенні відмінностей у змісті понять «політичний експерт» та «політичний аналітик» намагається вирішити Ю. Кальниш, який пропонує вважати політичним експертом політичного аналітика, який аналітично супроводжує державну політику і процеси державного управління. Тобто, політичний аналітик, по Ю. Кальнишу, це той, хто обслуговує аналітичні потреби політичної системи [35]. У цій тезі є підтвердження власної думки автора даного дисертаційного дослідження про те, що політична експертиза як метод дослідження і як вид професійної діяльності, ширше політичного аналізу.

На основі вивчення та узагальнення теоретичних позицій про сутність політичної експертизи запропоновано авторське визначення поняття «політична експертиза», яка, будучи формою громадського контролю, являє собою систему спеціальних і суміжних знань про політичні процеси й інститути, за допомогою якої проводяться науково обґрунтований аналіз, незалежна оцінка, прогноз дій і подій в політичній сфері суспільства, формулюються експертні висновки і рекомендації.

1.3. Обґрунтування вибору основних методів дослідження

Даний підрозділ розкриває відповідь на питання про те, яка методологія була використана при розгляді предмета дослідження. У дисертації застосовані загальнонаукові методи, методи класичної політології (системний аналіз, біхевіористський підхід, інституційний, нормативний, компаративний, діяльнісний підходи), методи інших наук (соціологічний, історичний, антропологічний, психологічний), методи посткласичної політології (ситуаційний, міждисциплінарний, синергетичний), методи прикладної політології (експертні методи).

За допомогою системного аналізу було виявлено, що інститут політичної експертизи є елементом, як політичної системи, так і громадянського суспільства, а також механізми його впливу на політичний процес. Основним каналом для включення інституту політичної експертизи в політичний процес є участь у процедурі прийняття політичних рішень. В рамках системної моделі політичного життя Д. Істона, яка включає чотири компоненти (політична система - середовище - реакція системи на сигнали середовища - зворотний зв'язок) політична експертиза одночасно є елементом політичної системи і елементом зовнішнього середовища (населення). У ролі представника зовнішнього середовища політична експертиза доносить до політичної системи вимоги суспільства. У той же

час, будучи елементом політичної системи, політична експертиза перетворює вимоги населення в розробку рішень соціальних проблем. Вплив системи на середу буде виражено в прийнятті рішень урядом. Оскільки політичні рішення приймаються в залежності від громадської думки, можна зробити висновок, що зворотній зв'язок є фактором стійкості і стабільності політичної системи.

Біхевіористський підхід, який застосовується для вивчення поведінки учасників політичного процесу, допоміг дослідити мотиви та інтереси політичних експертів, консультантів, їх вплив на політичні вподобання громадян. Оскільки політичні експерти взаємодіють з політиками, звичайними громадянами та ін. Для політичної науки важливо знати особливості їхньої поведінки. Наприклад, політичний експерт не повинен проявляти свої політичні уподобання. Чи так це, допомагає з'ясувати біхевіористський підхід. У науковій літературі описані рольові позиції, до яких вдається політичний експерт у роботі зі своїми клієнтами. Наскільки вони обґрунтовані і чим мотивовані - також досліджується за допомогою даного підходу.

Політична експертиза як соціальний (політичний) інститут вивчалася за допомогою інституційного підходу. Це обумовлено тим, що інститут політичної експертизи є фактором розвитку політичної системи: держави, політичних партій, медіа простору, громадянського суспільства та ін. Таким чином, досліджувалася роль політичної експертизи в житті суспільства і держави. Зокрема, були розглянуті структура та функції політичної експертизи, об'єктивні і суб'єктивні умови його існування і функціонування, взаємодія з іншими політичними інститутами, перспективи розвитку політичної експертизи в Україні.

Нормативний підхід дав можливість оцінити значення політичної експертизи в оцінці політичних явищ з позицій етичних цінностей і норм - свободи, справедливості, загального блага і ін. З точки зору даного підходу очікується, що політична експертиза повинна сприяти вдосконаленню

політичного процесу, доводячи його до ідеалу. Саме за таке ідеалістичне розуміння, відірваність від реалій соціальних процесів нормативний підхід піддається обґрунтованій критиці.

Компаративний (порівняльний) підхід був корисний в порівнянні інститутів політичної експертизи інших країн. Компаративний підхід орієнтований на дослідження факторів формування та розвитку політичної експертизи. Це дозволило виявити загальне і відмінне в діяльності політичних експертів в Україні та за кордоном.

Діяльнісний підхід розглядає політичну експертизу як процес з певними етапами розвитку. Виходячи з даного підходу, політична експертиза бере участь в підготовці, прийнятті та реалізації політичних рішень. Досліджуються суб'єкти та об'єкти, цілі та напрямки, мотиви і інтереси політичної експертизи. Діяльнісний підхід дозволив зробити висновок про те, що слабка суб'єктність не дозволяє політичній експертизі стати впливовим незалежним чинником процесу прийняття політичних рішень.

Функціональний підхід, запропонований Г. Спенсером і Е. Дюркгеймом, а пізніше, розвинений Т. Парсонсом, як відомо, розглядає суспільство як систему в рівновазі. За допомогою структурно-функціонального аналізу в дисертації виявлено і розглянуто соціальні функції інституту політичної експертизи, які сприяють рівновазі політичної системи. Функція політичної стабілізації проявляється в тому, що політична експертиза підтримує стійкість політичної системи, перетворюючи вимоги населення в розробку рішень соціальних проблем. Функція контролю спрямована на відстеження та оцінювання діяльності органів державної влади з точки зору їх ефективності для суспільства і держави. Функція політичної участі проявляється в тому, що політична експертиза як структура громадянського суспільства підвищує ефективність процесу прийняття політичних рішень. Функція інформування полягає в тому, що

суспільство отримує інформацію про сутність що відбуваються соціально-політичних процесів, коментуючи, аналізуючи і прогнозуючи їх розвиток.

Згідно з соціологічним методом політичний процес - це процес соціальний. У політичній сфері різноманітність соціальних відносин, виявити і пояснити які, є завданням соціологічної науки. Соціологічний метод застосовувався для збору та аналізу емпіричних даних, що стосуються становлення та розвитку інституту політичної експертизи, динаміки політичного процесу та ін.

Історичний метод використовувався для розгляду політичних подій в послідовності, пошуку відповідей на питання сьогодення в минулому, в історії.

Соціокультурний метод був корисний при дослідженні політичних процесів з точки зору культурних традицій, цінностей.

Антропологічний метод дозволив аналізувати політику у взаємозв'язку з природою людини.

Психологічний метод дозволив аналізувати поведінку учасників політичного процесу - політичних експертів, політиків, громадян. З його допомогою можна знайти відповіді на питання, чому, наприклад, люди не вірять політичним екпертам, і як повинні вести себе політичні експерти, щоб рівень довіри до них з боку населення підвищити? Які мотиви тих, хто називає себе політичними експертами і ін.

В якості важливого джерела інформації використовувалися класичні праці, а також монографії та дисертаційні дослідження з теорії та практики політичної експертизи, політичного аналізу, політичного консультування.

Також були враховані результати соціологічних досліджень, що проводяться в Україні в останні роки, різними авторитетними соціологічними центрами та службами.

Важливе значення для дослідження політичної експертизи мали теорії демократії та інформації.

Теорія деліберативної демократії, так званої «дорадчої» політики, запропонована Юргеном Хабермасом. Відповідно до теорії «Деліберативна демократія спирається на ідеал спільноти вільних і рівних індивідів, які в політичній комунікації визначають форми свого спільного життя» [87, с. 194]. По суті, мова йде про можливість «раціонального обговорення суспільних проблем» [50, с. 103-106]. Переклад слова «deliberation» з латинської як «міркувати», «радитися», «зважувати за і проти», «проводити консультації», наводить на розуміння сенсу деліберативної демократії. А. Зайцев, вважає, що деліберация - це акт роздумів, ретельні обговорення і експертиза [28, с. 29].

Концепція публічної інформації Ю. Хабермаса розкриває еволюцію публічної сфери і роль інформації в розвитку демократії. У цій сфері кожен бажаючий обговорює або дискутує про проблему. Учасники такої дискусії досить об'єктивні, так як не мають особистої зацікавленості в її результаті. Так виникла громадська думка. Перші майданчики вільної комунікації з'явилися в XVIIIст. в Лондоні, Парижі та інших містах західної демократії. Клуби за інтересами, літературні салони та інші подібні місця стали центром розвитку вільного громадянського суспільства і демократичної держави.

Інформаційне суспільство внесло свої корективи в «сферу публічного», і зовсім не позитивні. Все більше «сфера публічного» поступається натиску засобів масової інформації. Все менше майданчиків для громадської активності, вироблення громадської думки. Ю. Хабермас розмірковує про те, що, приймаючи більш активну участь в політиці, ніж раніше, люди як і раніше, погано в ній розбираються. Політичні дискусії в ЗМІ перетворюються на політичне шоу, спектакль. Це призводить до того, що опинившись об'єктом пропаганди і маніпулювання, люди не розуміють, за що вони голосують. «Янус дволикий: просвіта обертається наглядом, інформація - рекламою, виховання - маніпулюванням» [82, с. 226].

Концепція суспільного мовлення описує місце, де народжуються розумні і цікаві передачі, які змушують думати. Передбачається, що аудиторія, як об'єкт мовлення, однорідна. Однак, з часом аудиторія стала все більше диференціюватися. Принципи діяльності суспільного мовлення в демократичному суспільстві засновані на незалежності, як від держави, так і від бізнесу. Тільки в цьому випадку аудиторія може розраховувати на об'єктивну інформацію. Об'єктивна в тому сенсі, що не обслуговує інтереси ні уряду, ні бізнесу. Звичайно ж, це не виключає суб'єктивності, що виходить від журналістів. Однак, ця суб'єктивність, якщо можна так висловитися, безкорислива.

Концепція пропаганди Гарольда Лассуелла розкриває механізми впливу пропаганди на суспільну свідомість. Нагадаємо, що модель масової комунікації Лассуелла описує цей процес наступним чином: «ХТО ГОВОРИТЬ? - ЩО повідомляє? - КОМУ? - ПО якому КАНАЛУ? - з ЯКИМ ефектом?». Доречно сказати, що саме Лассуелл став одним з перших використовувати контент-аналіз у вивченні повідомлень масової комунікації. Вчений висловив гіпотезу, що атомізовані, відокремлені індивіди, складові адресної аудиторії, підпадають під вплив пропаганди в однаковій мірі. Свої припущення Лассуелл засновував на психоаналітичній концепції Зігмунда Фрейда. Теорія «магічної кулі» була особливо популярна в період між двома Світовими війнами. Її сенс полягав у тому, що «куля пропаганди» зачіпає кожного, хто опиняється її метою.

Пізніше дана теорія зазнала критики з боку теоретиків соціальної комунікації. Зокрема, критиці піддався підхід Лассуелла до оцінки когнітивних здібностей аудиторії, що не дозволяють їй протидіяти агресивному впливу засобів масової комунікації та пропаганди.

Особливу користь для дослідження механізмів політичної експертизи приніс також розгляд концепції «лідерів думок» Пола Лазарсфельда. «Лідери думок» здійснюють функцію посередництва між засобами масової комунікації та індивідом, що можна виразити схемою ЗМІ - лідер думок -

індивід. Їх роль така тому, що вони самі авторитетні, поінформовані і активні представники неформальних груп і саме тому їх думка часто визнається експертною. Згідно з концепцією Лазарсфельда, думка малої групи може протидіяти впливу пропаганди. Але, як з'ясувалося пізніше, для того, щоб бути здатною для протидії, група повинна бути згуртованою і зберігати єдність думок. Відомо, що модель Лазарсфельда в подальшому отримала розвиток в теоретичних розробках Е. Каца, У. Шрамм та інших.

У наступній теорії, яка була корисна для дисертаційної роботи, розглядається вплив електронних засобів комунікації на всі сфери життя суспільства. Її автор - канадський вчений Герберт Маршалл Маклюен. Для Маклюена все, що оточує людину, це засоби комунікації. Знаменитий вислів Маклюена «Засіб комунікації є повідомлення» означає, що різноманітні речі, що оточують людину не тільки несуть певне повідомлення, а й самі є повідомленнями. Електронні засоби комунікації, за Маклюеном, відкривають новий історичний етап, в результаті якого «глобальна електронна мережа» включає людей в єдину комунікаційну систему.

Інституційний підхід був корисний тому, що політична експертиза як інститут політичного аналізу і прогнозування впливає на політичні вподобання громадян. Таким чином, інститут політичної експертизи є агентом політичної соціалізації, а також є фактором політичної стабільності в суспільстві і державі.

Допомогою в дослідженні соціальних функцій ЗМІ стали теорії Р. Мертона, Г. Лассуелла. За Мертоном, ЗМІ відволікають увагу людини від насущних проблем. Крім того, вплив ЗМІ на людей має як позитивний, так і негативний характер. ЗМІ можуть сприяти соціальній стабільності, але можуть і зруйнувати її. Г.Лассуелл в 1948 році описав такі три основні функції ЗМІ, як розширення кругозору і пізнання особистості; відображення в ЗМІ соціальної структури і відповідальності суспільства; бере участь у формуванні культури і передачі її наступним поколінням.

Надалі дослідники доповнювали ряд функцій ЗМІ, включаючи в нього розважальну, мобілізаційну, інформаційну, маніпулятивну і інші функції.

Ще одна теорія, що сприяла вивченню діяльності ЗМІ та ЗМК - це теорія сучасного індустріального суспільства Т. Адорно і М. Хоркхаймер. Теорія пояснює механізм перетворення творів культури в продукт споживання через засоби масової комунікації. Втім, багато творів культури відразу створюються як товар для реалізації на ринку, а це, як вважають вчені, не може не впливати на саму природу культури. За Адорно і Хоркхаймеру, культура, раніше виступала в якості вільної творчості, тепер, в суспільстві споживання, набуває характеру масової культури. У такому суспільстві немає місця для критики, але є місце для маніпулювання свідомістю людей з метою їх відволікання від реальних проблем. В результаті, згідно з теорією, ми отримуємо суспільство зомбованих людей, які пасивно всмоктують стереотипи масової культури. Хоча дана теорія в подальшому розвивалася багатьма вченими, деякі її постулати були розвінчані з приходом суспільства інформаційного, яке передбачає інформаційну активність користувача аудиторії.

Прикладний характер політичної експертизи підкреслює А. Дегтярьов, на думку якого, політична експертиза - це практично-прикладний політичний аналіз, в результаті якого ми отримуємо «не побудову стрункої і обґрунтованої теорії і не збір масиву даних, а способи оцінки і рішення громадської проблеми для конкретного замовника - як правило, одного з політичних авторів» [22, с. 156].

У роботі були використані деякі підходи і методи політичного аналізу. На першому етапі проводився збір інформації, в тому числі політичної. Збір інформації здійснювався на основі таких критеріїв - надійність, об'єктивність, повнота, доступність. Як відомо, одна з кваліфікацій, що застосовується в політичному аналізі, розділяє інформацію на абсолютно достовірну і вірогідно достовірну. До абсолютно достовірної відносяться документи - нормативно-правові акти - Конституцію України,

Укази Президента, Закони України, розпорядження Кабінету Міністрів, офіційні документи зарубіжних країн та ін. Для політичного експерта аналіз нормативно-правових актів є найважливішим елементом його діяльності.

Також в дисертаційній роботі використовувався великий масив інформації, який можна вважати вірогідно достовірною. Це, наприклад, демографічна та соціально-економічна статистика, результати соціологічних досліджень, отриманих авторитетними соціологічними службами країни. Для того, щоб підвищити ступінь достовірності, нами було залучено максимально можливий обсяг інформаційних джерел.

Рівень суб'єктивності / об'єктивності політичної інформації визначався відповідно від типу інформації. Якщо факти, то це об'єктивно, якщо експертне судження або коментарі - суб'єктивно. Виходячи з цього можна зробити висновок, що політична експертиза, навіть, незважаючи на найвищий рівень експерта, завжди має елемент суб'єктивності. За таким же принципом можна оцінити і джерела інформації, зокрема, ЗМІ. Новинні передачі містять в більшій мірі факти, аналітичні і публіцистичні - інтерпретації, значить, перші - більш об'єктивні, другі - суб'єктивні.

Що стосується повноти інформації, то її в абсолютному значенні, досягти дуже складно. Слід керуватися тим ступенем повноти інформації, яка була достатньою в цілях дослідження.

Всі джерела, з яких була отримана інформація для дослідження, є відкритими. Це - 1) документи, 2) виступи, інтерв'ю людей, 3) власні інтерпретації відбувшися політичних подій.

У процесі дослідження ставилося завдання - залучити максимально багато первинної інформації, отриманої із засобів масової інформації та комунікації - виступів, статей, репортажів, передач, коментарів та інших. Також залучалася і вторинна інформація - наукові статті, результати соціологічних досліджень та ін.

Засоби масової інформації є важливим джерелом документальної інформації, в той же час використовувати цю інформацію для політичної

експертизи та аналізу слід максимально уважно. Хоча в Україні практично всі ЗМІ є недержавними, вважати це ознакою їх незаангажованості не можна. Звільнившись від залежності від держави, ЗМІ стали залежними від своїх власників, які нерідко, в інтересах свого бізнесу, вступають в договірні відносини з представниками влади. Але, навіть, якщо власники ЗМІ не ангажовані, їх комерційні інтереси, політичні уподобання не можуть не відбиватися на кінцевому продукті - політико-інформаційної порядку денному. Про те, що ЗМІ формують політичний порядок денний, вперше заявили в 1967 р американські вчені університету Північної Кароліни М. МакКомс і Д. Шоу. В рамках теорії встановлення порядку денного, яка стала результатом ряду проведених досліджень, з'явилися два нових наукових терміна, які згодом, втративши наукову привабливість, стали дуже популярними і серед звичайних громадян. «Порядок денний» - «набір сюжетів і проблем, що вважаються найбільш важливими в той чи інший відрізок часу, і «встановлення порядку денного» - «процес впровадження даного набору в свідомість аудиторії» [90, с. 150].

Тому при роботі з документальними джерелами, отриманими із засобів масової інформації, з одного боку, слід враховувати їх позитивні властивості - оперативність і доступність, з іншого - намагатися оцінити рівень достовірності і надійності отриманої політичної інформації.

З огляду на те, що телебачення, незважаючи на велику популярність, поступається Інтернету за обсягом інформації, що публікується, в ході роботи велику увагу було приділено Інтернет-ресурсам. Як правило, всі вагомі друковані видання сьогодні мають і Інтернет-версію, розширюючи, таким чином, коло користувачів, головним чином, за рахунок молоді. Акцент був зроблений на Інтернет-ресурси, що спеціалізуються на політичних новинах та інформації. Також підмогою в роботі були і сайти центрів, агентств та інших громадських структур, що займаються політичною експертизою, політичним аналізом, консалтингом і

політтехнологіями. Цікавими є і офіційні сайти органів державної влади та політичних партій, провідних активну діяльність в Інтернеті.

Обробляючи політичну інформацію, отриману зі ЗМІ та Інтернету, використано метод контент-аналізу, який активно застосовується політичними експертами. Контент-аналіз, на думку відомих американських вчених Дж. Мангейма і Р. Річа, авторів праці, присвяченої методам дослідження в політології, «це систематична числова обробка оцінки і інтерпретація форми та змісту інформаційного джерела» [45, с. 270]. Як відомо з історії, першими користувачами даного методу, поява якого пов'язана з ім'ям американського соціолога Г. Лассуелла, стали британські спецслужби, які в період Другої світової війни зіткнулися з труднощами в пошуку інформації про Німеччину та Італію. Зібрати таку інформацію фахівцям з британської спецслужби допоміг аналіз матеріалів німецької преси, в результаті якого було зроблено 108 прогнозів щодо внутрішньої ситуації в зазначених країнах. Висока результативність контент-аналізу проявилася в тому, що 99 прогнозів збулося.

Для проведення контент-аналізу необхідні навички аналізу політичного тексту. Слідуючи вказівкам А. Алтуняна, автора навчального посібника «Аналіз політичних текстів», виділено в тексті ті проблеми, які автор вважає важливими. Також на думку А. Алтуняна слід відповісти на ряд інших питань: «Які шляхи їх вирішення він пропонує? До кого автор звертається? Хто адресат тексту? До чиєї думки він апелює, чиєї підтримки шукає? Як автор визначає сам себе з політичної точки зору, як визначає займане ним місце на політичному полі?» І багато інших [1]. А. Ахременко справедливо вважає, що інтерпретація сенсу документа являє собою творчий процес, на результати якого впливають не тільки цілі і завдання дослідження, а й особистість дослідника [3, с. 185].

Ще один важливий для дослідження метод - це івент-аналіз. На відміну від контент-аналізу, націленого на слово, в фокусі івент-аналізу - подія. Однак, доводиться визнати, що незважаючи на те, що даний метод

може бути дуже корисним при дослідженні політичної взаємодії, процедура його застосування достатньо складна.

З огляду на те, що політична експертиза - це вид науково-практичної діяльності, спрямованої на дослідження соціально-політичних інститутів і процесів, і як підсумок, на вироблення практичних рекомендацій (Т. Нувахов), важливою є оцінка ролі дисертаційних робіт з політичних наук в системі політичної експертизи. Цьому питанню присвячено наступний підрозділ.

1.4. Політична експертиза в структурі політичного знання

Політична експертиза в структурі політичного знання

У 1948 р Організація Об'єднаних Націй порекомендувала всім країнам ввести курс політології в систему вищої освіти. Дуже швидко на цю рекомендацію відреагували країни Західної Європи, набагато пізніше - країни Азії та Латинської Америки. Були і ті країни, які дану рекомендацію проігнорували. В основному це країни соціалістичного табору, в першу чергу, Радянський Союз, а також НДР, Болгарія, Чехословаччина та ін. [5, с. 3]. Студенти радянських вузів слухали такі, необхідні авторитарному режиму дисципліни, як науковий комунізм, марксистсько-ленінська філософія, політекономія та історія Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС). Саме ці дисципліни слугували теоретичною основою ідеологічного обґрунтування існування режиму.

Розвиток політології в Україні почався тільки після виходу України зі складу Радянського Союзу і здобуття незалежності. Курс політології став читатися у всіх вищих навчальних закладах. «Як навчальна дисципліна, вона, спираючись на отримані дані, висвітлює історію політичної думки, дає знання про політичні інститути, їх організацію та функціонування;

права, свободи, обов'язки громадян; доля особини в політичному житті; суб'єкти і об'єкти політики; політичний маркетинг и політичний менеджмент, політичну культуру, сучасні політичні доктрини, світовий політичний процес. Завдання політології як навчальної дисципліни - дати всім, хто цікавиться цими проблемами, мінімум наукових знань про політику, а політиків - навчити досягати успіху у виборчих кампаніях» [69, с. 6].

Політичну експертологію як функцію політології описав Т. Нувахов: «Політична експертологія є однією з найважливіших функцій політології та пов'язана з виробленням практичних рекомендацій для владних структур, попередньої науковою експертизою політико-управлінських рішень, визначення способів, методів і засобів раціонального впливу на політичну дійсність» [51, с. 10].

Розмірковуючи над критеріями, яким повинен відповідати політичний експерт, слід відзначити, що в першу чергу, він повинен мати політологічну освіту. А ще краще, науковий ступінь з політичних наук. Але, наприклад, з усіх українських засобів масової інформації тільки канал «112 Україна» підкреслює наявність наукового ступеня у запрошених гостей.

У 1992 р в Україні відкрилися перші спеціалізовані ради із захисту кандидатських і докторських дисертацій з політології. Першим доктором політичних наук стала Ольга Бабкіна, нині відомий український вчений.

З 1993 по 2016 рік в Україні захищено 247 дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук. І якщо в 1993 році було захищено 4 дисертації, то за перше півріччя 2016 року вже 11. У 2010 і 2012 рр. - по 19 дисертацій. Найбільш «врожайним» для «цеху» політологів став 2013 року - 32 доктори політичних наук [6].

Надання політології статусу наукової спеціальності стало значним проривом у розвитку соціально-політичних наук в Україні, з одного боку, і ознакою розвитку демократії в країні, з іншого. Адже відомо, що, політологія як наука може розвиватися тільки в демократичній державі,

керівництво якої здатне критично подивитися на себе з боку. «Головне її завдання - у безперервному процесі пізнання отримувати знання про політику на основі узагальнення достовірних фактів, досліджувати питання, відповідей на які ще немає, розмежовувати ілюзії та дійсність. Політологія як наука досліджує закономірності і сутність політичної сфери, політичної системи суспільства, політичної свідомості і культури, глобальних геополітичних проблем» [69, с. 6].

Політологи, як ніхто інший, в цьому сенсі корисні для влади. Однак важливо, щоб це розуміла влада. На жаль, політики і чиновники не цікавляться думкою вчених-політологів, і в результаті висновки та рекомендації дисертаційних робіт з політичних наук залишаються незатребуваними. Як правило, політики і чиновники, в основному, згадують про політологів, політтехнологів перед виборами. Це є однією з причин того, що часто політичні рішення, пропоновані чиновниками і депутатами, не приносять бажаного результату. Адже досвід демократичних держав показує, що їхні уряди обов'язково консультуються з експертами в політичній сфері. З цього приводу Роберт Даль пише, що «Вірне співвідношення між тим, як найкращим чином відповідати демократичним критеріям, підтримувати задовільний рівень політичної рівності і при цьому, приймаючи відповідальні рішення, покладатися на думки і знання експертів, - ось серйозна проблема, ігнорувати яку було б великою дурістю з боку апологетів демократичного правління» [19, с. 78].

Разом з тим слід зазначити і на проблеми в сфері підготовки політологів, в цілому, і захисту дисертацій з політичних наук, зокрема. На жаль, дисертаційних робіт, присвячених методиці політичного аналізу, політичної експертизи, політичного консультування, політичного прогнозування вкрай мало.

В цілому, можна сказати, що в освітніх програмах підготовки політологів приділено увагу прищеплюванню знань і навичок в сфері експертизи, прогнозування, аналізу політичних процесів. Однак в одних

програмах більше, в інших - менше. Цей висновок зроблено на основі аналізу декількох освітньо-професійних програм закладів вищої освіти України, які готують політологів. Слід зазначити, що не всі заклади вищої освіти публікують свої програми, є також в Інтернет-просторі програми підготовки магістрів-політологів, які не можна ідентифікувати. Тому в якості прикладу проаналізовано кілька програм провідних українських закладів вищої освіти, які готують політологів, наявних в прямому Інтернет-доступі.

Метою освітньо-професійної програми за спеціальністю 052 - Політологія (2016 г.), за якою ведеться підготовка політологів в Ужгородському національному університеті [61] є «засвоєння студентами базових засад політології, вивчення основних елементів сучасної політичної системи, формування необхідних вмінь та навичок для застосування на практиці отриманих знань, зокрема: формулювати і відстоювати власну позицію відносно тих чи інших політичних процесів у сучасному світі; характеризувати тенденції розвитку тих чи інших політичних явищ і процесів; застосовувати специфічну політологічну методологію для аналізу політичної дійсності». Серед шести викладачів програми троє - кандидати політичних наук, і жодного доктора політичних наук.

Слід зазначити, що цілі бакалаврської і магістерської програм збігаються повністю, що є нелогічним. Якщо завдяки бакалаврській програмі поставлена мета вже досягнута, то навіщо її знову досягати можливостями магістерської?

Отже, укладачі магістерської програми передбачили прищеплення студентам базових основ політичного аналізу, прогнозування, експертизи: готовність до участі в підготовці, організації та проведенні політичних досліджень з метою виявлення значущих проблемних ситуацій, визначення стратегій, методів їх вивчення і вироблення рекомендацій з їх вирішення (ПК -1); здатність здійснювати коректний аналіз та оцінку управлінських процесів у глобальному, регіональному та локальних вимірах (ПК-3);

здатність аналізувати соціально-політичну ситуацію в суспільстві, соціальні аспекти політики та прогнозувати їх розвиток (ПК-5). Не забули автори програми компетентності, які необхідні для професії політичного консультанта і політтехнолога: готовність застосовувати сучасні методи та технології Паблік рилейшинз; планувати виборчі та PR-кампанії та розробляти заходи їх реалізації (ПК-4); готовність надавати консультації клієнтам, формувати їх політичний імідж та лідерські здібності (ПК-8).

Позитивно слід оцінити освітньо-професійну програму другого рівня вищої освіти за спеціальністю 052 «Політологія» Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича [58]. У колективі розробників, що складається з чотирьох фахівців - два доктори і два кандидати політичних наук. З мети навчання стає ясно, що розробники програми планують озброїти підготовлених кваліфікованих фахівців-політологів навичками політичного аналізу, які можуть їм знадобитися в експертно-аналітичній, консультаційній та інших видах діяльності.

В результаті підготовки за цією програмою магістри політології повинні отримати такі професійні компетенції, як: здатність аналізувати конкретні політичні явища, ситуації та процеси із застосуванням доступного аналітико-прогностичного інструментарію (ФП5), здатність фахово використовувати у прикладному політичному аналізі знання та уявлення про становлення і розвиток політичної думки й політичних цінностей (ФК7), здатність на підставі знань та уявлень з приводу місця людини у політичному процесі аналізувати сучасні тенденції розвитку соціальних і політичних систем (ФК8), володіння теоретико-методологічними і філософськими засадами вивчення та аналізу суспільства, політики, влади, лідерства, політичної діяльності і політичної культури, держави і процесів, які в них відбуваються і з ними асоційовані (ФК9), здатність системно оцінювати та прогнозувати світові та національні політичні події та явища, тенденції розвитку політичних інститутів і процесів (ФК10).

Таким чином, в програмі приділяється достатньо уваги прищепленню магістрам політології знань і навичок політичного аналізу і прогнозування. Передбачена в програмі і така важлива компетенція, необхідна для політичного експерта, як «здатність поширювати політичну інформацію в суспільстві» (ФК16).

Менше відповідає потребам в підготовці політичних експертів освітньо-професійна програма з підготовки магістрів-політологів, представлена Національним Університетом «Острозька академія» [62]. Хоча в програмі заявлено, що «Магістр політології за рівнем своєї кваліфікації спроможний виконувати професійні завдання в науковій, аналітичній, управлінській, консультативній, та експертній галузі», проте в переліку обов'язкових навчальних дисциплін нам вдалося знайти тільки одну дисципліну, яка сприятиме набуттю компетенцій, необхідних для роботи політичним експертом. Це «Вступ до політичної аналітики». Ознайомившись зі змістом дисципліни, виявлено, що від магістра-політолога очікується пояснення експертних висновків «з позицій однієї з теорій». Чим викликано таке обмеження поясненням тільки однією теорією, з аналізу змісту дисципліни - незрозуміло. Також викликає питання і перелік пропонованих для вибору теорій, який не включає, наприклад, теорії системного, структурно-функціонального аналізу, інформаційно-комунікативні та багато, багато інших [62].

«Професійно виконувати політико-організаційні, науково-дослідницькі, експертно-аналітичні та консультаційні функції на національному та міжнародному ринку праці» - таку професійну компетенцію планують формувати у магістрів політології автори освітньо-професійної програми з підготовки магістрів-політологів Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. На відміну від попередньої, дана програма не обмежує число теорій для обґрунтування експертних висновків. Миколаївські викладачі-політологи планують навчати майбутніх магістрів «використовувати сучасні політологічні теорії,

концепти та методи для інтерпретації та змістовного аналізу політики на місцевому, національному та міжнародному рівні». Однак нам не вдалося знайти ні в блоці обов'язкових компонентів навчальної програми, ні в блоці компонентів для вільного вибору ті дисципліни, які були б орієнтовані на підготовку політичних експертів. Єдина дисципліна, яка, судячи з назви, могла б бути корисною, це «Логічні основи теорії аргументації», яка є вибірковою [59].

Аналіз освітньо-професійної програми другого рівня вищої освіти за спеціальністю 052 «Політологія», розробленої Чорноморським національним університетом імені Петра Могили [60], показав, що її мета - підготовка фахівців для роботи в експертно-аналітичній, політико-організаційній, консультаційній та громадській сфері. У той же час в переліку можливих варіантів працевлаштування для випускників відповідних посад, наприклад, політтехнолога, політконсультанта і політаналітика, не передбачено. Серед професійних компетенцій, які могли б бути корисними для майбутніх політичних експертів виділено такі: здатність аналізувати конкретні політичні явища, ситуації та процеси із застосування доступного аналітико-прогностичного інструментарію; здатність фахово використовувати у прикладному політичному аналізі знання та уявлення про становлення і розвиток політичної думки й політичних цінностей; здатність системно оцінювати та прогнозувати світові національні політичні події та явища, тенденції розвитку політичних інститутів і процесів» [60, с. 10] та ін.

Також дослідницький інтерес викликала освітньо-професійна програма з підготовки політологів другого рівня вищої освіти, підготовлена вченими Університету ім. Альфреда Нобеля (м Дніпро) [57]. Програмою передбачено випуск фахівців, які зможуть працювати експертами в органах державної влади і місцевого самоврядування, політичні партії та громадські організації. Для цього передбачається формування таких професійних компетенцій, як «Здатність прогнозування політичних процесів; володіння

методами політичного аналізу і здатність готувати аналітичні доповіді; моделювання і прогнозування політичних процесів» [57, с. 6].

Освітньо-наукова програма підготовки магістра за спеціальністю 052 «Політологія», підготовлена фахівцями Національного університету «Києво-Могилянська академія» [55] орієнтована на формування у випускника таких професійних компетентностей, як «Уміння аналізувати, інтерпретувати і оцінювати політичні явища і політичні процеси в Україні та світі, використовуючи теоретичні підходи і методи політичної науки; здатність до політичного аналізу, прогнозу, надання практичних рекомендацій; уміння надавати експертну оцінку сучасним політичним подіям і процесам; уміння написати аналітичний документ як результат аналізу політичних подій і процесів; уміння професійно прокоментувати політичні події і процеси в мас-медіа». З точки зору формування компетентностей, необхідних для політичного експерта, програма Києво-Могилянської академії, з нашої точки зору, найбільш змістовна, хоча за обсягом значно поступається програмам інших університетів.

Також ми розглянуто кілька освітньо-наукових програм за спеціальністю 052 «Політологія» 3-го освітньо-наукового рівня вищої освіти з підготовки докторів філософії в галузі політології. Одна з таких програм підготовлена в Харківському національному університеті ім. В.Н. Каразіна [53]. Згідно з цією програмою, до умінь, якими повинен володіти політичний експерт, слід віднести такі: «готувати необхідну супровідну інформаційну підтримку для політичних партій, виборчих штабів, недержавних організацій; здійснювати теоретико-аналітичне супроводження та аналіз подій в органах державної влади і державного управління; аналізувати політичні рішення; визначити загрози і ризики на шляху їх імплементації; надавати аналітично-консультативні послуги державним організаціям і громадським організаціям». Автори вказують на те, що у претендентів даного рівня вищої освіти повинні бути сформовані

теоретичні знання і практичні навички в застосуванні прогностичних методів дослідження в процесі підготовки і прийняття політичних рішень.

Однак у переліку, як обов'язкових дисциплін, так і тих, які аспірантом можуть бути обрані, є тільки одна - «Аналіз політики», яка може бути корисна в оволодінні вищевказаних умінь.

Дивним, як видається, в цій програмі, (мета якої - підготовка докторів філософії для здійснення науково-дослідної та педагогічної професійної діяльності в галузі політології) є те, що в переліку з 16 пунктів умінь і навичок, які повинен отримати випускник даної програми, «написання дисертації, яка носить характер самостійного дослідження з політичної проблематики», знаходиться тільки на 9-му місці [53, с. 14].

Аналіз освітньо-наукової програми третього рівня вищої освіти за спеціальністю 052 «Політологія», підготовленої Луганським національним університетом імені Тараса Шевченка [56], показав, що її творці ставлять своїм завданням формування у претендента соціально-особистісних, загальнонаукових, інструментальних та професійних компетентностей. На наш погляд, зміст професійних компетенцій не цілком відповідає меті підготовки доктора філософії в галузі політології. Всіх їх, на наш погляд, можна віднести до компетентностей загальнонаукового характеру, так як необхідні в процесі підготовки доктора філософії в будь-якій галузі. Такими, на наш погляд є: «Наявність теоретичних знань; вміння критично оцінювати інформацію; здатність до аналітичного мислення; здатність виявляти актуальні соціально-політичні проблеми; здатність здійснювати теоретичний аналіз проблеми; здатність пропонувати і обґрунтовувати гіпотези на основі теоретико-методологічного аналізу; вільне володіння професійною лексикою; навички управління інформацією; здатність до організації і планування» [56, с. 9]. З 11 компетенцій дві повторюються двічі. Це «Здатність пропонувати і обґрунтовувати гіпотези на основі теоретико-методологічного аналізу. Вільне володіння професійною лексикою». Таким чином, компетенцій - 9, з них - завданню формування

професійних компетенцій політолога відповідає тільки одна - «Здатність виявляти актуальні соціально-політичні проблеми».

Що стосується змісту професійної підготовки, то превалюють в ньому ті напрямки, які також можна охарактеризувати як універсальні. Так, наприклад, вміння працювати з джерелами, необхідно не тільки політологам.

Програма пропонує тематику напрямків дисертаційних досліджень. На жаль, жодне з них не зачіпає питання політичної експертизи, аналізу, консалтингу.

Вигідно відрізняється від попередньої освітньо-наукова програма підготовки здобувачів третього рівня вищої освіти - доктора філософії в галузі політології, підготовлена науковцями Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича [54]. В якості професійних компетенцій автори програми передбачили формування таких, як «здатність застосовувати інтелектуальний інструментарій, понятійно-категоріальний апарат, необхідний для формування політологічної наукової позиції; прогнозування розвитку політичних і суспільних процесів у сучасному світі». В цілому зміст програми не викликає сумнівів в тому, що сферою знання, в рамках якої готуються доктора філософії, є саме політологія. На жаль, цього не можна сказати про програму підготовки докторів філософії в галузі політології Луганського національного університету, яка за змістом має універсальний характер. У програмі багато уваги приділяється формуванню здатності аналізувати політичні процеси і інститути. У той же час, хотілося б, щоб в програмі також було виділено місце для навчання аспірантів навичкам і методам проведення політичної експертизи.

Висновки до розділу 1

Політична експертиза відіграє найважливішу роль в ухваленні найважливіших для суспільства політичних рішень. Особливе значення

політична експертиза набуває в період політичної нестабільності, в якому вже тривалий час перебуває Україна. Таким чином, викладене дозволяє зробити висновок, що політологічні знання вкрай необхідні політикам, державним службовцям, що грає найважливішу роль в організації політичного процесу. При прийнятті політичних рішень, вони повинні усвідомлювати їх можливі і очікувані наслідки.

З'ясовано, що політична експертиза опирається не тільки на спеціальні знання в галузі політології, а й на знання суміжних спеціальностей, що дозволяють провести науково аргументований аналіз і оцінку дій і подій в політичній сфері суспільства, прогнозувати їх розвиток.

Дослідження політичної і правової експертизи показало, що перша більш суб'єктивна. Якщо критерієм правової експертизи є, у першу чергу, відповідність законодавству, то політична експертиза такого чіткого критерію не має, а будується на припущеннях експерта. Правильність прогнозу політичних наслідків залежить від рівня професіоналізму експерта і відкритості необхідної інформації.

Порівняльний аналіз політичної експертизи і політичної аналітики як понять і видів діяльності дозволив зробити висновок про те, що функціонально і змістовно політична експертиза ширше політичної аналітики.

Порівняльний аналіз політичної експертизи і політичного консультування, як виду діяльності, дозволив зробити висновок, що спільними для них є такі функції, як аналіз і прогноз політичних подій, в тому числі з використанням політичних технологій; підготовка аналітичних матеріалів; формулювання практичних рекомендацій для прийняття політичних рішень та ін.

Специфічними функціями політичного консалтингу є вивчення політичного ринку, організація політичних кампаній, у першу чергу, виборчих, формування іміджу політиків і політичних партій, забезпечення для клієнта ефективних зв'язків з громадськістю. Специфічними функціями

політичної експертизи є оцінка соціально-політичних подій і дій з точки зору їх впливу на політичний процес; вироблення рекомендацій суб'єктам політики з метою підвищення ефективності їх діяльності.

І політичні експерти, і політичні консультанти повинні володіти спеціальними знаннями в галузі політології та суміжних спеціальностей, що дозволяють провести науково аргументований аналіз і оцінку дій та подій в політичній сфері суспільства, і прогнозувати їх розвиток.

Як політична експертиза, так політичне консультування мають теоретико-прикладне значення, причому політична експертиза і політична аналітика мають більш теоретичний характер, а політичне консультування - прикладний. Всі ці види діяльності мають клієнт-орієнтовану спрямованість. І консультаційні, і експертні, і аналітичні послуги є, як правило, платними.

Аналіз наукових праць російських дослідників, які присвячені політичній експертизі, дозволяє зробити висновок про те, що політична експертиза має бути джерелом збагачення політичної сфери наукових знань й рекомендацій, але в умовах російського політичного процесу обслуговує захоплення правлячої політичної еліти. Авторитарний політичний режим, слабка суб'єктність, залежність від органів державної влади, відсутність свободи слова - це фактори, які не дозволяють інституту російської політичної експертизи стати впливовим незалежним фактором процесу прийняття політичних рішень.

Виявлено наступні функції інституту політичної експертизи:

- підвищення якості прийнятих політичних рішень;
- підвищення рівня відкритості та прозорості політико-управлінського процесу;
- комунікаційна. Є посередником між суб'єктами політичного процесу і суспільством;

- інформування. Інформує суспільство про суть того, що відбувається у соціально-політичних процесах, коментуючи, аналізуючи і прогнозуючи їх розвиток;

- формування громадської думки. Впливає на людей за допомогою інформації;

- політичної соціалізації. Допомагає громадянам засвоювати певні уявлення про політику, раціонально осмислити отриману політичну інформацію;

- політичної участі. Підвищує ефективність процесу прийняття політичних рішень;

- громадського контролю. Спостерігає і оцінює діяльність органів державної влади з точки зору їх ефективності для суспільства і держави;

- політичної стабілізації. Підтримує стійкість політичної системи, перетворюючи вимоги населення в розробку рішень соціальних проблем.

Порівняння послуг з політконсультування і експертизи показало, що перші мають більш практичний характер, а другі - теоретичний.

Назріла необхідність відкриття відповідної спеціалізації на політологічних факультетах, яка передбачатиме формування у студентів-політологів компетенцій, необхідних для забезпечення прийняття правильних політичних рішень.

Потрібен механізм, що забезпечує систематизацію практичних рекомендацій дисертантів з політичних наук та передачу кращих з них для використання в діяльності органів державної влади України.

Аналіз освітньо-наукових і освітньо-професійних програм з підготовки політологів другого і третього рівня вищої освіти показав, що всі вони, в більшій чи меншій мірі, спрямовані на формування здібностей, які дозволять випускнику працювати в якості політичного експерта. Однак в той же час, освітньо-професійних програм, орієнтованих саме на підготовку політичних експертів, поки у вітчизняній системі політологічної освіти не пропонується.

Список використаних джерел до розділу 1

1. Алтунян, А. Г. (2006). Анализ политических текстов. Учебное пособие. Москва : Университетская книга; Логос, 384 с.
2. Архитекторам без профильного высшего образования аннулируют сертификаты. Available from <http://stroyobzor.ua/news/arhitektoram-bez-profilnogo-vysshego-obrazovaniya-annuliruyut-sertifikaty.html>
3. Ахрименко, А. С. (2006). Политический анализ и прогнозирование. Москва : Гардарики, 333 с.
4. Ашкеров, А. (2009). Эксперткратия. Управление знаниями. Москва : Европа, 132 с.
5. Белов, Г. А. (1996). Политология. Учебное пособие. Москва : ЧеРо, 304 с.
6. Блог Романа Радейка. Available from <http://aphd.ua/kilkist-zakhyshchenykh-doktorskykh-dysertatsii-v-ukrani-za-haluzyamu-nauky-1993-2016/>
7. Боббио, Н. (1992). Интеллектуалы и власть. *Вопросы философии*, 8, 164-165.
8. Богачова, О. В. (2006). Законотворчий процес в Україні: проблеми вдосконалення: автореф. дис. ... к. ю. н.: 12.00.01. Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Київ, 25 с.
9. Братченко, С. Л. Мир экспертизы – попытка определения координат. Available from <http://stroexpert.ru/articles/27-mir-ekspertizy>
10. Вітвіцький, С. С. (2016). Контроль як гарантія законності діяльності публічної адміністрації: автореф. дис. ... д. ю. н.: 12.00.07. Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Харків, 39 с.
11. Внучко, С. М. (2009). Аналітичні центри як суб'єкти процесу прийняття політичних рішень: автореф. дис. ... к. п. н.: 23.00.02. Політичні інститути та процеси. Київ, 20 с.

12. Воинов, А. С. (2016). Фабрики мысли в структуре принятия политических решений в современном государстве: сравнительный анализ: дис. ... к. полит. н.: 23.00.02. Политические институты, процессы и технологии. Астрахань, 204 с.

13. Волынкина, Л. А. Роль политической экспертизы в процессе принятия политических решений Available from <https://cyberleninka.ru/article/v/rol-politicheskoy-ekspertizy-v-protssesse-prinyatiya-politicheskikh-resheniy>

14. Волынкина, Л. А. (2011). Политическая экспертиза как фактор политического процесса: автореф. дис. ... к. полит. н.: 23.00.02. Политические институты, процессы и технологии. Саратов, 20 с.

15. Воронцова, О. И. (2009). Телевидение как канал политической коммуникации: региональный аспект: автореф. дис. ... к. полит. н.: 23.00.02. Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии. Астрахань, 27 с.

16. Воротинський, В. В. (2016). Політичне маніпулювання в інтернет-просторі України: політико-інституційний вимір: автореф. дис. ... к. політ. н.: 23.00.02. Політичні інститути та процеси. Харків, 20 с.

17. Гончаров, В. Э. (2007). Современное политическое консультирование : Монография. СПб. : ИВЭСЭП, Знание, 220 с.

18. Грабовецький, Б. Є. (2010). Методи експертних оцінок : Теорія, методологія, напрямки використання : Монографія. Вінниця : ВНТУ, 171 с.

19. Даль, Р. (2000). О демократии. Москва : Аспект Пресс, 208 с.

20. Две трети законопроектов в Верховной Раде признали некачественными. Available from https://zn.ua/POLITICS/dve-treti-zakonoproektov-v-verhovnoy-rade-priznali-nekachestvennymi-287339_.html

21. Дегтярев, А. А. (2010). Прикладной политический анализ. Москва : Изд-во МГИМО, (У), МИ/1 РФ. Available from https://mgimo.ru/files2/2013_05/up24/file_59082ae315107afb4191f31a25971edd.pdf

22. Дегтярев, А. А. (2004). Политический анализ как прикладная дисциплина: предметное поле и направления развития. *Политические исследования*, 1, 154-168.

23. Депутатский спам: Верховная Рада намерена избавиться от глупых законопроектов. Available from <https://etcetera.media/deputatskiy-sпам-verhovnaya-rada-namerena-izbavitsya-ot-glupyih-zakonoproektov.html>

24. Депутаты Государственной думы сегодня приняли в первом чтении законопроект о повышении пенсионного возраста. Available from <https://echo.msk.ru/news/2243392-echo.html>

25. Еленский, А. В. Политическая экспертиза: генезис, понятие и когнитивные возможности. Available from http://vphil.ru/index.php?id=269&option=com_content&task=view

26. Жорова, Ю. В. (2016). Политическая информация в медиапространстве современных демократий (опыт США и РФ): дис. ... к. полит. н.: 10.01.10. Журналистика. Санкт-Петербург, 207 с.

27. За кулисами Форума Тимошенко – «Фемен 2.0», селфи и вожди. Available from <https://vesti-ukr.com/politika/292632-za-kulisami-foruma-timoshenko-femen-20-selfi-i-vozhdi>

28. Зайцев, А. В. (2013). Делиберативная демократия как институциональный диалог власти и гражданского общества. *НВ: Проблемы политики и общества*, 5, 29–44.

29. Зайцев, Д. Г. (2009). Аналитические центры как субъекты политического процесса: автореф. дис. ... к. полит. н.: 23.00.02. Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии. Москва, 21 с.

30. Зарічний, О. А. (2017). Участь громадськості у здійсненні публічної влади: теоретико-правове дослідження: автореф. дис. ... к. ю. н.: 12.00.01. Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Львів, 24 с.

31. Ибрагимов, Л. Х. (2016). Технологии интернет-коммуникации как инструмент дестабилизации политических режимов: автореферат дис. ... к. полит. н.: 23.00.02. Политические институты, процессы и технологии. Москва, 28 с.

32. Иванов, Д. Ю. (2013). Формирование политической аналитики негосударственных аналитических центров в современной России: автореф. дис. ... к. полит. н.: 23.00.02. Политические институты, процессы и технологии. Санкт-Петербург, 25 с.

33. Казакова, Е. В. (2012). Экспертные сообщества России как современные политические институты: автореф. дис. ... к. полит. н.: 23.00.02. Политические институты, процессы и технологии. Москва, 30 с.

34. Калининградский политолог Зимина арестована по «шпионскому» делу. Available from <https://graniru.org/Society/Law/m.271645.html>.

35. Кальниш, Ю. Суб'єкти політичної аналітики в державному управлінні. Available from <http://academy.gov.ua/ej/ej1/txts/Kalnish.htm>

36. Кальниш, Ю. Г. (2007). Формування теоретико-методологічних засад політичної аналітики в державному управлінні України: автореф. дис. ... докт. наук. з держ. упр.: 25.00.01. Теорія та історія державного управління. Київ, 37 с.

37. Колдуны в Уганде массово убивают детей, чтобы вызвать дожди в стране. Available from <http://vlasti.net/news/268034>

38. Короткова, О. А. (2010). Экспертиза законопроектов и законодательных актов: теоретико-правовой аспект: дис. канд. ... ю. н. н.: 12.00.02. Москва, 179 с.

39. Кострицкая, М. В. (2009). Экспертная законопроектная деятельность: теоретико-правовое исследование: автореф. дис. ... к. ю. н.: 12.00.01. Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве. Белгород, 26 с.

40. Кочубей, Л. (2008). *Виборчі технології*. Київ : Український центр політичного менеджменту, 332 с.

41. Краснов, М. А. (2006). *Персоналистский режим в России: опыт институционального анализа*. Москва: Фонд «Либеральная миссия», 180 с.

42. Круглашов, А. А. (2012). *Політичне маніпулювання у президентських виборчих кампаніях в Україні у 2004 та 2010 рр: автореф. дис. ... к. політ. н.: 23. 00. 02. Політичні інститути та процеси*. Чернівці, 220 с.

43. Кузнецов, А. К. (2008). *Развитие сферы консалтинговых услуг как фактор технологизации политического процесса в России: автореф. дис. ... к. полит. н. : 23.00.02. Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии*. Москва, 26 с.

44. Логачева, В. В. (2016). *Конституційно-правові засади громадського контролю при проведенні виборів та референдумів в Україні: автореф. дис. ... к. ю. н.: 12.00.02. Конституційне право; муніципальне право*. Харків, 23 с.

45. Мангейм, Дж. Б., Рич, Р. К. (1997). *Политология: Методы исследования*. Москва : Издательство «Весь Мир», 544 с.

46. Марченко Г. И. (2005). *Социологический портрет политических консультантов в США*. *Социс*, 5, 71–81.

47. Марченко, Г. И. (2012). *Политическая экспертиза как элемент политического маркетинга*. *Практический маркетинг*, 5, 31–39.

48. Митко, А. М. (2014). *Політична аналітика: навчальний посібник*. Луцьк : Вежа друк, 224 с.

49. Морозова, О. Н. *Особенности Интернет-коммуникации: определение и свойства*. Available from <https://cyberleninka.ru/article/v/osobennosti-internet-kommunikatsii-opredelenie-i-svoystva>

50. Назарчук, А. В. (2009). Теория коммуникации в современной философии. Москва : Прогресс–Традиция, 320 с.

51. Нувахов, Т. А. (2011). Политическая экспертиза: автореф. дис. ... к. полит. н.: 23.00.02. Политические институты, процессы и технологии. Ростов-на-Дону, 19 с.

52. Нужны ли Украине эксперты по вопросам права. Available from <http://sud.ua/ru/news/publication/108802-nuzhny-li-ukraine-eksperty-po-voprosam-prava>

53. Освітньо-наукова програма «Політологія» спеціальність 052 «Політологія» третій (освітньо-науковий) рівень вищої освіти (2016). Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 15 с. Available from <http://www.univer.kharkov.ua/docs/work/052polit-o.pdf>

54. Освітньо-наукова програма підготовки здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти – доктора філософії (PhD) за спеціальністю 052 Політологія (2016). Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 33 с. Available from http://history.chnu.edu.ua/res//history/magistrpdf/052_PhD.pdf

55. Освітньо-наукова програма підготовки магістра за спеціальністю 052 Політологія. Національний університет «Києво-Могилянська академія». Available from <https://www.ukma.edu.ua/ects/index.php/fsnst/233-2018-06-13-09-07-54/politologiya/politology>

56. Освітньо-наукова програма третього рівня вищої освіти. Спеціальність 052 «Політологія». Кваліфікація: доктор філософії (PhD) в галузі політології (2016). ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. Старобільськ, 20 с. Available from <http://luguniv.edu.ua/wp-content/uploads/2016/05/052.pdf>

57. Освітньо-професійна програма другого (магістерського) рівня за спеціальністю 052 – «Політологія» (2018). Університет імені Альфреда Нобеля. Днепр, 19 с. Available from <http://duan.edu.ua/uploads/opp/22392.pdf>

58. Освітньо-професійна програма Другого рівня вищої освіти за спеціальністю 052 «Політологія» (2017). Чернівці. Available from http://history.chnu.edu.ua/res//history/magistrpdf/052_МА.pdf

59. Освітньо-професійна програма Другого рівня вищої освіти за спеціальністю 052 – Політологія Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Available from history.mdu.edu.ua/

60. Освітньо-професійна програма Другого рівня вищої освіти за спеціальністю 052 «Політологія» (2017). Миколаїв, 17 с. Available from <https://chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/05/OPP-Politologiya-Magistr.pdf>

61. Освітньо-професійна програма підготовки здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти (2016). Галузь знань – 05 «Соціальні та поведінкові науки», Спеціальність – 052 «Політологія». Ужгород. Available from <http://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/11613>

62. Освітньо-професійна програма підготовки здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти. Галузь знань – 05 «Соціальні та поведінкові науки», Спеціальність – 052 «Політологія». Сайт Острозької національної академії. Available from https://www.oa.edu.ua/ua/abiturijentovi/master/special_fields#

63. Пал, Л. А. (2004). Аналіз державної політики. Київ : Основи, 422 с.

64. Психология политического консультирования: Учебное пособие (2010) Автор-составитель Н. В. Козловская. Ставрополь : Изд-во СГУ, 228 с.

65. Ржевська, Н. (2012). Парадокси становлення політичної експертизи. *Політичний менеджмент*, 4-5, 33–41.

66. Рибак, І. В. (2015). Вплив інформаційно-маніпулятивних технологій на процес легітимації політичної влади в Україні: дис. ... к. політ. н.: 23.00.02. Політичні інститути та процеси. Київ, 276 с.

67. Рубанов, В. В. (2014). Политический эксперт: теоретическая сущность и методологические особенности профессиональной

деятельности. *Austrian Journal of Humanities and Social Sciences*, 7-8, 170–174.

68. Рубанов, В. В. (2016). Теоретико-методологічні засади політичної аналітики: автореф. дис. ... д. політ. н.: 23.00.01. Теорія та історія політичної науки. Київ, 39 с.

69. Рудич, Ф. (2003). Політична наука в Україні: стан і перспективи. *Політичний менеджмент*, 1, 5-18.

70. Савченко, О. В. (2016). Правові засади громадського контролю за діяльністю органів державної влади: автореф. дис. ... к. ю. н. : 12.00.01. Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Дніпропетровськ, 28 с.

71. Сидельников, Ю. (1997). Экспертиза: состояние и тенденции развития. *Мировая экономика и международные отношения*, 2, 122-131.

72. Симонов, К. В. (2002). Политический анализ. Москва : Логос, 152 с.

73. Сморгун, Л. В. (2009). Интеллектуал в политике и необходимость политической философии. *Политическая наука*, 4, 25-42.

74. Смыр, Е. И. (2009). Политическое консультирование: технологический анализ: автореф. дис. ... к. полит. н.: 23.00.02. Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии. Ростов-на-Дону, 19 с.

75. Современный словарь иностранных слов: Ок. 20 000 слов. (1994), СПб.: Дуэт, 752 с.

76. Степанко, О. (2014). Гуманітарна експертиза як механізм громадського контролю та технологія сучасної комунікації. In Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр. Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2 (45), 66-75. Available from <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2014-2/doc/1/10.pdf>

77. Сулейманов, А. В. (2011). Политика Турции в отношении Ирана: концептуальное обоснование, институциональная специфика и технологии реализации: автореф. дис. ... к. полит. н.: 23.00.02. Политические институты, процессы и технологии. Нижний Новгород, 24 с.

78. Татишвили, Т. М. (2016). Конституционно-правовые аспекты экспертного сопровождения законодательной деятельности: дис. к. ю. н.: Конституционное право; конституционный судебный процесс; муниципальное право. Москва, 187 с.

79. Терлецька, І. С. (2011). Законопроекування в Україні: теоретико-правові аспекти: автореф. дис. ... к. ю. н.: 12.00.01. Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Київ, 22 с.

80. 39 % руководителей украинских предприятий считают качество законов и нормативных актов низким. Available from <http://7kanal.com.ua/2018/09/39-rukovoditeley-ukrainskih-predpriyatiy-schitayut-kachestvo-zakonov-i-normativnyih-aktov-nizkim-video/>

81. Утвержден персональный состав Научно-консультативного совета Верховного Суда. Available from <https://sud.ua/ru/news/sud-info/116765-utverzhden-personalnuu-sostav-nauchno-konsultativnogo-soveta-verkhovnogo-suda>

82. Уэбстер, Ф. (2004). Теории информационного общества. Москва: Аспект Пресс, 400 с.

83. Федорченко, Л. В. (2014). Консьюмеризация института политических консультантов в современной России: автореф. дис. ... к. полит. н.: 23.00.02. Политические институты, процессы и технологии. Москва, 23 с.

84. Фельдман, П. Я. (2017). Российская модель демократического контроля: современное состояние и перспективы эволюции. *Власть*, 8, 95-99.

85. Филиппов, А. (2005). Советники суверена. *Апология*, 1, 102-111.

86. Фуко, М. (2002). Интеллектуалы и власть: Избранные политические статьи, выступления и интервью. Ч. 1. Москва : Практис, 2002, 384 с.

87. Хабермас, Ю. (1995). Демократия. Разум. Нравственность: Москов. лекции и интервью. РАН. Ин-т философии. Москва : КАМІ: Изд. центр «Akademia», 245 с.

88. Хромец, О. Л. (2009). Виборчі технології як чинник політичних трансформацій у пострадянських країнах (на прикладі України та Росії): автореф. дис. ... к. політ. н.: 23.00.02. Політичні інститути та процеси. Київ, 15 с.

89. Хрусталева, М. А. (2015). Анализ международных ситуаций и политическая экспертиза : Учебное пособие для вузов. Москва: Аспект Пресс, 208 с.

90. Черных, А. И. (2011). Медиа и демократия. Москва; СПб.: Университетская книга, 272 с.

91. Шевцова Лидия. Путин загнал себя в западню. Available from <https://nv.ua/opinion/shevcova/putin-zahnal-sebja-v-zapadnju-2461296.html>

92. Экспертиза и социально-психологический прогноз политических явлений. Учебное пособие (2014). Саратов, 254 с.

93. Юрченко, Є. О. (2010). Політичне консультування у виборчому процесі: світовий досвід та українська практика. *Вісник Академії адвокатури України*, 1 (17), 12–17.

94. Юрченко, Є.О. (2008). Еволюція виборчих технологій у сучасному політичному процесі: автореф. дис. ... к. політ. н.: 23.00.02. Політичні інститути та процеси. Київ, 32 с.

95. Юханов, Н. С. (2006). Политическое консультирование как фактор развития и оптимизации политических кампаний: дис. ... к. полит. н.: 23.00.02. Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии. Москва, 172 с.

96. Юханов, Н. С. (2008). PR-технологии и политическое консультирование в российской политике: Учеб. пособие. Москва: РУДН, 175 с.

97. Dunn, W. (1994). *Public Policy Analysis: An Introduction* Prentice Hall, 480 p.

98. Hayek, F. A. (1960). The intellectuals and socialism. *In The intellectuals: A controversial portrait*. Glencoe (IO): The free press, 372 p.

99. Kepplinger, H. M. (2007). Reciprocal effects: Toward a theory of mass media effects on decision. *The Harvard International Journal of Press Politics*, 12 (2), 3–23.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРТИЗА ЯК ФАКТОР ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕМОКРАТІЇ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

В даному розділі автор розглядає політичну експертизу в якості механізму громадського контролю за діяльністю органів державної влади. Один з підрозділів присвячений особливостям розвитку політичної експертизи в умовах інформаційного суспільства.

2.1. Політична експертиза як механізм громадського контролю за діями влади

З упевненістю можна сказати, що знаменита цитата Вінстона Черчилля про те, що «Демократія - огидна форма правління, але нічого кращого людство поки не придумало» пройшла випробування часом. Демократія, як і раніше, залишається найкращою, з відомих людству форм правління. На підтвердження цього є витяги зі статті Джозефа Сигла - старшого радника з питань демократичного врядування організації Development Alternatives, співавтора книги «Демократична перевага: Як демократії сприяють процвітанню та миру». Так, Дж. Сігл вказує на більшу стабільність економічного зростання в демократичних країнах. «У таких країнах в середньому очікувана тривалість життя громадян на 12 років довше, дитяча смертність (фактор, найчастіше здатний підмінити собою цілу групу інших критеріїв добробуту) на 20 відсотків нижче, частка що мають середню освіту на 40 відсотків вище, народжуваність на 30 відсотків нижче, а врожайність зернових на 25 відсотків більше, ніж в автократії при порівняльному рівні прибутків» [46].

Прийнято вважати, що демократичні країни є найбільш процвітаючими в економічному сенсі. Хоча питання про те, що первинно,

демократія або економічне зростання, продовжує залишатися предметом наукових дискусій. Одна з найвідоміших теорій М. Ліпсета говорить про те, що високе економічне зростання є найважливішою умовою демократії. Інші теорії, зокрема, А. Пшеворської та інших, вказують на те, що демократія може розвиватися при будь-якому рівні економіки.

І все ж, навіть демократія не є гарантією економічного процвітання і політичної ефективності. Обравши демократичний спосіб політичної влади, громадяни не повинні заспокоюватися, сподіваючись на відповідальність демократичної влади. Навіть в демократичних державах нерідкі зловживання владою, тому владний процес потрібно відстежувати, оцінювати, контролювати і конструктивно критикувати. Як пише один з відомих теоретиків інформаційного суспільства Мануель Кастельс «Раніше тільки держава стежила за своїми підданими, а тепер і люди можуть контролювати державну владу, що, насправді, становить одне з їх прав, оскільки теоретично люди є господарями простору» [26].

Всі ці функції в цілому називаються в демократичному суспільстві громадським контролем, однією з найважливіших форм якого є політична експертиза. Хто ж може контролювати органи державної влади в демократичній державі? По-перше, вони самі. Однак, контроль самих себе не завжди є об'єктивним і суб'єктивним. По-друге, громадські організації, тобто громадянське суспільство. Чим сильніше громадянське суспільство, тим ефективніший громадський контроль. Саме громадський контроль покликаний не дозволяти владі відступати від норм права та інтересів суспільства і держави.

У науковій літературі, поняття «громадський контроль» і «суспільний контроль» часто ототожнюються. У той же час є точки зору, згідно з якими громадський контроль входить в орбіту контролю суспільного. У прихильників обох точок зору є свої аргументи.

Проблеми громадського контролю знайшли відображення в наукових працях українських вчених - політологів і юристів А. Балацької,

С. Денисюк, О. Зарічного, А. Крупника, В. Логачової, С. Сахоненка, О. Сушка, М. Томенка, В. Цветкова та ін.

Деякі дослідники вважають, що «суспільний контроль, будучи одним з видів контролю, - це активна діяльність інститутів громадянського суспільства і окремих громадян, спрямована на виявлення та припинення порушень прав і свобод людини з боку органів влади та їх належних осіб, а також щодо здійснення систематичного контролю над функціонуванням державних органів в суворій відповідності нормативно-правовим стандартам, сприяє вдосконаленню державного управління» [34, с. 200-201].

Згідно з авторським визначенням В. Логачової, «громадський контроль розуміється як активна діяльність громадян та представників громадянського суспільства, що полягає в об'єктивному (неупередженому) спостереженні за діяльністю органів державної влади усіх рівнів, виявленні та своєчасному сповіщенні громадськості про зафіксовані факти порушення Законів України у реалізації конституційних політичних прав громадян України» [32, с. 9].

На думку О. Забралової, суспільний контроль являє собою діяльність громадян і громадянського суспільства з перевірки діяльності органів державної влади з точки зору її відповідності законам і усунення порушень шляхом звернення до компетентних органів і громадськості [20, с. 13].

О. Зарічний вважає, що громадський контроль є проявом участі громадян у здійсненні публічної влади. Відсутність такого контролю, на думку вченого, підвищує ризик того, що чиновники зможуть «девальвувати прояви народної волі, здійснювати злочинну діяльність, серед яких особливо небезпечна для суспільства перехідного типу корупційна діяльність» [22, с. 33].

Як видно з вищевказаних визначень, поняття «суспільний контроль» і «громадський контроль» ототожнюються. І той, і інший мають одну і ту ж

мету: спостереження за діяльністю органів державної влади з точки зору її відповідності державним законам.

Ряд дослідників вважають, що громадський контроль - це один з видів суспільного контролю. Наприклад, дослідник Е. Кліньшанс проводить між ними відмінності. На її думку, громадський контроль краще організований, нормативно закріплений і постійно відтворюється некомерційними організаціями, що обмежують діяльність органів державної влади власними діями в процесі реалізації суспільних інтересів [29, с. 20].

Дійсно, громадський контроль - це один з видів суспільного контролю. Суспільний контроль функціонально ширше громадського контролю. Якщо громадський контроль в основному спрямований на діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, тобто на політико-державну сферу, то суспільний контроль спрямований не тільки на політичну, а й на всі інші сфери життєдіяльності суспільства: економічну, соціальну, духовну.

На думку австрійського вченого Йозефа Шумпетера, пересічні громадяни мало витрачають часу на розгляд політичних питань, вважаючи це заняття одним з малозначних способів проведення вільного часу. Він пише про те, що люди не готові приділяти політичним проблемам стільки ж уваги, скільки вони приділяють своїй професійній діяльності. Більш того, якщо оцінити рівень витрачених ними зусиль на досягнення політики, то набагато більше зусиль вони направляють на партію в бридж. Через це вони залишаються незнаючими і некомпетентними в сфері політики [58, с. 346-347].

Однак, якби громадяни демократичних країн хотіли б приділяти більше уваги громадському контролю держави, то для цього у них є всі умови і права, які гарантує їм конституція, наприклад, свобода слова - право людини на свободу вираження поглядів.

Свобода слова є неоціненним досягненням демократії. Безумовно, абсолютної свободи слова не існує, про що свідчить досвід демократичних

країн. Крім того, слід зазначити, що свобода слова - це не право на дезінформацію. Свобода слова - це можливість відкрито висловлювати свою позицію, не боячись наслідків через те, що вона комусь може не сподобатися. Свобода слова - невід'ємний атрибут громадянського контролю. Адже контроль - це не тільки отримання інформації про діяльність влади, а й її публічна оцінка і донесення до громадськості з метою коригування, якщо це потрібно, відповідно до суспільних інтересів.

Згідно з результатами дослідження Київського міжнародного інституту соціології, яке проведено на замовлення Національної спілки журналістів України та ГО "Інформаційна безпека" з 10 травня по 6 червня 2018 року серед дорослих жителів України у віці від 18 років, 34,6% українців вважають, що в Україні немає свободи слова, 55% громадян переконані, що свобода слова є. У тому, що в Україні є повна свобода слова, впевнені лише 13,7%, стільки ж громадян (13,1%) переконані, що свободи слова в країні не існує зовсім. 41,3% опитаних відповіли, що свобода слова в Україні в основному є, 21,5% вважають, що її в основному немає. 10,4% не змогли відповісти. Як вважає голова НСЖУ Сергій Томіленко, «Фактично українці визнають, що ситуація зі свободою слова є тривожною. При тому, що в Україні працює багато ЗМІ, є ті, які системно критикують владу, але існування загроз свободі слова і порушення прав журналістів стримують оптимізм громадян» [53].

Відчуття українців підтверджуються і результатами дослідження відомої громадської організації. Так, «за підсумками 2018 року Україна посіла 101 місце серед 180 країн світу в індексі свободи слова, який щорічно розраховує організація «Репортери без кордонів». У порівнянні з 2017 роком наша країна піднялася в рейтингу всього на одну позицію, набравши 31,16 бал» [23].

Що стосується ЗМІ, то вони повинні мати свободу поширення інформації та вираження думок, як журналістів, так і запрошених учасників,

наприклад, теле- чи радіопередачі. Як відомо, частими гостями в ЗМІ є політичні експерти або ті, хто себе такими вважає.

Незалежні засоби масової інформації на мові політології - це ЗМІ, які не належать державі. Однак незалежність від держави означає залежність від власника ЗМІ. У демократичній державі друге переважає першого. Проте в розвиненому демократичному суспільстві, яким є українське суспільство, держава може впливати на інформаційний простір, з метою його монополізації, примушуючи власників ЗМІ до співпраці. Перешкодити такому розвитку подій в медіа-просторі здатні незалежні структури громадянського контролю.

Звернемося до досвіду Європейського Союзу, де експертиза є однією з популярних форм громадського контролю. На інформаційних майданчиках різних форумів, конференцій, круглих столів, в ЗМІ чиновники, експерти та представники громадських організацій обговорюють виниклі політичні проблеми з метою пошуку оптимального рішення. Думка політичних експертів відіграє важливу роль у розробці політики Європейського Союзу. Також важливе значення в процесі спільних обговорень органів влади і громадськості в європейських країнах мають соціальні мережі. Інтернет створює можливості для організації експертних мереж для вироблення рішень в усіх напрямках державної політики.

Про експертизу як про одну з форм громадського контролю пише О. Зарічний: «На сьогодні спостерігається зміна форм громадського контролю через активізацію діяльності інститутів громадянського суспільства, як від громадських активістів, журналістів, фахівців, експертів, які активно стежать за призначенням і діяльністю посадових осіб та прийнятими органами публічної влади рішеннями» [22, с. 165].

5 листопада 2008 року Кабінет Міністрів України прийняв Постанову № 976 «Про затвердження порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади». Цю дату можна вважати

початком процесу інституціоналізації громадської експертизи в Україні. Згідно п. вищевказаного Порядку «Громадська експертиза діяльності органів виконавчої влади - це складова механізму демократичного управління державою, який передбачає проведення інститутами громадянського суспільства оцінки діяльності органів виконавчої влади, ефективності прийняття і виконання такими органами рішень, підготовку пропозицій щодо розв'язання суспільно значущих проблем для їх врахування органами виконавчої влади у своїй роботі» [17, с. 5]. Аналіз змісту визначення громадської експертизи показує, що, за логікою, серед рішень, прийнятих органами виконавчої влади повинні бути і рішення політичні. Адже визначення суспільно значущої проблеми входить і в технологію підготовки та прийняття політичних рішень, а також вибір найкращого з них. Однак в пункті 6 зазначеного Порядку зазначено, що: «Пропозиції, підготовлені інститутом громадянського суспільства за результатами проведеної громадської експертизи (далі - експертні пропозиції), враховуються органом виконавчої влади під час підготовки програм соціально-економічного розвитку, державних цільових та регіональних програм, формування бюджетів відповідного рівня, вирішення питань поточної діяльності» [17, с. 5]. І вже в цьому положенні не видно ознак того, що органи виконавчої влади повинні враховувати пропозиції інституту громадянського суспільства при прийнятті політичних рішень. Але ж і програми соціально-економічного розвитку, і державні цільові та регіональні програми і бюджети можуть прийматися не в інтересах держави і суспільства, а в інтересах групи будь-яких політичних акторів або одного з них. І як ці рішення позначаються на стані політичної системи, чи будуть сприяти стабільності, або навпаки її дестабілізації - все це питання, на які може дати відповідь тільки політична експертиза.

Слід зазначити, що в науковому співтоваристві вже давно ведеться дискусія щодо ролі політичної експертизи в політико-державному процесі. Ігор Петренко справедливо пише, що «сьогодні нам потрібен більш

сучасний тип професійного знання, який можна було б застосовувати з більшою користю для оптимізації процесу прийняття державно-політичних рішень. При виробленні державної політики маємо діло зі складними, здебільшого якісними, а не кількісними проблемами, тому більшого зусилля приділяємо саме політиці, саме політичним явищам» [39, с. 13].

Дослідник Л. Волинкіна вказує на те, що одними дослідниками політична експертиза розуміється як елемент процесу прийняття політичних рішень. Інші - не бачать різницю між поняттями «політична експертиза» і «прийняття політичних рішень». Треті - вважають, що політична експертиза є самостійним процесом [14, с. 88].

Як прийнято вважати, істина знаходиться десь посередині. Якщо розглядати ситуацію, коли органи державної влади для прийняття політичних рішень вдаються до консультації політичних експертів, то, напевно, в такому випадку можна говорити про політичну експертизу як елемент процесу прийняття політичних рішень. Якщо мова йде про незалежних політичних експертів, які аналізують і прогнозують наслідки тих чи інших політичних рішень, то можна зробити висновок про те, що політична експертиза - це самостійний процес. Більш того, слід вказати на те, що незалежні експертні агентства - це структури громадянського суспільства, які відстежують і контролюють процес прийняття політичних рішень державними органами. Однак Постанова № 976 «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» не передбачає необхідність врахування думки структур політичної експертизи органами виконавчої влади [41].

І, звичайно ж, не слід погоджуватися з тими дослідниками, які не бачать різницю між політичною експертизою і процесом прийняття політичних рішень. Хоча б тому, що політичні рішення приймають державні службовці, а не політичні експерти.

Політична експертиза - це феномен демократичної держави і суспільства, де політичні рішення приймаються тільки в процесі

демократичних процедур. На відміну від тоталітарної, демократична держава згідно з необхідністю контролю з боку громадянського суспільства, частиною якого є незалежні структури політичної експертизи. Демократична держава відкрита для консультацій з політичними експертами, для коригування політичного курсу відповідно до їх рекомендацій, для конструктивної критики своїх дій. Так, наприклад, завдяки співпраці з експертним співтовариством, уряди демократичних країн збагачуються новими ідеями, які сприяють оптимізації виконання державних програм. Це економить гроші і прискорює процес реалізації.

Тому залучення громадськості, політичних експертів до вироблення державної політики є звичайним явищем в демократичній державі. Цей принцип має взяти на озброєння і українська держава, що продовжує робити кроки на шляху до демократії. Тільки таким способом можна підвищити якість реформи державного управління та політики. Не можна не погодитися з думкою О. Зарічного, який справедливо зазначає, що участь громадськості є фактором забезпечення прозорості та відкритості влади [22, с. 8]. Слід додати, що саме небадьдужа, активна позиція громадськості в демократичному суспільстві впливає на ступінь відповідності державної політики, прийнятих політичних рішень інтересам і потребам суспільства.

Отже, політична експертиза, стаючи одним із суб'єктів прийняття найважливіших державних і політичних рішень, розділяє з державними органами і відповідальність за них.

В Україні певні зрушення в цьому напрямку є. Так, наприклад, завдяки співпраці влади та експертного співтовариства є позитивні результати у реформуванні системи державних закупівель, державної служби, просування міжнародної ініціативи «Партнерство «Відкритий уряд»».

В даний час урядом і громадськістю реалізується програма партнерства «Разом проти Корупції» [54].

Ситуації в питанні співпраці органів державної влади з недержавними аналітичними центрами (НАЦ) присвячена одна з аналітичних записок Національного Інституту стратегічних досліджень (НІСД) [12]. Зокрема, автори документа проаналізували ступінь взаємодії державного сектора безпеки і громадянського суспільства на прикладі Міністерства оборони України та недержавних аналітичних центрів. Ними було з'ясовано, що на відміну від розвинених демократичних країн в Україні для допомоги державним органам влади потенціал недержавних аналітичних центрів використовується неефективно. На основі дослідження зарубіжного досвіду зроблено висновок про те, що в розвинених демократичних країнах органи влади вдаються до допомоги недержавних аналітичних центрів для того, щоб звільнитися від тієї частини роботи, яку могли б виконувати останні. В результаті органи влади отримують більше часу, необхідного їм на виконання обіцянок, даних під час виборчих кампаній. Так, наприклад, члени Американського конгресу знаходяться в процесі постійної взаємодії з НАЦ. Експерти аналітичних центрів беруть активну участь в слуханнях Конгресу, проводять для його членів індивідуальні брифінги. У свою чергу, члени Конгресу відвідують заходи, що організовуються НАЦ, де вони обговорюють з експертами політичні ідеї і концепції.

Що стосується системи співробітництва НАЦ з державними органами, що займаються питаннями національної безпеки в Україні, то вона передбачає громадський контроль за діяльністю органів безпеки і оборони, але не більше.

Американський вчений Джеймс Скотт свого часу запропонував термін «читаність» держави, яким він називав здатність держави розуміти суспільство, реагувати на його очікування, слідувати його інтересам, що в результаті поліпшить процес державного управління [40, с. 115]. І в цьому сенсі експерти, які аналізують і прогнозують політичні процеси, наслідки політичних рішень, для демократичної держави вкрай необхідні.

Також політичні експерти корисні і для громадян, які самі не здатні або не хочуть розбиратися в перипетіях політичного життя держави і суспільства. Як пише Мануель Кастельс про громадян демократичних країн, «громадське населення не бачить особливого сенсу у витрачанні своєї енергії на з'ясування політичних питань, за винятком випадків, коли люди виявляються вражені якою-небудь подією, що викликає у них обурення або зачіпають їх особисті інтереси» [26].

Інституціоналізація, як відомо, це процес закріплення суспільних відносин в нормах, в тому числі законодавчих. Закон України «Про наукову і науково-технічну експертизу» легалізував поняття «соціальна експертиза», до завдань якої входять «аналіз державних рішень з точки зору їх впливу на життєдіяльність різних соціальних і вікових груп населення; прогнозування найближчих та віддалених наслідків цих рішень відносно людського потенціалу; регулювання психологічного клімату в суспільстві; оцінка відповідності рішень мети та завдання соціальної політики; пропозиції відносно механізмів реалізації пріоритетів державної соціальної політики»[49]. Однак, в силу об'єктивних і суб'єктивних причин в даному законі не міститься інформація про політичну експертизу. Згадана Постанова Кабінету Міністрів України № 976 «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» також не передбачає необхідність проведення саме політичної експертизи рішень органів виконавчої влади.

У зв'язку з цим, є доцільним прийняти Закон України «Про громадський контроль», в якому одна з статей повинна бути присвячена політичній експертизі. Багато дослідників з питань громадського контролю звертають увагу на назрілу необхідність прийняття такого закону. Але у кожного з них в цьому законі свій інтерес. Так, наприклад, Вікторія Логачева пропонує в якості новизни, щоб в Законі України «Про громадський контроль» були закріплені питання, що стосуються громадського контролю на виборах і референдумах [32, с. 6]. С. Витвицький

також в якості одного з положень новизни в своїй докторській дисертації з юридичних наук також пропонує прийняти закон «Про громадський контроль» для того, щоб врегулювати порядок проведення публічних і громадських слухань [11, с. 7].

Але в першу чергу, необхідно законодавчо закріпити норми, що регламентують процес політичної експертизи. Важливим аспектом політичної експертизи є її роль в підвищенні рівня відкритості та прозорості процесу прийняття політичних рішень. В умовах розвитку інформаційного суспільства, завдяки новим інформаційно-комунікаційним технологіям, можливості політичної експертизи в цьому напрямку значно посилилися. Про це в наступному підрозділі.

2.2. Нові можливості політичної експертизи в інформаційному суспільстві

Будь-яка держава, незалежно від характеру політичного режиму, прагне до контролю за інформаційним простором. Звичайно, найбільш в цьому досягла успіхів тоталітарна держава, однією з характерних рис якої є монополія на інформацію та державна цензура. Не набагато краще з інформаційними правами йдуть справи в авторитарній державі, де, як відомо, править еліта, яка також не зацікавлена у відкритості інформації. Так, показовим прикладом авторитарної держави є Росія. У грудні 2018 р правляча партія «Єдина Росія» внесла на розгляд до Держдуми законопроект про внесення доповнень до статті 20.1 КоАП (дрібне хуліганство) які передбачають штраф або адміністративний арешт на строк до 15 діб «за поширення в інтернеті інформації, що «виражає в непристойній формі явну неповагу до суспільства, держави, офіційних державних символів РФ, Конституції РФ і органів, що здійснюють державну владу» [42]. Це дає можливість залучати до адміністративної відповідальності тих, хто дозволить собі критикувати російську владу в

принципі. Завдяки цьому закону «охоронці порядку» завжди знайдуть ознаки «непристойної форми» в інформації, яка їм не сподобається.

Як пишуть дослідники, право доступу до інформації асоціюється з США, «проте першими країнами, в яких громадяни отримали право на інформацію, були Скандинавські країни: Швеція (де конституційний Закон про свободу преси був прийнятий Рікстагом в 1766 р), а потім, на два століття пізніше, Фінляндія (Закон від 1951 г.)» [19]. У США ж тільки в 1966 р. був прийнятий Закон Про свободу інформації. Пізніше подібні закони з'явилися в цілому ряді європейських країн. На сьогодні право на інформацію, свобода слова і думок є невід'ємною цінністю в демократичному світі.

Саме поняття «інформаційне суспільство» вказує на те, що ключовим ресурсом такого суспільства є інформація і знання. Як відомо, існують різні підходи до обґрунтування концепту «інформаційне суспільство». Одні вважають його окремою стадією розвитку, що настала після становлення постіндустріального суспільства, інші - заключним етапом розвитку цього самого постіндустріального суспільства. Доцільно схилитися до думки тих дослідників, які вважають, що постіндустріальне суспільство є суспільство інформаційне. Концепція інформаційного суспільства зобов'язана своєю появою видатним теоретикам Д. Беллу, М. Кастельс, Й. Масуді, Т. Стоуньєр, Р. Кацу, М. Порат, М. Маклюеном, Е. Тоффлер та ін. Поняття «інформаційне суспільство» було запропоновано вченим Токійського технологічного інституту Ю. Хаяші. Д. Белл, проводячи відмінності між індустріальним і постіндустріальним суспільством, пише: «Якщо індустріальне суспільство засноване на машинній технології, то постіндустріальне суспільство формується під впливом технології інтелектуальної. І якщо капітал і праця - головні структурні елементи індустріального соціуму, то інформація і знання - основа суспільства постіндустріального» [5, с. CLI].

Розглядаючи поняття «інформація», як не згадати знамениту крилату фразу Натана Ротшильда «Хто володіє інформацією, той володіє світом». В першу чергу, слід з'ясувати, а що таке «інформація»? На думку теоретика інформаційного суспільства Клода Шеннона «інформацією можна назвати лише ті повідомлення, які будуть сприяти вирішенню людиною ситуації вибору деяких альтернатив поведінки. Інформацією, отже, можна визнати лише такі повідомлення, які впливають на підготовку і прийняття рішень на основі попередньої оцінки відомостей, що містяться в цих повідомленнях» [10, с. 198].

Ще один видатний теоретик інформаційного суспільства Т. Стоуньєр охарактеризував суть інформації в такий спосіб: «Інформація існує. Щоб існувати, вона потребує того, щоб її сприймали. Щоб існувати, вона не потребує того, щоб її розуміли. Вона не вимагає розумових зусиль для своєї інтерпретації. Щоб існувати, їй не потрібно мати сенс. Вона існує» [55, с. 35].

Чи є інформаційне суспільство обов'язково суспільством демократичним? Аналізуючи існуючі в світі інформаційні суспільства, можна відповісти, що немає, інформаційне суспільство не обов'язково демократичне. Безумовно, інформатизація впливає на характер політичного устрою держави, проте гарантією демократизації суспільства бути не може. На це питання спробував відповісти Роберт Даль, досліджуючи вплив нових технологій на демократичний процес: «Розвиваючись, технологія все одно повинна бути якимось чином використана - на благо чи на зло. Вона може бути використана або для нанесення шкоди демократичним цінностям і демократичному процесу, або для того, щоб сприяти втіленню їх у життя. Без свідомих і осмислених спроб застосувати нові телекомунікаційні технології на благо демократії їх можна легко направити проти демократії» [18, с. 515]. Доводиться визнати, що і демократична держава може скористатися інформаційно-комунікаційними технологіями не на благо суспільству. А відкритість не гарантує демократію. Як приклад можна

привести комуністичний Китай з його розвинутою телекомунікаційною інфраструктурою і високотехнологічним «Електронним урядом». При цьому інформаційні потоки, наприклад, випуски китайських новин, повністю контролюються урядом. Ще один приклад - авторитарний Сінгапур, який піднявся в рейтингу ООН, що відображає ступінь розвитку електронного уряду, з десятої на третю позицію [71].

На ключову роль знання в новому суспільстві вказує думка Д. Белла про те, що «Фактично теоретичне знання все більше стає стратегічним ресурсом, осьовим соціальним принципом, а університети, дослідницькі організації та інтелектуальні інститути, де вони кодифікуються і збагачуються, виявляються осьовими структурами народжуваної цивілізації» [5, с. 33-34].

Як справедливо зазначає Л. Рихлова, в інформаційному суспільстві знання виробляють експерти. «У контексті суспільного розвитку вони приходять на зміну інтелектуалу-універсалу. Спеціаліст в конкретній галузі стає більш затребуваний, ніж всебічно розвинений інтелектуал, який не має вузької спеціалізації» [45, с.122]. Саме «експертний інформаційний працівник, за М. Кастельс, відповідає «За функціонування капіталізму». «Ця група працівників стала ключовою силою в суспільстві, вона відповідає практично за все - від створення технологій, управління змінами в корпораціях до вимоги законодавчих реформ» [55, с. 148].

Інформаційне суспільство, без сумніву, ускладнило політико-управлінський процес. Жодна влада не в змозі контролювати політичну інформацію, пише І. Василенко. «Політична влада існує в просторі некерованих інформаційних потоків, і це, в свою чергу, робить буття влади таким же некерованим» [10, с. 71]. Скільки потрібно політичної інформації виборцям, щоб вони голосували свідомо? Яке число громадян володіє необхідним обсягом інформації про політику, щоб бути компетентними? Як голосують малоінформовані громадяни? Ці питання давно хвилюють західних дослідників. Американський вчений Елен Міцкевич пише про те,

що «малоінформовані виборці для просування своїх інтересів використовують компенсаторні прийоми. Раціональність низької інформованості аргументується тим, що громадяни розробляють найкоротші розумові шляхи, які в загальному висловлюють їхні інтереси, і що вони не бажають і не потребують великого обсягу інформації» [36, с. 125].

«Найкоротший розумовий шлях» до політичної інформації для громадян прокладають політичні експерти. Їх короткі виступи та висновки допомагають тим, хто не хоче заглиблюватися в надра політичних процесів. Однак, як ця обставина відбивається на демократичному процесі?

Е. Міцкевич зазначає, що «політичне середовище може не забезпечувати необхідними вказівками або інформацією для приведення в дію міркувань, необхідних для винесення рішення». В результаті погано політично поінформовані громадяни посилають політичному класу неправильні сигнали, що в результаті «призводить до спотворення демократичного процесу» [36, с. 126].

Стрімкий науково-технічний прогрес, формування інформаційного суспільства створили нові умови для розвитку політичних інститутів і процесів. Так, наприклад, завдяки Закону «Про доступ до публічної інформації» органи державної влади зобов'язані на своїх сайтах викладати документи про свою діяльність та прийняті рішення. Це не тільки розширило можливості громадської участі в державному управлінні для громадян. Нові способи, методи взаємодії отримала і політична експертиза. Політичні експерти аналізують отриману інформацію, роблять висновки і дають рекомендації. Якщо експерт не має доступу до офіційної інформації про діяльність міністерств, його аналіз і прогноз не можуть бути якісними. Також в роботі з інформацією про діяльність влади політичних експертів допомагають Закони України «Про Національний архівний фонд та архівні організації» і «Про державну таємницю».

Політичні експерти в інформаційному суспільстві отримують небачені раніше можливості поширювати експертні матеріали, впливати на громадську думку, на процес прийняття політичних рішень, користуватися перевагами двостороннього інтерактивного зв'язку. Як писав Р. Даль, «Інтерактивні системи телекомунікацій дозволяють громадянам брати участь в дискусіях з експертами, з приймаючими політичні рішення особами і з рядовими співвітчизниками» [18, с. 514]. Тобто в цілому, підвищити результативність своєї експертної діяльності, важливим фактором якої стає ступінь володіння інформаційними технологіями.

Актуальність політичної експертизи різко зросла в останні роки в зв'язку з ускладненням політичного процесу. Дослідники справедливо пишуть про те, що це характерно навіть для простих товариств, не кажучи вже про багатоскладні [35, с. 31]. Все частіше політичні і державні діячі, приймаючи політичні рішення, звертаються за консультаціями експертів. Все більше на це взаємодія політиків, експертів і суспільства впливають технології інформаційного суспільства.

Не можна не погодитися з тезою про те, що «Змінюються інформаційні технології, трансформують як політичні інститути з політичними відносинами, так і форми, механізми, технології впливу на світ політичного, на суспільство в цілому, на його свідомість, способи досягнення/ дослідження політичної реальності [13, с. 22-23].

Незважаючи на стрімко зростаючу популярність Інтернету, вперто не здає свої позиції телебачення. Для політичних експертів телебачення має дуже важливе значення саме тому, що телебачення, як і раніше, залишається основним джерелом інформації. Сучасний класик соціологічної думки Ентоні Гідденс описав роль телебачення в політичному житті в такий спосіб: «Телебачення допомагає формувати основи сприйняття, загально-культурний світогляд, за допомогою яких індивід в сучасному суспільстві інтерпретує і організовує інформацію ... Воно формує спосіб інтерпретації соціального світу, допомагаючи впорядкувати

досвід нашого спілкування з ним. Установки, які явно чи приховано присутні в усіх видах телепродукції і в способах її поширення, набагато важливіші, ніж ті, що конкретно показується в програмах» [16, с. 420].

Доречно сказати, що результати соціологічних досліджень спростовують існуючий в суспільстві стереотип про те, що головним джерелом інформації для сучасної молоді є Інтернет. За даними опитування, (проведеного GfK Ukraine спільно з Фондом ім. Фрідріха Еберта на замовлення Центру "Нова Європа" в липні-серпні 2017 року серед 2000 респондентів у віці 14-29 років методом особистого інтерв'ю вдома у респондента у всіх регіонах за винятком окупованих територій) поки ще телебачення перевершує Інтернет як джерело інформації про політичні події для молоді у віці 14-29 років з різницею в 10%, 60 і 50 відсотків відповідно [38]. Основним джерелом інформації Інтернет є тільки для молоді української столиці.

Хоча справедливості заради слід зазначити, що згідно з останніми дослідженнями розрив між телебаченням і Інтернетом за популярністю, який в 2017 р досягав 30%, в 2018 р скоротився до 10%. Інтернет наздоганяє за популярністю телебачення в Україні. А саме, за даними опитування Research & Branding Group у лютому 2018 року серед усіх видів ЗМІ українці віддавали переваги двом: телебаченню (53%) і Інтернету (42%). Популярність радіо та преси на рівні 1-2% [24].

Таким чином, телебачення є головним комунікаційним інструментом у відносинах між політичними експертами та громадянами. Телебачення встановлює свої правила гри для цих відносин. Політичний експерт повинен бути цікавий, привабливий для глядачів. Мабуть, саме цим можна пояснити той факт, що деякі політичні експерти дозволяють собі бути надмірно емоційними і ексцентричними. Експерт повинен бути лаконічним і змістовним. Сьогоднішній глядач не хоче слухати нудні, затягнуті міркування на політичні теми, навіть якщо вони професійні. Тому не випадково багато дослідників заявляють про медіатизацію сучасного

політичного процесу. Різні аспекти медіатизації політики відображені в роботах українських учених В. Волянського, О. Грищенко, О. Заславської, Б. Калініченко, А. Костирева, В. Недбая, Г. Хлистун, Д. Яковлева та ін.

Також можна зробити висновок, що і популярність політичного експерта залежить від частоти його появи на «блакитних екранах», тому всі політичні експерти зацікавлені в телебаченні як засобі підвищення своєї капіталізації.

Звичайно ж, сьогоденні комунікації експертів і громадян неможливо уявити без новітніх інформаційних технологій. Технології інформаційного суспільства породили новий соціальний феномен – «віртуальний політичний час», який описала в своїх роботах доктор політичних наук Ірина Василенко: «Віртуальний політичний час – це час безперервного монологічного потоку інформації, де нагнітається відчуття терміновості повідомлень, а щоденні і навіть щогодинні новинні поновлення позбавляють інформаційне поле якоїсь певної структури» [10, с. 18]. На думку І. Василенко, «В руках віртуальних політтехнологів справжній політичний час стає важелем потужного впливу на політичне «завтра» за допомогою штучного роздування і навіть довільного конструювання подій» [10, с. 19].

У науковій літературі є дві принципові позиції щодо ролі Інтернету в розвитку громадянського суспільства. Одні дослідники наполягають на тому, що Інтернет роз'єднує людей, причому до такої міри, що в сучасному інформаційному суспільстві мешканці квартир, які перебувають на одному сходовому майданчику, не знайомі один з одним. Що для людей реальніше познайомитися в Інтернеті, ніж у власному під'їзді. А «кращим другом» для людей стає комп'ютер, а не інша людина.

Інші дослідники бачать в Інтернеті, навпаки, потужний потенціал для розвитку і зміцнення громадянського суспільства. Долаючи тимчасові і територіальні, вікові та інші особистісні перешкоди, Інтернет здатний об'єднувати людей в групи за інтересами. «Інтернет дає можливість

осмисленої політичної ідентифікації для суспільно-політичних рухів та ініціатив, які не мають стійких зв'язків в існуючому істеблішменті, інституціалізованих структурах і усталених соціальних стратах. Завдяки Інтернету у них з'являється реальний шанс мобілізації географічно, соціально і професійно роз'єднаних однодумців. Інтернет дозволяє кардинально мінімізувати організаційні та інформаційні витрати, надає унікальні можливості по фандрайзингу (збору коштів), по прямому маркетингу суспільно-політичних ідей і підтримці вільного неопосередкованого дискурсу» [48, с. 48].

Доводиться визнати, що деяка частка правди є і в тих, і в інших міркуваннях. Одне, без сумніву, це те, що Інтернет-епоха дала новий імпульс, нові можливості розвитку громадянського суспільства, в тому числі структурам, що спеціалізуються на політичній експертизі.

Спробуємо розглянути, наскільки корисним Інтернет став для розвитку політичної експертизи. Аналіз Інтернет-простору показав, що багато українських центрів політичної експертизи мають свої сайти. Також індивідуальні щоденники (блоги) в соціальних мережах ведуть і відомі політичні експерти. Українська блогосфера відносно молода. Вперше українські блогери отримали популярність в 2012 р симптоматично, що цими блогерами стали політичні журналісти Мустафа Найєм, Сергій Лещенко та Вахтанг Кіпіані [7]. Політичні експерти-блогери, які ведуть свої тематичні блоги, мають можливість отримувати коментарі читачів і обговорювати з ними актуальні політичні проблеми.

Всього якихось десять років тому звучали думки про те, що політичні блоги приречені на неуспіх через відсутність якісної політичної журналістики. Сьогодні політичні блоги сприймаються публікою і політиками як ефективний канал Інтернет-комунікації. Адже тільки в Інтернеті існує унікальна можливість організувати публічні дискусії буквально по всьому опублікованому матеріалу. Особливе значення в цьому зв'язку набувають політичні блогосупільства, що представляють

собою колективні майданчики обговорень (часом обговорення будь-якого питання включає десятки, а іноді і сотні співрозмовників при тисячах спостерігачів цієї дискусії) [56].

Чи впливають політичні блоги на громадську думку? Це питання особливо актуальне в контексті політичних виборів. Іншими словами, чи можуть політичні блоги використовуватися у передвиборній боротьбі? Адже не секрет, що багато політичних експертів працюють на певні політичні сили і політичних кандидатів. Щоб відповісти на це питання слід з'ясувати рівень проникнення Інтернету в Україні. Згідно з наявними даними, «частка регулярних користувачів Інтернету (користуються 1 раз на місяць і частіше) в 2017 склала 64% населення, при цьому Інтернет вдома є у 63,35 % користувачів. З 2004 року відсоток користувачів всесвітньої павутини в Україні зріс з 12 % до 64 %». «Але при цьому вперше відбулося помітне зниження абсолютного числа регулярних користувачів в Україні - з 21,6 млн середини 2017 року до 21,0 млн за підсумками грудня минулого року. Таке зниження пояснюється зменшенням загальної кількості постійних жителів України, головним чином за рахунок міграції за кордон населення України у віці 18–45 років» [30]. З огляду на те, що за даними цього ж дослідження серед користувачів Інтернету тих, кому за 65 всього 4 % і те, що найбільш дисциплінованими голосуючими на виборах є пенсіонери, можна зробити висновок про мінімальний вплив політичної блогосфери на електоральні результати в Україні.

Висновки до розділу 2

Підтверджено, що в незалежності від характеру політичного режиму, будь-яка держава прагне до контролю над інформаційним простором. Однак на відміну від тоталітарного і авторитарного режимів, в демократичній державі є механізми для контролю діяльності державної влади. Мета цих механізмів - досягнення високого рівня відкритості та прозорості державної

політики. Одним з факторів відкритості державної влади в демократичному суспільстві є громадський контроль. Громадський контроль - це відстеження та оцінка діяльності органів державної влади громадянами та структурами громадянського суспільства з точки зору її відповідності інтересам суспільства і держави. Серед всіх численних функцій громадянського суспільства (це і відображення інтересів громадян, і дотримання прав і свобод, і комунікаційна, і багато інших), найбільш головною слід вважати саме функцію громадського контролю, який включає і політичну експертизу.

Функцію контролю здійснюють громадські організації, що спеціалізуються на політико-державних питаннях, в першу чергу ті, що проводять політичну експертизу намірів, планів і рішень влади.

Проведено порівняльний аналіз понять «громадський контроль» і «суспільний контроль». Показано, що громадський контроль - це один з видів суспільного контролю. Суспільний контроль функціонально ширше громадського контролю. Якщо громадський контроль в основному спрямований на діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, тобто на політико-державну сферу, то суспільний контроль спрямований не тільки на політичну, а й на всі інші сфери життєдіяльності суспільства: економічну, соціальну, духовну.

Викладене дозволяє зробити висновок про те, що політична експертиза є одним з важливих видів контролю, завдяки політичній експертизі діяльність органів державної влади перебуває під пильною увагою громадськості. Рекомендації політичних експертів допомагають пошуку більш ефективних рішень різних політичних проблем з урахуванням їх наслідків для суспільства і держави.

Також можна зробити висновок про слабку інституціоналізацію політичної експертизи. Нормативно-правова база політичної експертизи практично відсутня. У зв'язку з цим автор наголошує на необхідності

прийняття Закону України «Про громадський контроль», який законодавчо закріпить норми суспільних відносин в сфері політичної експертизи.

Аргументовано, що сучасні інформаційно-комунікаційні технології, з одного боку, надали політичній експертизі нові можливості для участі в політико-управлінському процесі і впливу на громадську думку, з іншого - стали однією з причин масовості цієї політичної професії.

Про інституціоналізацію політичної експертизи в Україні в наступному розділі.

Список використаних джерел до розділу 2

1. Абдеев Р. Ф. (1994). Философия информационной цивилизации. Москва: Дело, 336 с.
2. Ашкеров, А. (2009). Экспертотократия. Управление знаниями. Москва: Европа, 132 с.
3. Белл, Д., Иноземцев (2007). В. Эпоха разобщенности. Москва: Центр исследований постиндустриального общества, 304 с.
4. Белл, Д. (1986). Социальные рамки информационного общества. In *Новая технократическая волна на Западе* / Под ред. П. С. Гуревича. Москва: Знание, С. 330–342.
5. Белл, Д. (1999). Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. Москва: Academia, С СЛІ., 788 с.
6. Бирюков, А. (2016). Лекции о процессах управления информационными технологиями. Изд-во: Интернет-университет информ. технологий, Бином. Лаборатория знаний, 216 с.
7. Блогеры vs Классические медиа: противостояние или революция. Available from <http://broadcast.net.ua/ru/tech-articles/382-blogery-vs-klassicheskie-media-protivostoyanie-ili-revolyuetsiya>

8. Брукинг, Э. (2001). Интеллектуальный капитал. Ключ к успеху в новом тысячелетии. СПб: Питер, 288 с.
9. Букович, У., Уильям В. (2002). Управление знаниями: Руководство к действию. Москва: Инфра-М, 504 с.
10. Василенко, И. (2016). Политология. Базовый курс. Москва: Издательство «Э», 528 с.
11. Вітвіцький, С. С. (2016). Контроль як гарантія законності діяльності публічної адміністрації; автореф. дис. ... д. ю. н.: 12.00.07. Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Харків, 39 с.
12. Використання потенціалу недержавних аналітичних центрів у формуванні політики національної безпеки Available from <http://www.niss.gov.ua/articles/2119/>
13. Волочаева, О. Ф. Политические процессы в современном информационном обществе: новые акторы и векторы развития: автореф. дис. ... д. полит. н.: 23.00.02 – политические институты, процессы и технологии. Пятигорск, 58 с.
14. Волынкина, Л. А. (2010). Роль политической экспертизы в процессе принятия политических решений. *Известия Саратовского университета*, 10, Серия Социология. Политология, 4, 88–91.
15. Гапоненко, А. Л. (2001). Управление знаниями. Москва: ИПК Госслужбы, 52 с.
16. Гидденс, Э. (1999). Социология. Москва: Эдиториал УРСС, 704 с.
17. Громадська експертиза: теоретичні та практичні аспекти (2011). Київ: Тютюкін, 120 с.
18. Даль, Р. (2003). Демократия и ее критики. Москва: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 576 с.
19. Жеплинский, А., Сенев, Т., Дзенвульский, Р. Доступ к информации и деятельность спецслужб в странах Центральной и Восточной

Европы. Available from [dzyalosh.ru/02-dostup/pravo/2001_55_56\(7_8\)/jeplinskii_7_8.html](http://dzyalosh.ru/02-dostup/pravo/2001_55_56(7_8)/jeplinskii_7_8.html)

20. Забралова, О. С. (2012). Развитие общественного контроля в сфере деятельности органов исполнительной власти Российской Федерации: автореф. дис. ... к. ю. н. : 12.00.14. Административное право; Административный процесс. Москва, 26 с.

21. Загорский, А. (2003). Экспертное сообщество и внешнеполитический истеблишмент. *Pro et Contra*, 8, 2, 12.

22. Зарічний, О. А. (2017). Участь громадськості у здійсненні публічної влади: теоретико-правове дослідження: автореф. дис. к. ю. н. : 12.00.01. Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Львів, 24 с.

23. Индекс свободы слова-2018: Украина поднялась в рейтинге на одну ступеньку. Available from <https://fakty.ua/266058-indeks-svobody-slova-2018-v-ukraine-zhurnalistam-luchshe-chem-v-ssha>

24. Интернет догоняет по популярности телевидение в Украине. Available from https://zn.ua/UKRAINE/internet-dogonyayet-po-populyarnosti-televidenie-v-ukraine-283094_.html

25. Ібрагімова, І. (2001). Організація системи інформаційної підтримки державного управління (загальні аспекти комунікаційної політики). In *Аналітичні записки з розробки напрямків державної політики*. Київ: Вид-во УАДУ, 33–52.

26. Кастельс, М. (2004). Галактика Интернет. Размышления об Интернете, бизнесе и обществе. Екатеринбург: У-Фактория (при участии изд-ва Гуманитарного ун-та), 328 с.

27. Кастельс, М. (2000). Информационная эпоха: экономика, общество и культура. Москва: ГУ ВШЭ, 608 с.

28. Кастельс, М., Химанен, П. (2002). Информационное общество и государство благосостояния: Финская модель. Москва: Логос, 219 с.

29. Клиньшанс, Е. В. Институт гражданского контроля над уголовно-исполнительной системой в условиях политической модернизации России: автореф. дис. ... к. п. н.: 23.00.02. Политические институты, процессы, технологии. Саратов, 20 с.

30. Количество интернет-пользователей в Украине сократилось. Available from <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/kolichestvo-internet-polzovatelej-v-ukraine-sokratilos-338071/>

31. Котковський, В. Р. (2015). Інформаційно-аналітичне забезпечення прийняття управлінських рішень у діяльності органів державної влади. *Теорія та практика державного управління*, 4(51), 1–6.

32. Логачова, В. В. (2016). Конституційно-правові засади громадського контролю при проведенні виборів та референдумів в Україні: автореф. дис. ... к. ю. н.: 12.00.02. Конституційне право; муніципальне право. Харків, 23 с.

33. Маклюэн, М. (2003). Понимание медиа: внешние расширения человека. Москва: Канон-Пресс-Ц, 462 с.

34. Марзак, Г. А. (2014). Общественный контроль как форма взаимодействия гражданского общества и государства. *Известия МГТУ «МАМИ»*, 1, 5, 200–201.

35. Марченко, Г. И. (2012). Политическая экспертиза как элемент политического маркетинга. *Практический маркетинг*, 5, 31–39.

36. Мицкевич, Э. (2013). Телевидение, власть и общество. Москва: Аспект Пресс, 238 с.

37. Моисеев, Н. (1996). Информационное общество как этап новейшей истории. *Свободная мысль*, 1, 81–83.

38. Основным источником политической информации для украинской молодежи остается телевизор. Available from https://zn.ua/UKRAINE/osnovnym-istochnikom-politicheskoy-informacii-dlya-ukrainskoy-molodezhi-ostaetsya-televizor-267512_.html

39. Пашинская, В. В. (2014). Модели политической коммуникации в виртуальной среде. *Государственное и муниципальное управление. Ученые записки*, 2, 240–243.
40. Петренко, І. (2011). Експертно-аналітичне забезпечення державної політики в Україні: стан і перспективи розвитку. *Віче*, 12, 12–16.
41. Пиччи, Л. (2011). Система управления, основанная на репутации, и «читаемость» государства» для граждан. *Полис*, 3, 115–121.
42. Постанова КМ України № 976 «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади». Available from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF>
43. Путин поддерживает законопроект о наказании за критику власти в интернете. Available from <https://hvylya.net/news/digest/putin-podderzhivaet-zakonoproekt-o-nakazanii-za-kritiku-vlasti-v-internete.html>
44. Ракитов, А. И. (1989). Наш путь к информационному обществу. In *Теория и практика общественно-научной информации*. Москва : ИНИОН, 50–68.
45. Руус, Й., Пайк, С., Фернстрем, Л. (2010). Интеллектуальный капитал: Практика управления. СПб : Высшая школа менеджмента СПбГУ, 436 с.
46. Рыхлова, Л. А. (2010). Политическая экспертиза в контексте концепции информационного общества. *Известия Саратовского университета*, 10. Сер. Социология. Политология, 1, 121–124.
47. Сигл, Дж. Демократия и процветание. Available from <https://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2007/870>.
48. Ситников, А. П. (2010). Проектно-ориентированное управление социально-политическими инвестициями на основе использования института «фабрик мысли». Москва: КГ «ИМИДЖ-Контакт», 208 с.
49. Сіленко, А. О. (2004). Інфокомунікаційні технології та розвиток громадянського суспільства. *Політичний менеджмент*, 5. 40–55.

50. Степанко, О. (2014). Гуманітарна експертиза як механізм громадського контролю та технологія сучасної комунікації. In *Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр.* Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2 (45), 66–75. Available from <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2014-2/doc/1/10.pdf>

51. Стоуньер, Т. (1986). Информационное богатство: профиль постиндустриальной экономики. In *Новая технократическая волна на Западе*. Москва: Знание, 392–409.

52. Тоффлер, Э. (1995). Третья волна. Москва: АСТ, 786 с.

53. Тоффлер, Э. (2003). Метаморфозы власти. Москва: ООО «Издательство АСТ», 669 с.

54. Треть украинцев считает, что в стране нет свободы слова. Available from <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2018/06/8/7182742/>

55. Уряд поглиблює комунікацію з громадськістю. Available from <http://ukurier.gov.ua/uk/news/uryad-pogliblyuye-komunikaciyu-z-gromadskisty/>

56. Уэбстер, Ф. (2004). Теории информационного общества. Москва: Аспект Пресс, 400 с.

57. Фомин, О. Н., Акаев, Д. В. (2009). Политический блог: опыт социологического анализа. *Среднерусский вестник общественных наук*, 3, 88-87.

58. Чернов, А. А. (2002). Основные историко-теоретические этапы развития концепций глобального информационного общества. In *Информация. Дипломатия. Психология*. Москва: Известия, 31–50.

59. Шумпетер, Й. (1995). Капитализм. Социализм. Демократия. Москва: Экономика, 540 с.

60. Bell, D. (2001). *The Coming of Post-industrial Society. A Venture in Social Forecasting*. N.Y.: Basic Books, 616 p.

61. Castells, M. (1996). *The Rise of the Network Society*. London, Blakwell Publishers, 656 p.

62. Castells, M. (1996). *The Information Age: Economy, Society and Culture*. Vol. I. In *The Rise of the Network Society*. Blackwell Publishers. Maiden, Oxford, 556 p.
63. Drucker, P. (1995). *Post-Capitalist Society*. N.Y.: Harper-Collins Publ., 232 p.
64. *I in the Sky: Visions of the Information Future* (1999). (Ed.) Alison Scammell. Aslib, 320 p.
65. *Information Insights: Case Studies in Information Management* (1999). (Ed.) Sylvia Simmons. Aslib, 176 p.
66. Masuda, Y. (1983). *The Information Society as Postindustrial Society*. Washington: World Future Society, 171 p.
67. Masuda, Y. (1990). *Managing in the Information Society: Releasing Synergy. Japanese Style*. Oxford.
68. Rheingold, H. (1993). *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*. Reading, MA : AddisonWesley, 325 p.
69. Toffler, A. (1981). *The Third Wave*. London, 560 p.
70. Toffler, A. (1991). *Future Shock*. Bantam Books, 561 p.
71. Toffler, A. (1991). *Powershift*. Bantam Books, (Ed). November 1.
72. United Nations E-government Survey. (2014). Available from http://unpan3.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2014-Survey/E-Gov_Complete_Survey-2014.pdf

РОЗДІЛ 3

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В УКРАЇНІ

Даний розділ присвячений аналізу процесу інституціоналізації політичної експертизи в Україні. Розроблено соціально-професійну класифікацію політичної експертизи. Досліджено роль українських фабрик думок в процесі вироблення політичного курсу держави.

3.1. Соціально-професійна класифікація політичної експертизи

У сучасній демократичній державі громадянам доводиться зіштовхуватися із величезним обсягом політичної інформації, яку вони отримують через органи державної влади, громадсько-політичні інститути, і, звичайно ж, через засоби масової інформації та комунікації. Через державні органи, які Е. Пушкарьова справедливо називає офіційним каналом отримання інформації, громадяни отримують офіційну інформацію.

Персональний канал, за Г. Пушкарьовою, передає інформацію від безпосередніх учасників політичних подій, у першу чергу, від політиків. Однак, політики не завжди бувають щирими і приховують інформацію, яка може зашкодити їхньому іміджу або іміджу політичної організації, яку вони представляють [65, с. 51].

В якості підтвердження цього за приклад є результати експертного аналізу 424 цитат 20 провідних українських політиків, проведеного у вересні-жовтні 2017 р. З'ясувалося, що лише третина висловлювань політиків виявилися правдивими. З'ясувалося, що в двох третинах своїх заяв політики говорять неправду, маніпулюють або перебільшують. Головним популістом української політики визнали лідера партії "Батьківщина" Юлію Тимошенко.

На основі аналізу було складено підсумковий рейтинг брехунів і маніпуляторів аналітики, в який включили 15 політиків, які зробили у вересні-жовтні 2017 г. 10 і більше заяв. Перевірка озвучених політиками фактів показала, що 1-е місце, серед тих хто говорить неправдиво, дісталось Юлії Тимошенко. З 46 цитат лідера «Батьківщини» тільки 4 (10%) виявилися правдивими. 70% своїх заяв Тимошенко підкріплює статистикою. Але в 26% політик говорила неправду. У трійці рейтингу популістів компанію Тимошенко склали депутат Вадим Рабинович (13% правдивих заяв), який так і не виконав свою обіцянку вийти з фракції "Опозиційний блок", і співкерівник "Оппоблока" Юрій Бойко (16%).

Найбільш правдивими виявилися Володимир Гройсман, Петро Порошенко та Міхеїл Саакашвілі. На думку експертів, колишні президент і прем'єр-міністр практично не роблять емоційних заяв і звертають увагу громадян тільки на досягнення влади. Що стосується лідера партії "Рух нових сил", то в 60% випадків він говорить про негатив, а половина його цитат містять емоційне забарвлення [6].

Оцінюючи слова і справи політиків, українці сьогодні не вірять уже нікому з політиків. Як зазначив політичний експерт Володимир Фесенко, посилаючись на дані соціологічних опитувань, що такого, щоб 60% громадян не довіряли нікому з політиків, в Україні ще не було. Якщо раніше при падінні довіри до Президента та влади в цілому, ріс рівень довіри до опозиції, то зараз українці не вірять вже нікому. І для країни це дуже серйозний сигнал з невідомими наслідками. Парадокс української системи влади, на думку експерта, в тому, що протестуюче суспільство не може змінити головного - системи держави. На зміну старому керівництву країною приходить нове, але яке продовжує працювати за старими схемами [88].

З огляду на викладене, слід зазначити, що особливе значення має канал передачі інформації, який Г. Пушкарьова називає опосередкованим. Його цінність в тому, що джерелом інформації є «ЗМІ, науково-дослідні і

соціологічні центри, інші свідки і інтерпретатори політичних подій» [65, с. 51]. Посередники інформацію коментують, оцінюють, аналізують, заломлюють її через свої знання, переконання, цінності. І, звичайно, маніпулюють нею.

Щоб інформацію сприймати і аналізувати, громадянин повинен володіти мінімумом знань про політичні процеси й інститути. Такі знання є основою формування політичних поглядів громадянина. Недолік політичних знань та інформованості про політичні процеси й інститути є однією з причин низької політичної культури. Політична культура, крім політичних знань, включає в себе також політичну ідеологію, психологію, політичний досвід і традиції, політичні інститути, норми, зразки і засоби політичної діяльності [19, с. 174].

На думку відомих західних вчених Г. Алмонда, Дж. Пауелла, К. Строма, Р. Далтона, «Політична культура нації включає в себе три рівні орієнтацій громадян: їхнє ставлення а) до політичної системи, б) до політичного процесу, в тому числі до процесу визначення політичного курсу, і в) до результатів і наслідків реалізації політичного курсу» [5, с. 94].

Отже, поняття «політична культура» і «політичні знання» взаємопов'язані. Політична культура можлива на основі політичних знань. Політичні знання дозволяють знайти політичну культуру. На думку Олега Фоміна, політична культура в порівнянні зі знанням має «більш глибинний характер». З його точки зору політична культура формується на основі засвоєних політичних знань, які, в свою чергу, є результатом розуміння політичного життя соціуму [92, с. 87].

Згідно з даними моніторингу політичних переконань, проведеного Інститутом соціології НАН України, більшість українців зізнаються в тому, що не мають політичних поглядів, з точки зору ідеології. Третя частина опитаних повідомила, що взагалі не розбираються в політиці. 30% говорять, що розбираються в політичних течіях, але зізнаються: "Мені байдуже, все вони одним миром мазані". І лише третина українців може чітко позначити

свою політичну приналежність до тієї чи іншої ідеології [24]. Однією з причин цього є байдужість українців до політики. Лише невелика частина українського суспільства цікавиться тим, що відбувається в політичному житті країни. Результати соціологічного дослідження, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова 22-27 вересня 2017 року в усіх регіонах України за винятком Криму і окупованих територій Донецької і Луганської областей, показали, що лише 5% опитаних дуже цікавляться політикою, 32,7% - скоріше цікавляться нею. 17,2% не цікавляться політикою зовсім, не надто цікавляться політикою 43,1% респондентів. Серед молодих людей у віці від 18 до 29 років політикою цікавляться тільки 24% [97].

Природно, що байдужість українських громадян стосовно політичного життя позначається і на їх політичній активності. Так, за даними опитування фонду "Демократичні ініціативи" та Центру Разумкова, проведеного з 15 по 19 грудня 2017 року в усіх регіонах України за винятком окупованих територій, абсолютна більшість громадян України (85,3%) не входять ні в один з громадських об'єднань. Членами політичних партій є 1,5% респондентів [18].

У такій ситуації роль політичної інформації в суспільстві, яка транслюється засобами масової інформацією та комунікації, дуже важлива. Так, Ф. Ратцель стверджує, що «передача інформації в політичному відношенні є найважливішою з усіх комунікаційних послуг» [95, с. 57]. М. Гончаров називає цей процес циркуляцією інформації «в сфері політичної діяльності, тобто будь-які повідомлення, тексти, що впливають на відносини між класами, націями і державами» [26, с. 55].

Звичайно ж, це не передбачає, що почувши інформацію, громадянин стає знаючим. Тим більше, що громадянин в сучасній демократичній державі стикається з величезним потоком політичної інформації. Але не всі громадяни цікавляться політикою, а з тих, хто цікавиться, не всі в змозі в ній розібратися.

Політичні знання дозволяють засвоювати, аналізувати політичну інформацію і робити відповідні висновки. Г. Пушкарьова справедливо вважає, що «Будучи джерелом соціальної інформації, людина неминуче заломлює її через призму своїх особистісних якостей, інтелектуальних здібностей, ідеологічних симпатій, ціннісних орієнтацій, рольових установок і очікувань» [65, с. 48].

Цікавлячись політичною інформацією, але, не маючи можливості самостійно в ній розібратися, людина шукає оптимальні шляхи вирішення цієї проблеми. Один з них - звернутися до думки політичних експертів, виступи яких сьогодні можна зустріти в усіх засобах масової інформації. Так, Е.Даунс вважає, що «для більшості громадян набагато раціональніше буде використовувати час, увагу і ресурси не на видобуток політичної інформації, а на що-небудь інше. Раціонально-мислячі громадяни, швидше за все постараються знайти способи, що дозволяють знизити витрати на придбання інформації. Так вони і роблять, виробляючи найкоротші шляхи отримання і використання інформації. Це дозволяє громадянам приймати політичні рішення і формувати свої політичні уподобання, не будучи всебічно поінформованими про зміст та особливості поточних політичних питань» [42, с. 254].

Коли в країні така велика кількість громадян, які, за їх власним визнанням, зазнають труднощів у розумінні політичних процесів, завжди знайдуться ті, хто захоче їм пояснити їх суть. Тому не випадково однією з особливостей розвитку сучасного медіа простору України стала поява величезної кількості політологів, експертів та аналітиків, журналістів та блогерів, які коментують і пояснюють сутність політичних процесів в країні. Чи є вони такими насправді? Такий вплив людей, які називають себе політологами, експертами та аналітиками, швидше за все, можна пояснити тим, що в нашому суспільстві (не без допомоги ЗМІ) сформувався стереотип, що, політолог - це той, хто висловлює якісь свої думки і коментує політичні події в ЗМІ. А.А.Дегтярев зазначає, що «До цеху

«політичних аналітиків» відносять себе телеглядачі і колумністи газет, іміджмейкери і виборчі технологи, і багато інших» [27, с. 154].

Найчастіше, такі «експерти» не мають спеціальної освіти і видають за експертну думку ту інформацію, яку їм вдалося отримати з різних джерел. Таким чином, глядачі і слухачі вводяться в оману і піддаються впливу інформації, яка надається непрофесіоналами.

Не можна не погодитися з думкою українського вченого, доктора політичних наук Вячеслава Недбая, який засумнівався в об'єктивності численних «політологів», які виступають на телебаченні і позиціонують себе як директорів якихось фондів і центрів. Більшість з них, на думку В. Недбая, мають відношення не до наукової політологічної спільноти, а до конкретних політичних сил [54, с. 140]. У подвійній грі на політичній арені таких «політологів» підозрює С. Пшізова. Виступаючи в ролі об'єктивних і незалежних політичних експертів, насправді беруть участь в політичних процесах, підтримуючи одну з політичних сил, природно, не безкорисливо [66, с. 43].

Так, наприклад, політичний експерт Яніна Соколовська коментуючи в ефірі телеканалу NewsOne можливе політичне об'єднання лідера "Батьківщини" Юлії Тимошенко і міністра внутрішніх справ Арсена Авакова, дозволила собі некоректне висловлювання в адресу політика: «Тимошенко, яку я знаю з 1997 року, - це така політична речовина, яка ніколи не тоне і пахне дуже погано» [60]. Також некоректні висловлювання в адресу політиків допускає Олексій Голобуцький. На своїй сторінці Фейсбук політичний експерт в іронічній формі обговорює зовнішній вигляд політика Ганни Герман: «Ганя Герман вирішила, що блонд в передвиборний рік - це якимось легковажно і несерйозно. Тому змінила імідж на щось в стилі Гаррі Поттера. Невже відмовиться від прозорих витребеньок на користь мантий?» [84].

На наш погляд, це говорить про непрофесіоналізм так званих політичних експертів. Політичний експерт повинен бути неупередженим і

об'єктивним. Якщо цього немає, виникає підозра в його заангажованості. Щоб зрозуміти поріг сміливості і некоректності висловлювань політологів (якщо вони такими є), необхідно знати, яку політичну силу вони представляють або на кого працюють.

Таку ж думку, але з іншого приводу, висказала Олеся Кос, шеф-редакторка політичного ток-шоу «Право на владу» («1 + 1»): «... хотілося б побачити відкритий список експертів із інформацією, на які політичні сили чи політиків / бізнесменів працюють» [93].

На основі дослідження здійснена спроба визначити і проаналізувати соціально-професійну структуру простору політичної експертизи в Україні.

Перша категорія - це експерти з політологічною освітою. Дійсно, можливо «розкрити проблему змістовно і професійно лише з використанням політологічних знань і політологічних методів дослідження» [33]. Такими знаннями володіють експерти з політологічною освітою. Категорично на цю тему висловився відомий український професор політології В. Бебик на своїй сторінці в Фейсбук. Він справедливо вважає, що вважатися політичним експертом може той, хто: 1) має базову політологічну освіту (магістр, спеціаліст); 2) має науковий ступінь (кандидат або доктор) в галузі політичних наук; 3) доктора соціологічних, історичних і філософських наук, які мають статті на політичні теми в спеціальних наукових виданнях з політології. «ІНШІ - НЕ ПОЛІТОЛОГИ», - пише великими літерами В. Бебик. (Фейсбук).

Доречно, до групи експертів з політологічною освітою, слід також долучити і докторів юридичних наук, адже політичні процеси і інститути не можуть розвиватися поза правом.

Професіоналізм політичного експерта спирається на знання не тільки в галузі політології, а й соціології, економіки, історії, філософії та права. Причому мова йде не про міждисциплінарність, а про гібридизацію в сфері соціальних наук. Міждисциплінарний підхід категорично відкидає французький вчений М. Доган, на думку якого «вираз «міждисциплінарні»

дослідження неадекватно відображає суть проблеми». Він має відтінок поверхневості і дилетантизму, і тому краще утримуватися від вживання цього терміна, замінюючи його іншим - гібридизацією фрагментів окремих наукових дисциплін» [30, с. 115]. Як справедливо вважає вчений, «В наш час мало хто може стати висококласним фахівцем більш ніж в одній науковій дисципліні. Говорити ж про глибокі і всебічні знання в двох і більше дисциплінах щонайменше утопічно» [30, с. 114].

На гібридний характер політичної експертизи звертає увагу А. Єленський: «В процесі гібридизації відбувається взаємопроникнення окремих елементів наук, в результаті чого з'являється новий напрямок досліджень» [33]. М. Хрустальов справедливо зазначає, що для експерта-політолога недостатньо бути висококваліфікованим фахівцем в певній предметній області. «... потенціал компетентності експерта-політолога включає дві складові: профільну і сполучену» Маючи професійні знання, але не володіючи ерудицією, експерт перетворюється всього лише в джерело фактологічної інформації [94, с. 34].

М. Доган вказує на те, що окремий вчений навряд чи може стати висококласним фахівцем одночасно в декількох дисциплінах. Це доступно тільки науковому колективу, але знову-таки, не в сфері соціальних наук. Успішна колективна робота можлива тільки в сфері збору та обробки даних, «тоді як на стадії їх інтерпретації або узагальнення плідна командна робота - рідкість» [30, с. 114].

Отже, політичний експерт повинен володіти і певним обсягом знань в сфері суміжних спеціальностей, проте часом компетентність політичного експерта «не знає кордонів». Так, наприклад, політичний експерт Руслан Бортник, коментуючи трагічний випадок в Одеському дитячому таборі «Вікторія», повідомив, «що правильно оброблений дерев'яний будинок неможливо підпалити - він займеться лише після дуже тривалого контакту з вогнем, згоріти дотла він не зможе» [58]. Таким чином, політичний експерт продемонстрував, що розбирається і в питаннях пожежної безпеки.

Іноді компетентність політичних експертів ставлять під питання журналісти. Так, при аналізі інформаційних матеріалів ЗМІ, в тому числі Інтернет-ресурсів, нерідко зустрічається ситуація, коли їх автори спотворюють слова політичного експерта і виносять їх в заголовок матеріалу. Як приклад, що ілюструє таку ситуацію, доцільно навести матеріал інформаційного ресурсу ГолосUA, опублікований 15 листопада 2017 г. Стаття Катерини Красовською називається «Інфляція і зростання цін на продукти розкрутила непродумана політика уряду - експерт». Уже з назви читачеві стає зрозуміло, що це думка експерта. У самій статті також говориться, що політолог Олексій Якубін повідомив в коментарі ГолосUA про те, що «Інфляцію і зростання цін на продукти розкрутила непродумана політика уряду» Однак далі йде цитата Олексія Якубіна, з якої прояснюється, що це не думка політолога, а його коментар позиції Національного банку щодо політики Уряду. «З боку НБУ - це така тактика і спроба заявити, що регулятор не винен у зростанні інфляції та цін і Кабмін марно його в цьому звинувачує. Нацбанк намагається максимально себе захистити, вказавши, що інфляцію розкрутила непродумана політика уряду внаслідок скасування держрегулювання цін на соціально значущі продукти», - сказав О. Якубін [38].

Така публікація говорить про непрофесіоналізм і недобросовісність журналіста, в результаті чого дискредитується як репутація самого журналіста, так і репутація політичного експерта, який представляється як «всезнайка», котрий коментує і економічні питання.

Багато хто з експертів, які є за освітою політологами є частими гостями політичних телепередач. Як оаніше написав П'єр Бурдьє, «Для деяких з наших філософів (і письменників) «бути» означає бути показаним по телевізору, тобто в результаті бути поміченим журналістами або, як кажуть, перебувати на хорошому рахунку у журналістів (що неможливо без компромісів і самокомпрометації)» [17, с. 137]. Так, на думку Алли Черних, «виникає спільне науково-журналістське поле, що

характеризується зближенням компетенцій експерта-вченого і журналіста. У тій легкості, з якою багато вчених конвертують свій науковий статус в привілей популярності, з якої багато журналістів мають по праву приналежності до професії, - одна з причин чи не найголовніша, перетворення журналіста в експерта» [96, с. 240].

Однак і освіти недостатньо, щоб претендувати на статус експерта. Такими не можуть вважатися ті, хто працює на конкретні політичні сили. Такі фахівці є політтехнологами, і для них не має значення, на кого працювати. В силу своїх завдань вони не є носіями об'єктивної інформації.

Друга категорія в нашій класифікації - це журналісти, які висвітлюють політичне життя, так звані політичні журналісти. Передаючи аудиторії знання, отримані з джерел, вони через короткий час починають себе позиціонувати вже як політологів, також вводячи аудиторію в оману своїми непрофесійними коментарями. Алла Черних справедливо вважає, що журналіста можна вважати експертом тільки в тому, випадку, якщо трансльовані їм смисли відповідають вимогам наукового судження [96, с. 278]. Останнім часом деякі журналісти позиціонують себе як політологи, і виступають в різних ЗМІ в якості політичних експертів. Впевненість в своїх політологічних знаннях деяким з них надає депутатський мандат. Це Сергій Лещенко, Мустафа Наєм, Тетяна Чорновіл, Світлана Залешук та інші.

Нерідко на телеекранах виступають журналісти, що пропонують власну думку з тих чи інших політичних проблем. Щоб надати своїм висловлюванням науковість, запрошують на передачу учасників, які претендують називатися політологами. Деякі з них дійсно статус такий мають, це політологи-викладачі вищої школи, представники наукових інститутів і центрів та ін.

Справедливості заради слід зазначити, що останнім часом спостерігається і протилежна тенденція, коли політичні експерти починають претендувати на статус журналістів, в першу чергу,

телевізійних. Політичні експерти, які ведуть телевізійні програми, сьогодні вже зовсім не рідкість.

Однак сьогодні ми є свідками ще більш настороженої тенденції, коли на роль політичних експертів претендують люди, які не тільки не мають спеціальної освіти, але і не є політиками, практикаками. Це, так звані, люди мистецтва, які із задоволенням відвідують політичні шоу. Використовуючи авторитет «інтелектуала», вони нав'язують оточуючим свою некомпетентну думку про політичну ситуацію в країні. Слід зазначити, що, звичайно ж, вони не приходять самі. Їх запрошують редактори і журналісти з метою привернути увагу до своєї передачі. Адже завдяки ексцентричності деяких таких гостей в студії досить часто виникають перепалки між учасниками, що підвищують рейтинг передачі.

Участь в політичних програмах дає привід таким «знавцям політики» позиціонувати себе, якщо не політичними експертами, що було б уже занадто нескромно, то політичними коментаторами. З огляду на те, що ці некомпетентні «політичні коментатори» є виразниками певної частини громадської думки, не дивно, що у них є і своя глядацька аудиторія. Але ось з визнанням їх діяльності в професійному середовищі вже не так просто. Як влучно зауважив представник Асоціації професійних політичних консультантів Ігор Тенетко, «на екранах кожен день багато експертів, вислухавши яких, професіонали запитують один в одного: хто це?» [34].

Політичні коментарі, також і як експертиза, є інтерпретацією, що мають місце політичних подій і дій. Таким чином, мова йде про подачу громадянам інформації, що інтерпретується непрофесіоналом в політичній сфері. Такі політичні коментатори-непрофесіонали - це третя категорія в нашій класифікації політичних експертів.

Ще одна, четверта, категорія осіб, які претендують на «політичну істину» - це політичні блогери. Професія політичного блогера розташовується десь посередині між політичними журналістами і політичними коментаторами. Блогер - той, хто веде свій Інтернет-

щоденник, відповідно політичний блогер - веде політичний Інтернет-щоденник. Серед політичних блогерів можна виявити як обізнаних в політичних процесах, так і дилетантів, які мріють підкорити політичний Інтернет-простір. Найбільш відомими українськими політичними блогерами є Олег Пономар, Андрій Цаплієнко, Денис Казанський, Сергій Іванов, Юрій Бірюков, Тетяна Монтян, Дмитро Гнап, Юрій Бутусов, Тарас Березовець і багато інших. Завдяки простим технологіям зворотного зв'язку політичним блогерам вдається велике охоплення аудиторії. Якщо порівняти контент політичного блогу і традиційного ЗМІ, то перший більш вільний в самовираженні і може поширювати таку інформацію, яку традиційні ЗМІ опублікувати не зважаться. Саме тому електронні щоденники відомих політичних блогерів стають джерелом оперативної інформації для тих же ЗМІ, політиків, політологів та ін.

П'ята категорія експертів - це колишні і нинішні політики, які не мають спеціальної освіти, але поінформовані про політичне життя завдяки власній участі і особистим зв'язкам в політичному просторі. Видаючи, яка стала їм відома, таким чином, інформацію про будь-які процеси в сфері політичної влади, вони справляють враження експертів і аналітиків, здатних аналізувати і прогнозувати. Як не згадати знамениту фразу У. Черчилля про те, що «Політик повинен уміти передбачити, що може статися завтра, наступного тижня, через місяць, через рік. А потім пояснити, чому цього не сталося».

В якості політичних експертів пробують себе політики, колишні та теперішні, Антон Геращенко, Микола Добродум, Валентин Наливайченко, Анатолій Гриценко, Тарас Чорновіл, Ганна Герман, Андрій Шкіль, Валентин Наливайченко, Олег Волошин та ін. Називати політиків політичними експертами в загальноприйнятому сенсі не слід. Оскільки всі вони представляють прямо або побічно різні політичні сили. Це означає, що їх коментарі відображають партійні інтереси, а значить апріорі, не можуть бути об'єктивними. Як відзначають дослідники, політики завжди

маніпулюють громадською думкою. Таку можливість вони отримують завдяки тому, що «соціальні проблеми не дано в реальності апріорі як об'єктивні сутності, а конструюються в дискурсі. ... соціальні проблеми в значній мірі є продуктами діяльності (і взаємодій) впливових акторів в публічному інформаційному просторі» [61, с. 94].

Часті виступи політиків на ТБ, в тому числі в якості ведучих політичних програм, стали причиною стурбованості Національної ради з питань теле- і радіомовлення, яка заявила про необхідність введення відповідного обмеження для українських політиків. Національна рада вважає, що таким чином порушуються законодавчі норми, що стосуються поширення передвиборної агітації та політичної реклами. На думку Національної ради, «Це явище сьогодні набуло великого розмаху - воно нівелює журналістику, відкидає ЗМІ України за рамки журналістських стандартів, якими керується медійна професія, і робить ефір місцем зведення політичних рахунків і пропагандистської боротьби» [87].

Вирішення цього питання буде залежати від українського парламенту, який, в разі згоди з пропозиціями Національної ради, повинен буде внести відповідні зміни до законів, що регулюють діяльність депутатів та ЗМІ.

Слід зазначити, що також, як і в Стародавній Греції, в суспільстві XXI століття немає жорстких кваліфікаційних вимог до тих, хто приписує собі приналежність до політичної професії. А це є однією з причин масовості простору політичної експертизи. Інші причини - це стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, низький рівень політичної культури населення, високий рівень комерціалізації ЗМІ та ін.

Про масовізацію політичних професій говорять самі політичні експерти. Так, відомий український політичний експерт Вадим Карасьов стверджує, що в умовах науково-технічної революції масовізація політичних професій - це природний процес. Описуючи цей новий феномен, політичний експерт придумав йому назву «пролетаріатизація експертного політологічного поля» або «експертаріат». «Політологія буде

розширюватися, подивіться, скільки існує нових можливостей, інтернет, телебачення, де постійно потрібні коментарі ... Ми взагалі перетворилися, може бути, в націю експертів і політологів ... І народна політологія - це явище, яке не можна заперечувати", - вважає В. Карасьов. Цю думку підтримує і В'ячеслав Піховшек, оцінюючи діяльність так званих «універсальних» політологів: «Немає нічого страшнішого, ніж, якщо професія" політологів за викликом» розмножиться. У наших людей і так каша в голові божевільна, розумієте? Вони не бачать ніякого зв'язку між тим, як вони голосують, і тим, як вони живуть» [34].

У період загострення українсько-російських відносини з'явилася і така особлива категорія, як «українські політологи за викликом російських політшоу». 22 серпня 2018 року в Інтернеті з'явився матеріал Віктора Тарана, експерта реанімаційного пакету реформ, в якому він розповідає про українських експертів, які беруть участь в політичних передачах на російських телеканалах. Автор зазначає, що до цих українських експертів провідні російські телешоу ставляться досить лояльно. Характерною особливістю поведінки таких українських експертів є згода з усією негативної критикою України. За це, стверджує В. Таран, вони отримують чималі гроші. У матеріалі згадувався експерт Вадим Трюхан [85].

Крім Трюхана на російському телебаченні часті гості - Павло Жовніренко, Сергій Запорізький, Вадим Ковтун та ін. Слід звернути увагу на те, що в українських професійних колах вони практично невідомі. Це говорить про замовний, театральний та комерційні принципи участі цих «політичних експертів» в політичних шоу Росії.

Негативним ефектом масовості професії політичного експерта є зниження суспільної довіри до інституту політичної експертизи. Експерти викликають недовіру не тільки у звичайних громадян, а й у політиків. Хоча слід зауважити, що зниження довіри до політичної експертизи слід розглядати в контексті зниження довіри українських громадян до демократичних інститутів.

Якщо ми хочемо знати істину про політичне життя суспільства і держави, то інформація, яку ми отримуємо, повинна бути надійною. Одним з джерел такої інформації є професійний політичний експерт.

Знижують довіру до політичних експертів і результати неякісних соціологічних опитувань, на які, деякі з них, посилаються усвідомлено з метою маніпуляції громадською свідомістю. Про так звану «програму соціології» повідомляє політичний експерт Яніна Соколовська. На її думку проведене Центром Разумкова в травні 2018 р соціологічне опитування в Харківській області про підтримку губернатора Юлії Світличної є маніпулятивним. За підсумками опитування, як вважає політичний експерт, рейтинги відомих харківських політиків, в тому числі Кернеса, були штучно занижені, а рейтинг Світличної, навпаки, завищений. Експерт звернула увагу на методику проведення опитування, яка, на її думку, заснована на сумнівних підходах, зокрема, до формування вибіркової групи для опитування. Дисбаланс виявлений в співвідношенні «місто-сільська місцевість». "З" опитаних "18,5 тисяч респондентів - 4,6 в Харкові і 13,8 в решти області. Тобто співвідношення 25% Харків - 75% область, при тому, що по населенню реальне співвідношення 52% Харків - 48% область. Відповідно, тут більш ніж удвічі знижується вага міських виборців і штучно завищується вагомність виборців області ", вважає Яніна Соколовська. Також експерт звертає увагу на незвичайне число респондентів вибіркової групи - 18,5, це занадто багато і нехарактерно для подібних досліджень. Викликає сумнів і занадто короткий період, за який, нібито проведене опитування. Як вважає експерт, «визначили» лідера в регіоні за допомогою потрібного соціопитування з вельми явною метою - переконати президента Порошенка віддати область на виборах за потрібне людям. Читай - "провести всі фінансові потоки через людину, якій харків'яни" довіряють "найбільше" [21].

Те, що в історії з недобросовісним соціопитуванням виявилася замішана відома і авторитетна громадська організація «Центр Разумкова»,

яка в 2004 році була визнана на Міжнародному економічному форумі в Криниці Гурській (Польща) кращою неурядовою організацією року в Східній Європі, стало для наукової громадськості неприємним відкриттям.

Особливою проблемою стали маніпуляції політиків в соціальних мережах. Це явище досліджували журналісти AIN.UA. Був зроблений висновок, що політики намагаються формувати свій позитивний образ в соціальних мережах за допомогою так званих ботоферм, які виробляють низькоякісні боти-акаунти.

Створені ними акаунти дозволяють легко здогадатися про те, що їх ведуть зовсім не політики, які можливо їх навіть не переглядають, а найняті люди. В результаті, замість очікуваного позитивного образу, політик отримує зворотний ефект.

На думку журналістів, останнім часом конкуренцію вручну керованим ботофермам склали автоматизовані ферми, які підняли на такий високий рівень створення акаунтів, що тепер досить важко визначити, хто їх веде, реальна людина (політик) чи ні [59].

Вести особисто свою сторінку у Facebook вирішила лідерка партії «Батьківщина» Юлія Тимошенко. Своє бажання робити це сама вона пояснила тим, що відчуває дефіцит прямого спілкування з людьми, з якими хотіла б обмінюватися ідеями та думками заради спільних цінностей і принципів в інтересах країни. «З сьогоднішнього дня я починаю сама особисто вести свою сторінку в ФБ. Знаю, що це вимагає чимало часу і нервів. Однак для мене тепер це спілкування стає необхідним. Напруга в суспільстві і політиці стрімко наростає. А ФБ - реальна сила прямої дії. І сила, яка в змозі звільняти з посад вищих чиновників, формувати волонтерський рух, скликати Майдан», - написала вона в своєму першому записі [82].

Цікавим фактом є те, що в професійній непридатності часом звинувачують і західних експертів. Дейвид Марплс, заслужений професор відділу історії та античності Альбертського університету в Канаді вважає,

що багато хто з так званих експертів, коментують події в Україні, нічого не знаючи про реальну ситуацію там. Оскільки там взагалі ніколи не були. "Я бачу, що про Україну пишуть люди, які там не були, які ніколи за все життя не прочитали нічого на російському. І ось зненацька ці люди опиняються на телебаченні і говорять про Україну у якості експертів з України". "Дуже часто неточно пишуть навіть про розташування питань комерційної торгівлі регіонів України. Якщо говорити про війну на сході України, то міста про які тепер згадують - можливо ніхто ніколи там не був, і не чув про них. Зненацька опиняються на слуху. Наприклад, той ж Ілловайськ ", - розказав дослідник, - "Про нього ведуться дискусії, і я б сказав, що десь 60% усіх цих розмов характеризуються недостатнім знанням предмету, а 20 є повною нісенітницею". Канадський професор зазначає, що телеефіри заповнені коментарями псевдо-експертів, які своєю чисельністю перебивають кваліфіковану оцінку ситуації в Україні. У зв'язку з цим, вважає вчений, якщо хочеш довести до громадськості свою точку зору, надійніше написати книгу, ніж давати 5-10-хвилинне інтерв'ю в ефірі, переповненому новинами [32].

Однак одна справа, коли некомпетентні експерти виступають в ЗМІ. Але, зовсім інша справа, коли некомпетентність експертів відбивається на позиції зарубіжних держав, міжнародних організацій - партнерів України, що впливають на внутрішню і зовнішню політику країни.

Про те, що західні експерти не володіють достовірною інформацією, мало розбираються в українській специфіці, і через це їх поради для України є малоприматними, в ефірі однієї з телепрограм розповів експерт Олексій Якубін. «Це частково пов'язано з тим, що західні експертні кола дещо дезінформують, можливо й наші чиновники. Вони розповідають так: ми досягли збалансованого бюджету. А коли їх питають, за рахунок чого – вони відповідають, що зробили ціни ринковими. При цьому не піднімаються питання: що значить «зробити ціни ринковими в Україні» та яким чином це зробили?» [36].

Згідно з даними VoxUkraine, в 2016 році на політичні ток-шоу найбільше запрошували політологів - 47 політологів взяли участь в телепрограмах 284 рази. Представники ЗМІ запрошувалися 182 рази і екс-чиновники - 141 разів [40]. Однак ці цифри відносні. У сукупності представники ЗМІ та екс-чиновники і політики взяли участь у ток-шоу 323 рази, а політологи відвідали програми на майже 50 раз менше. Це пояснюється тим, що політичні ток-шоу створюються, в першу чергу, в комерційних цілях. На першому місці - видовище заради рейтингу і прибутку. Політичне ток-шоу - це видовище, яке імітує політичну участь громадян.

Таким чином, думка політичного експерта в порівнянні з думкою політика для телебачення не є ціннішим. Політики в телепрограми запрошуються як безпосередні учасники подій. Але в той же час слід пам'ятати, що політики, як правило, представляють свої політичні сили, і висловлюють свої позиції в їх інтересах. На відміну від політиків незалежні політичні експерти більш вільні у висловленні своєї точки зору.

Доцільно розглянути думки політичних експертів. Це - Сергій Медяник, правозахисник громадської організації «Стоп корупції», Карл Волох, активіст громадського люстраційного комітету, Андрій Золотарьов, політтехнолог, Віктор Таран, політичний експерт.

Експертів попросили прокоментувати зрив повноцінного запуску електронного декларування у встановлені терміни, з 15 серпня 2016 р. зрив полягає у відсутності сертифікації системи електронного декларування, без якої дані бази не мають юридичної сили. Інакше кажучи, чиновники, які вносять неправдиві дані в свої декларації, не можуть бути притягнуті до відповідальності.

Отже, Сергій Медяник бачить в зриві електронного декларування злий умисел, опір корумпованих чиновників. На думку, експерта очевидна змова «Держспецзв'язку» з «Народним Фронтом», в сфері впливу якої вона знаходиться.

Карл Волох не бачить великої проблеми в зриві термінів запуску системи, вважає, що проблема штучно роздута. І владі не вигідно затягувати процес е-декларування, оскільки вона відчуває відповідальність перед ЄС за виконання своїх обіцянок.

На думку Андрія Золотарьова, ситуація, що склалася, свідчить про недієздатність державної машини. Головною проблемою він бачить не технічні, а суб'єктивні причини. Зокрема, він не виключає, що на Держзв'язок «натиснули».

Віктор Таран схиляється до думки, що сертифікацію зірвали «на замовлення». І справа тут не в помилках розробника. Чи так це, буде зрозуміло після перевірки, ініційованої урядом [39].

Отже, надання драматичності питання недосконалості електронної бази декларацій, мало суто політичне підґрунтя. Якби це було не так, то подібної критики зазнала б і діяльність Міністерства освіти і науки України щодо впровадження електронної бази для вступників до вищих навчальних закладів, яка створила безліч проблем для абітурієнтів. Не працююча більшу частину вступної кампанії інформаційна система, неможливість створити особистий електронний кабінет, зниклі з бази 40 тис. заяв і т.д. Причому ця ситуація повторюється другий рік поспіль. Своє невдоволення діяльністю Міністерства освіти і науки України висловлювали всі, і абітурієнти, і батьки, і ректори, і представники громадянського суспільства, і вкрай рідко політики і політичні експерти. Відставки міністра з цього приводу ніхто не вимагав.

Як видно, кільком політичним експертам поставили одне і те ж питання. Такий підхід правильний, оскільки знижує рівень суб'єктивності отриманих відповідей. У той же час здається, що найбільш правильна відповідь - це та, яку одночасно дали кілька експертів. Компетентність політичного експерта повинна визначатися рівнем здійсненості політичних прогнозів.

Цікавий аналіз прогнозів українських політичних експертів провів один з інтернет-ресурсів. Перевірялася правильність прогнозів Володимира Фесенко, Андрія Єрмолаєва, Олексія Якубіна, Руслана Бортника і американського політолога Юрія Фельштінського. Прогнози американського політолога виявилися найбільш неточними. Не збулися його прогнози щодо ймовірності американо-корейської війни; загострення конфлікту на Близькому Сході (між Іраном та Ізраїлем, а також Іраном і Саудівською Аравією); спроби створення нової держави - Курдистану [63]. Найточнішими з аналізованих виявилися прогнози Володимира Фесенко. Так 2018 р дійсно пройшов «в зоні турбулентності і підвищеної конфліктності», Саакашвілі намагався повернутися до влади, проте в другій половині року про це вже ніхто не згадував; парламент і уряд були розпущені; опозиція не змогла визначитися з єдиним кандидатом на вибори; масштабних реформ не було, що були зумовлені передвиборчим періодом; Антикорупційний суд в 2018 році свою роботу не почав [64].

Не слід очікувати навіть від найкращого політичного експерта абсолютно правильного пояснення і прогнозування ситуації. Адже політична сфера це не тільки публічна політика, а й тіньова. Відсутність доступу до прихованої інформації та її аналізу надає політичній експертизі певну ступінь недостовірності. Такої ж точки зору дотримується дослідник політичної експертизи Т. Нувахов, який вважає, що «Експертний аналіз апріорі не передбачає однозначної «правильної» відповіді і допускає широку варіативність і обмежену передбачуваність розвитку подій, він має імовірнісний характер. На експертну оцінку великий вплив мають такі особистісні фактори, як рівень компетентності, професіоналізму, зацікавленості та особисті амбіції експерта» [55, с. 11].

Таким чином, складність політичної експертизи полягає в тому, що експерт, аналізуючи відкриту інформацію, повинен прорахувати і так званий ікс - політичні процеси, що відбуваються поза публічною політикою. Професійний політичний експерт здатний прорахувати і проаналізувати всі

тонкощі і нюанси політичного життя, невидимі пересічному громадянину. Чим вище професіоналізм політичного експерта, чим глибше багатофакторний аналіз і прогноз.

Слід зазначити, що до політичних експертів в українському суспільстві ставлення неоднозначне. Якщо одні люди слухають їх думку з увагою та інтересом, то інші - з підозрою і сумнівом. І друге набагато більше. За даними опитування компанії Research & Branding Group, проведеного в травні 2018 року, 44% українців взагалі не довіряють політичним експертам, виступаючим в засобах масової інформації. Повністю довіряють експертам тільки 8% українців, а ще третина (37%) експертів у чомусь довіряють, а в чомусь - ні [62]. Не довіряє політичним експертам також український журналіст і поет Роман Онишкевич, який в своєму блозі висловив своє ставлення до них в наступному зверненні: «Хочу звернутися до мільйонної армії політичних експертів в мережі, які готові навіть друзям перегризти горло, тому що знають істину. Добрі люди, повірте, нічого ви не знаєте». На виправдання незнання політичних експертів Р. Онишкевич пояснює, що «неможливо прогнозувати нашу політику і вчинки політиків, коли самі політики в більшості своїй не відають, що роблять і що відбувається» [57].

Рівень довіри до політичних експертів залежить від того, наскільки ідеологічні установки експертів і тих, хто їх слухає, збігаються.

Незадоволені політичними експертами і політики. Так в серпні 2015 р Георгій Тука написав на своїй сторінці в Фейсбуці, що політичні експерти - це ті, хто сидять в теплих світлих студіях і говорять про те, про що дізналися від друзів. «Між вами, панове «експерти», та «політичною елітою» - жодної різниці! Повна безвідповідальність за свою балаканину. Вся різниця лише в тому, що одні себе назвали «експертами», другі - «елітою». А мета ваша одна й та сама - вішати локшину на вуха ваті, нічого реально не роблячи, і на цій «локшині» заробляти дивіденди» [20].

Подібної думки про політичних експертів дотримується і президент України (1994 - 2005 рр.) Леонід Кучма, виступаючи на пресс-конференції в Укрінформі в травні 2018 г. «Експертів, політологів більше, ніж у ЖЕКах працівників. При цьому іноді слухаю я і дивуюся, звідки взялися, що верзуть», - сказав экс-президент [47].

Таке неоднозначне ставлення до політичних експертів можна зрозуміти, і цьому є кілька причин. По-перше, викликає сумнів компетентність деяких експертів, які з розумним виглядом часто говорять абсолютно банальні речі, видаючи це за політичну експертизу. По-друге, викликають сумнів незалежність і об'єктивність деяких експертів. Не секрет, що багато хто з них встигли попрацювати, або продовжують працювати на інтерес певних політичних сил. Тому, політичний експерт, (має політологічну освіту), що працює в штабі політичної сили, перестає бути незалежним політологом-експертом, і стає політтехнологом, або ж політиком з політологічною освітою. Адже, як відомо, політичні уподобання заважають незалежному і об'єктивному аналізу. У науковій літературі під незалежністю політичного експерта розуміється «здатність експерта протистояти тиску зовнішніх сил, зацікавлених в певному результаті експертизи» [94, с. 54]. А в зазначеному випадку вчорашній політолог усвідомлено йде в професію, пов'язану із задоволенням запитів цих самих зовнішніх сил.

Своїми враженнями від спілкування з українськими політичними експертами поділився відомий аналітик Atlantic Council Андерс Ослунд. На сайті Atlantic Council А. Ослунд розповів про те, як його вразило спілкування з «одним з кращих політологів», який запитав його про те, яка кандидатура на пост Президента України на наступних виборах влаштовує США найбільше? Відповівши, що у США немає і не буде фаворитів, Ослунд зазначив невдоволення політолога такою відповіддю. «Чому Захід не зробить вибір і не інвестує 150-200 мільйонів доларів у свого кандидата, які потрібні для того, щоб перемогти у виборах? Так роблять як росіяни, так

і олігархи. Чому Американці не є раціональними?», - заявив український експерт. Ще один український експерт заявив, що популярні кандидати можуть завоювати президентство лише з 40-50 мільйонами доларів, однак це також великі гроші, переповідає Ослунд» [8].

М. Хрустальов справедливо вказує на взаємопов'язаність незалежності та об'єктивності політичного експерта. Залежний експерт апріорі не може бути об'єктивним, і зрозуміло чому. Але парадокс полягає в тому, що і незалежний експерт теж може бути необ'єктивним, але, на відміну від незалежного експерта, ненавмисно. Однак, на думку М. Хрустальова, небезпека полягає в тому, що це може не усвідомлювати сам експерт, оскільки виявляється схильний до впливу деяких соціальних і особистісних якостей. Маються на увазі такі соціальні і особистісні характеристики, як національність, соціальний статус, ідеологічні установки, корпоративний стиль мислення та ін. [94, с. 54]. Так, наприклад, якщо експерт за національністю росіянин, чи зможе він об'єктивно оцінювати стан українсько-російських відносин? Якщо ж експерт в минулому військовий, чи не відіб'ється це на його точці зору щодо методів вирішення конфліктних ситуацій у зовнішній і внутрішній політиці?

На відміну від демократичних країн у нас немає практики інформувати суспільство про політичну орієнтацію експерта, про те, на яку політичну партію він працює? Ідентифікувати політичного експерта можуть тільки професійні політологи і дуже освічені уважні громадяни, здатні до аналізу інформації.

Відомий дослідник питань політичної експертизи Е. Масленніков виділив наступні функції, які здійснює політичний експерт:

- є джерелом унікальної інформації, оскільки, будучи високим професіоналом, має глибокі наукові знання і практичний досвід;
- аналізує сутність політичних інститутів, процесів і всіх явищ навколо них;
- розробляє унікальні рекомендації, що дозволяють вирішувати складні політичні питання [51, с. 6].

Політична експертиза - це, звичайно ж, і прибутковий бізнес. Так, наприклад, «Академія сучасного політика», спікерами якої є 68 фахівців, пропонує послуги з дистанційного навчання у кращих експертів (200 акад. год. з 35 предметів); створення портфоліо політичних успіхів (відео-та фото матеріали), участі в різних політичних заходах Верховної Ради України (пленарні засідання, парламентські слухання), міністерств, посольств і т.д. ; по організації стажувань у Верховній Раді України, у народного депутата, в аналітичних групах з куратором і навіть в країнах Європейського Союзу; впровадженню власного політичного проєкту, працевлаштування помічником народного депутата, держслужбовцям та ін. ; участі в аналітичних ток-шоу.

З інформації на сайті Академії слідує, що студентів, можливо, чекає перспектива включення до виборчих списків політичних партій [71]. Єдине, що не вдалося дізнатися з інформації сайту, скільки коштує таке навчання.

На наш погляд, подібні «навчальні» заклади створюються для банального заробляння грошей. Колись по телебаченню рекламувалися курси для майбутніх телеведучих. Здобувачам обіцяли запаморочливу телевізійну кар'єру. Лекції читалися метрами телебачення. І виникало питання, навіщо такі курси, якщо ніхто з ведучих популярних передач, їх не закінчував? Відомо, що телеведучі призначаються за іншими критеріями. Наприклад, в якості телеведучих часто виступають відомі артисти шоу-бізнесу, політики та ін.

Точно також, про що свідчить практика, серед сучасних українських політиків, в тому числі і наймолодших, немає тих, хто навчався в Академії сучасного політика. І виборчі списки політичних партій формуються, як правило, не за професійною ознакою. А це означає, що дана Академія не є ліфтом для потрапляння в політичну еліту. Щоб стати політиком, очевидно, потрібні інші підстави.

Про те, що політична експертиза є бізнесом, пишуть багато ЗМІ. Так, наприклад, за інформацією, опублікованою в одній з газет, український

політолог В'ячеслав Ковтун за свої виступи на російських політичних шоу-програмах отримує до 1 млн. руб. у місяць. Посилаючись на своє джерело, газета пише про те, що "політолог рівня Дмитра Суворова (український блогер. - "ГОРДОН") обходиться в 10-15 тис. Руб. (4,6-6,9 тис. Грн. - "ГОРДОН") за ефір", а "більш розкрученим" платять до 30 тис. руб. (13,8 тис. Грн). За його словами, Ковтун - "найдорожчий", його місячний заробіток з усіх шоу і каналів становить від 500 до 700 тис. Руб., "Іноді до мільйона на місяць (до 460 тис. Грн. - "ГОРДОН")".

За даними російського видання «Собеседник», «Квітень 1996 року - закінчив аспірантуру Інституту національних відносин і політології Національної академії наук України. До 2012 року він був помічником п'яти народних депутатів. У 2012-му і 2014 роках Ковтун балотувався до Верховної Ради України за списками Ліберальної партії, обидва рази невдало. З 2014 року він почав брати активну участь в російських телешоу» [86]. Як зазначає журналістка Яніна Соколова, «А В'ячеслав Ковтун - зовсім не експерт. Єдине, що пов'язує його зі словом експерт, це те, що він є керівником центру досліджень суспільних процесів під назвою «Експерт» [70]. Сумніви в експертному статусі Ковтуна зміцнює також те, що у даного центру немає ні сайту, ні діючих сторінок в соцмережах. Журналістка також звертає увагу на те, що путінський пропагандист Соловйов, називаючи Ковтуна недоумкуватим, в той же час регулярно протягом п'яти років запрошує його на свої передачі в якості експерта. Це підтверджує замовний характер участі в телешоу, так званого «українського експерта».

З метою визначення рівня професіоналізму і популярності політичних експертів деякі громадські організації ввели відповідні рейтинги. Так, наприклад, Український інститут аналізу і менеджменту політики веде щомісячний рейтинг українських політологів і політичних експертів. Рейтинг заснований на цифрових показниках цитування (в мережі Інтернет, включаючи аудіо- та відеоцитування). Вказуються найбільш цитовані

висловлювання місяця. Організатори рейтингу звертають увагу на його недосконалість в сенсі істинності і нагадують про професіоналізм кожного учасника рейтингу [53].

Особливо слід відзначити знакову подію в українському політологічному просторі, яка сталася 11 грудня 2017 р., коли був представлений перший в Україні "Рейтинг фахівців політичних професій", в рамках якого оцінювалися професіонали в політологічній сфері. Для цього були засновані чотири номінації: «Політтехнолог - 2017», «Політичний консультант - 2017», «Політичний експерт - 2017», «Політолог - 2017». З метою визначення кращих Асоціацією професійних політичних консультантів (АППС) було проведено опитування. Метою рейтингу, за словами організаторів, стала відповідь на питання, хто в Україні є політконсультантом, хто політологом, хто експертом, а хто - технологом. Переможці, звичайно, були визначені. Однак за якими критеріями, наприклад, Костянтин Бондаренко та Вадим Карасьов, Володимир Фесенко, Андрій Єрмолаєв, Руслан Бортник та ін. були номіновані, як політологи, а не експерти, незрозуміло. Або чому в рейтингу не брали участь багато популярних політичних експертів і політологів, таких, наприклад, як Олександра Решмеділова, Сергій Таран та інші. На жаль, методика рейтингу опублікована не була.

Переможці в номінації "Політтехнолог - 2017": 1. Андрій Золотарьов, 2. Віталій Бала, 3. Олексій Корнілов, 4. Людміла Любимо, 5. Філіп Палютін, 6. Олександр Кондратюк, 7. Сергій Кіреєв, 8. Іріна Збишко, 9. Олег Постернак і Сергій Безруков, 10. Петро Логін, 11. Лариса Заводінська, 12. Андрій Пузіков, 13. Анна Матюхіна, 14. Віктор Винниченко, 15. Андрій Герасименко, 16. Ігор Ткач, 17. Наталія Кравець, 18. Дмитро Гапченко, Ірина Іщенко, Микола Нілов, 19. Інна Брацун і Надія Умецька.

Переможці в номінації "Політичний консультант - 2017": 1. Олег Надоша, 2. Наталія Алюшина, 3. Дмитро Фіщенко, 4. Анна Тенетко, 5. Юлія

Ковалевська, 6. Євген Анопрієнко, 7. Олександр Поліщук, 8. Сергей Штепа, 9. Маріна Калініна, 10. Дмитрій Карпілянський, 11. Владимир Решетов.

Переможці в номінації "Політичний експерт - 2017": 1. В'ячеслав Піховшек, 2. Олег Волошин, 3. Олександр Охрименко, 4. Ярослав Жаліло, 5. Дмитро Маруніч, 6. Сергій Белашко, 7. Олександр Логвінов.

Переможці в номінації "Політолог - 2017": 1. Костянтин Бондаренко та Вадим Карасьов, 2. Володимир Фесенко, 3. Андрій Єрмолаєв, 4. Руслан Бортник, 5. Михайло Погребинський, 6. Олеся Яхно-Білківська, 7. Віктор Небоженко, 8. Володимир Лупацій, 9. Василь Стоякін [23].

3.2. Українські «фабрики думки» і їх роль у виробленні політичного курсу

Інституціоналізація політичної експертизи в Україні почалася одночасно з процесом інституціоналізації політичної науки в 1991 році. У грудні цього року в системі Національної академії наук України було створено Інститут національних відносин і політології, згодом перейменований в Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса. У 1992 році був створений Національний інститут стратегічних досліджень (згодом при Президентові України), метою якого була підготовка і проведення аналітичних досліджень з політичних і економічних проблем для уряду.

Свій внесок в інституціоналізацію політичної експертизи внесли і громадські організації. Це Українська асоціація політологів, яка була створена в 1991 році на базі Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. У 1993 році була створена Українська академія політичних наук. У 1994 р - Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова і ін. [67, с. 146]. Досить повний перелік громадських організацій, що займаються експертизою і аналітикою,

міститься в статті М. Кармазіної «Громадські організації експертів і аналітиків у галузі політики: загальна характеристика» (2016 р.) [41]. Слід зазначити, що ці наукові центри успішно працюють і досі.

Правовою основою для роботи організацій, що здійснюють політичну експертизу стала постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади», яка була прийнята в 2008 р. Як випливає з тексту постанови, «громадська експертиза діяльності органів виконавчої влади є складовою механізму демократичного управління державою, який пропонує проведення інститутами громадянського суспільства оцінки діяльності органів виконавчої влади, ефективності прийняття і виконання такими органами рішень, підготовка пропозицій відносно розв'язання суспільно значущих проблем для їх врахування органами виконавчої влади у життя без роботи» [63]. Таким чином, інститути громадянського суспільства отримали легалізовану можливість оцінки діяльності виконавчої влади. Особливе місце, в ряді структур громадянського суспільства, які оцінюють діяльність виконавчої влади, займають ті, що проводять політичну експертизу. Рішення влади можуть бути законні, гуманні, проте, в той же час, можуть вести до маніпулювання суспільством, до непередбачених змін політичного життя, політичних конфліктів, нестабільності. Передбачати і запобігати таким небажаним наслідкам дій органів влади можуть і повинні політичні експерти.

Деякі дослідники вважають, що в системі комунікацій громадянського суспільства і влади чільне місце серед експертиз повинно бути віддано гуманітарній експертизі. Так, наприклад, в 2010 р учасниками III Міжнародної Наукової конференції «Розвиток громадянського суспільства: духовність і право» перед Міністерством юстиції України було поставлено питання про прийняття закону про гуманітарну експертизу. На думку учасників конференції, гуманітарна експертиза в порівнянні з іншими профільними експертизами повинна мати пріоритетний характер

[80]. Не ставиться під сумнів пріоритетність гуманітарної експертизи, однак не можна не вказати на надзвичайну важливість експертизи політичної. Від уміння політичних експертів передбачити, оцінювати, мінімізувати можливі негативні наслідки прийнятих органами державної влади рішень залежить політична стабільність суспільства і держави.

За останні роки в Україні з'явилась велика кількість громадських організацій, які працюють в сфері політичної експертизи. Знаковою подією для українського експертно-аналітичного співтовариства стало включення в щорічний рейтинг кращих аналітичних центрів світу «2017 Global Go to Think Tank Index Report» 8 українських центрів. Даний рейтинг входить до програми аналітичних центрів та громадянського суспільства Інституту Лаудера Університету Пенсільванії.

У рейтинг найкращих аналітичних центрів світу, опублікований Центром Разумкова 1 лютого в Києві, увійшли Razumkov Centre (Ukraine) Центр Разумкова (4 позиція), International Centre for Policy Studies (ICPS) (Ukraine) Міжнародний центр перспективних досліджень (34 позиція), Kyiv National Economic University (KNEU) Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана 936 позиція), Democratic Initiatives Foundation (Ukraine) Democratic Initiatives Foundation-Фонд «Демократичні ініціативи» (48 позиція), Dniprovsky Center for Social Research (DCSR) (Ukraine) Дніпровський центр соціальних досліджень 949 позиція), Institute of World Policy (Ukraine) Інститут світової політики / Institute of World Policy (63 позиція), Institute for Economic Research and Policy Consulting (Ukraine) Інститут економічних досліджень та політичних консультацій (86 позиція), International Center for Policy Studies (Ukraine) (89 позиція) [83].

Крім вищевказаних українських аналітичних (експертних) центрів (всього нараховано близько 50 центрів), виділено ще такі: центр прикладних політичних досліджень «Пента» під керівництвом кандидата філософських наук, доцента політології Володимира Фесенко. На сайті центру можна прочитати, що він надає інформаційно-аналітичні послуги

політичним партіям, депутатським фракціям, громадським організаціям, бізнес-структурам, окремим політикам, приватним особам [78], центр Соціальних Досліджень Софія, президент центру доктор політичних наук Андрій Єрмолаєв. На сайті можна дізнатися, що центр спеціалізується в сфері дослідження і проєктування стратегій розвитку, політико-економічного аналізу діяльності корпоративних і державних структур, розробки та впровадження політичних і соціальних технологій [77], Український інститут аналізу і менеджменту політики, директор Руслан Бортнік. На сайті вказана мета діяльності Інституту - «здійснення незалежних системних і комплексних досліджень в області соціальних наук і технологій, економіки, культури і т.д.; вироблення практичних рекомендацій для органів державної влади, суб'єктів політики, ЗМІ, всіх зацікавлених сторін - для побудови в Україні соціальної і правової держави загального добробуту» [75]. У команді експертів Інституту відомі в експертних колах фахівці Кирил Молчанов, Микола Спиридонов, Володимир Воля і ін.

Компанія персонального і стратегічного консалтингу Berta Communications, директор Тарас Березовець. На сайті компанії можна дізнатися про послуги, що надаються для політичних партій: пакет «Кампанія під ключ», спеціалізовані пакети за всіма напрямками виборчої кампанії, експертне супроводження, антикризовий консалтинг, аудит мажоритарного округу. Для діючих політиків і чиновників: PR для публічних людей, експертне супроводження, антикризовий консалтинг, лобіювання інтересів і PR за кордоном, тренінги і навчання бізнесу. Представникам бізнесу: PR для публічних людей, Експертне супроводження, Антикризовий консалтинг, Лобіювання інтересів і PR за кордоном [74]. У біографічній довідці політтехнолога інформації про наявність наукового ступеня не знайдено. Т. Березовець має базову освіту за спеціальністю «журналістика» і є магістром міжнародних відносин.

Інститут глобальних стратегій під керівництвом Вадима Карасьова пропонує такі послуги: дослідження громадської думки по будь-якій проблемі, що цікавить замовника; дослідження електоральної поведінки; дослідження політичного іміджу; моніторинг політичних / економічних або ін. подій, що цікавлять замовника; складання аналітичних записок; складання аналітичних доповідей; PR-супровід виборчої кампанії як на регіональному, так і на загальнонаціональному рівнях [72]. У біографії В. Карасьова є інформація про те, що він навчався в аспірантурі, наукового ступеня не має. У той же час він є автором понад ста наукових робіт, співавтором багатьох державних документів, стратегічних доктрин і програм.

Фонд «Українська політика», очолюваний кандидатом історичних наук Костянтином Бондаренком, запрошує зацікавлені інститути, політиків і вчених звертатися до них за інформацією про ті чи інші процеси в Україні, про економічні показники, стан в соціальній сфері та суспільних відносин [76].

Київський центр політичних досліджень і конфліктології - експертно-аналітична структура, заснована в 1993 році Михайлом Погребінським, фізиком за освітою. Центр пропонує такі послуги, як моніторинг, аналіз і прогноз соціально-політичної та економічної ситуації в Україні; проведення експертних семінарів та конференцій; організація і проведення соціологічних досліджень (в т.ч. експертних опитувань); консультування українських і зарубіжних урядових і громадських організацій і приватних фірм; підготовка і видання інформаційно-аналітичних матеріалів [73].

Соціологічна служба «Український барометр», під керівництвом кандидата філософських наук Віктора Небоженко, пропонує такі послуги: дослідження і проектування стратегій розвитку, політико-економічний аналіз діяльності корпоративних і державних структур, розробка та впровадження політичних і соціальних технологій та ін.

На відміну від американських експертно-аналітичних центрів, які розрізняються спеціалізацією своєї діяльності (вони можуть бути академічними, політико-пропагандистськими, універсальними і ін.) Українські експертні центри займаються всіма видами діяльності. Відмова від будь-якого виду експертно-аналітичних послуг може бути тільки в зв'язку з обмеженістю ресурсів. Такий висновок дозволяє зробити інформація, яку центри публікують про себе самі. З неї випливає, що вони не діляться принципово на консалтингові, експертні або аналітичні. Кожен з цих центрів готовий надавати будь-які види послуг, пов'язані із застосуванням спеціальних політологічних знань.

Керівники зазначених експертних структур є одними з найвідоміших українських політичних експертів і постійними гостями практично на всіх політичних програмах і ток-шоу. Оскільки вони коментують будь-які політичні події і процеси, це дає підставу віднести їх до групи так званих експертів-універсалів.

Рівень впливу українських політичних експертів на громадську думку відбивається в їхньому рейтингу цитування. Так, вже кілька років Українським інститутом аналізу і менеджменту політики публікується щомісячний рейтинг цитування українських політологів і політичних експертів в Інтернеті. Рівень цитування політологів і експертів вимірюється за допомогою кількісного та якісного аналізу. Аналізуються публікації агентств новин, традиційних ЗМІ (телебачення, радіо, друк), Інтернет-ЗМІ і в соціальних мережах. Матеріали, що розміщуються на власних блогах і сайтах не враховуються.

За даними дослідження, проведеного на початку 2017 р найчастіше в ефір з експертів виходив Володимир Фесенко ("Пента") - 31 раз, на другому місці серед експертів розташувався Віталій Шабунін ("Центр протидії корупції") - 23 рази, а на третьому - Тарас Загородній ("Національна антикризова група") - 22 рази [40].

Згідно з даними КМІС, отриманими в лютому 2017 року, 37% українців довіряють громадським організаціям, які представляють більшість політологів і економістів. У той же час, деякі політологи не викликають довіри у респондентів, на думку яких, політологи часто необ'єктивні і заангажовані в інтересах політичних сил [40].

Зібрані А. Воїновим визначення поняття «фабрики думки» вказують на те, що поруч авторів (Д. Абелсон, А. Річ) одним з їх критеріїв виділяється некомерційний характер діяльності. Очевидно, ці автори, використовуючи класифікацію Л.Пала, хочуть підкреслити некомерційний характер експертно-аналітичних організацій як фактор їх незалежності від політичних сил і груп інтересів [22, с. 76]. Однак, діяльність будь-якої організації фінансується, питання в тому, з якого джерела.

А. Воїнів вважає, що «Фабрики думки налагоджують діалог влади і наукового середовища» [22, с. 77]. Ця функція фабрик думки дуже важлива, враховуючи, який важкий шлях наукових політологічних рекомендацій в світі реальної політики.

Особливістю мозкових центрів АА. Воїнів вважає, «що вони не тільки розробляють політичні концепції і створюють унікальний інтелектуальний продукт, а й доводять цей продукт до кінцевого споживача. Фабрики думки періодично виступають інсайдерами та включаються в процес прийняття політичних рішень» [22, с. 81].

Розглянувши українські мозкові центри в контексті американського досвіду, відзначимо, що американські центри поділяються і за ідеологією. Вони можуть бути консервативними, ліберальними, центристськими і прогресивними [22, с. 80]. Деякі з них не приховують своєї ідеологічної спрямованості, деякі намагаються демонструвати прихильність принципу безпартійності. Природно, що ідеологічні підстави діяльності експертів відображаються на їх висновках і рекомендаціях. Як пишуть дослідники американських «мозкових центрів» Ендрю Річ і Кент Р. Уївер, «На початку і в середині ХХ століття «мозкові центри» вважалися джерелом об'єктивної

і виключно надійної політико-стратегічної інформації для осіб, що визначають політику країни. Сьогодні, коли чисельність «мозкових центрів» істотно збільшилася, вони все частіше сприймаються (а багато і насправді такими є)- як зацікавлені сторони в запеклій і вузькофракційній боротьбі навколо стратегічного курсу держави» [69, с. 85].

В Німеччині ідеологічні переваги експерта, якого залучають для розробки державних рішень, не мають значення. У Франції політичні експерти є для влади джерелом довідкової інформації. Для Великобританії характерне взаємовигідне співробітництво влади і експертів. В Австрії експерти грають політичну роль в системі соціального партнерства [50, с. 36].

Ще одну групу експертів, яку за доцільне виділити, це експерти-фахівці. Тобто експерти, що спеціалізуються на якійсь сфері політичних знань, наприклад, в міжнародній політиці (експерти-міжнародники), експерти з питань внутрішньої політики, з питань соціальної політики, з етнонаціональних відносин і ін. Це не означає, що вони не можуть бути експертами і в інших політичних питаннях. Однак у своїй області є особливо компетентними.

Розмірковуючи на тему відходу з електорального процесу професіоналів-політконсультантів, М. Рац висловив думку, що з метою перешкодження діяльності екстремістів і маргіналів в політичному полі, і залучення здорових політичних сил, які визнають цінності демократії, необхідне формування політологічного співтовариства [98, с. 14]. Така організація, яка об'єднує політичних консультантів України, є. Це Асоціація професійних політичних консультантів [9]. 17-18 травня 2018 р Асоціація провела Міжнародний конгрес політичних консультантів.

Однак однієї професійної асоціації недостатньо, зокрема, поштовх розвитку політичної експертизи могло б дати створення Асоціації незалежних політичних експертів.

Доводиться визнати, що українські «фабрики думки», які повинні були б відображати політичні інтереси суспільства, недостатньо ефективні в цьому питанні. На практиці, експертні центри зайняті зароблянням грошей, тому найперспективнішим напрямком діяльності для них є політтехнологічна робота на замовлення окремих політиків і партій. Як пише Ігор Петренко, «Щодо громадсько-суспільних експертно-аналітичних інституцій, то вони не набули ще достатнього розвитку в Україні, які не є виразниками інтересів суспільних груп, здебільшого займаючись політичним консультуванням. Тобто, декларуючи проведення досліджень у сфері державної політики, виконують не суспільну волю, а замовлення конкретного актора політичної системи, ставлячи при цьому за мету збільшення його дивідендів, а не досягнення суспільного добробуту» [56, с. 14]. Очевидно, що ця обставина також є однією з причин недовіри українців до політичних експертів, яких вони підозрюють у заангажованості.

Найважливішим питанням є те, наскільки громадські організації, що займаються політичною експертизою, здатні впливати на процес прийняття політико-державних рішень. На жаль, доводиться визнати, що процес співпраці органів державної влади зі структурами громадянського суспільства, що займаються політичною експертизою, неефективний.

Серед причин неефективності неурядових експертно-аналітичних центрів вчені називають в першу чергу такі: «1) непрозорість системи прийняття рішень на рівні державної влади, а звідси - неготовність політичної влади співпрацювати із зовнішніми джерелами інформації та проєктів; 2) слабка фінансова і матеріально-технічна база таких центрів і відсутність статті витрат у бюджеті, котра мала б цільове призначення «оплата зовнішніх консультацій державних структур за контрактом»; 3) неготовність бізнесових структур працювати в режимі прикладних політичних досліджень, нових ділових і політичних стратегій, нестандартних організаційних рішень; 4) нерозвиненість комунікацій між мозковими центрами» [56, с. 4].

У контексті розглянутих проблем нас зацікавила типологія експертно-аналітичних центрів, розроблена Університетом Пенсільванії, в рамках дослідницького проєкту з вивчення експертно-аналітичних організацій та їх ролі в державній політиці і розвитку громадянського суспільства:

«- Парти́йний експертно-аналітичний центр - офіційно пов'язаний з політичною партією;

- Державний експертно-аналітичний центр - входить в структуру державної влади;

- Квазі-державний експертно-аналітичний центр - фінансований виключно за рахунок державних грантів і контрактів, але не входить в офіційну структуру державної влади;

- Автономний незалежний експертно-аналітичний центр - в значній мірі не залежить від будь-якої зацікавленої групи або спонсора і автономний від уряду в своїй діяльності і фінансуванні;

- Квазі-незалежний експертно-аналітичний центр - автономний від структур державної влади, але контрольований зацікавленою групою, спонсором або замовником, який забезпечує основне фінансування і надають значний вплив на його діяльність;

- Університетський експертно-аналітичний центр - діючий при університеті» [68].

На жаль, процес інституціоналізації політичної експертизи в Україні відчуває певні складнощі, які не дають можливості повною мірою оцінити ступінь впливу організацій політичної експертизи на політичні процеси і інститути. До теперішнього часу не опрацьована методологія оцінки рейтингу таких організацій. На сьогодні є лише рейтинги цитованості українських політичних експертів в ЗМІ.

У зв'язку з цим викликає інтерес методологія рейтингу експертно-аналітичних центрів, розроблена в Університеті Пенсільванії, що враховує такі критерії, як організація впливає на суспільство, чи є завдяки цьому зміни у відповідній сфері? Як результати діяльності організації відображені

в наукових публікаціях в авторитетних виданнях? Чи входять в штат організації авторитетні вчені і аналітики? Чи має організація доступ до високопосадовців держави, держустанов, політиків, ЗМІ та наукових кіл? Яка Академічна репутація організації (публікації, цитованість та ін.)? Репутація організації в ЗМІ, як часто представники організації виступають в ЗМІ? Яка репутація серед представників політико-державних структур? Якими фінансовими ресурсами володіє організація? Який обсяг розроблених організацією пропозицій, консультацій і рекомендацій для розвитку політичної сфери? Скільки з них прийняті для вирішення політичних проблем, питань законотворчої діяльності і т.д.? Також є ряд критеріїв, які оцінюють можливості організації в області співпраці з академічним середовищем і громадянським суспільством [68].

Відзначимо, що в Україні вплив аналітичних центрів на формування інформаційного порядку даного суспільства і держави, умов і процесів прийняття найбільш важливих суспільних рішень досліджується Українським інститутом аналізу і менеджменту політики. Щороку Інститутом підводяться підсумки цитування року українських аналітичних та експертних центрів ("think-tanks") в електронних ЗМІ. Так, наприклад, за підсумками 2017 р найбільш цитованим в ЗМІ аналітичним центром України став Міжнародний центр перспективних досліджень (849 унікальних згадок в ЗМІ протягом року). У ТОП-10 увійшли також Transparency International (807), Реанімаційний пакет реформ (752), Український інститут аналізу і менеджменту політики (708), Центр протидії корупції (706), Фонд "Демократичні ініціативи" імені Ілька Кучеріва (593), Український інститут майбутнього (560), Київський центр політичних досліджень і конфліктології (552), центр ім. А. Разумкова (544), VoxUkraine (539) [7].

Висновки до розділу 3

Зроблено висновок про те, що процес інституціоналізації політичної експертизи в Україні гостро потребує законодавчого закріплення, а саме в підготовці і прийнятті доповнень до Закону України «Про наукову і науково-технічну експертизу». Це дозволить вирішити такі питання, як визначення політико-правового статусу політичної експертизи, її місця і ролі в політичних процесах, наукове забезпечення прийняття політичних рішень, створення механізму політичної експертизи, відповідальності політичних експертів за результати своєї діяльності і ін.

Дослідження феномена масовості політичних професій, в тому числі професії політичного експерта, показало, що негативним ефектом є зниження суспільної довіри до інституту політичної експертизи. Хоча слід зауважити, що зниження довіри до політичної експертизи слід розглядати в контексті зниження довіри українських громадян до демократичних інститутів.

Виявлено, що однією з особливостей розвитку сучасного медіа-простору України стала поява надмірної кількості політологів, експертів та аналітиків, журналістів та блогерів, які коментують і пояснюють сутність політичних процесів в країні. Показано, що позиціонувати себе в якості політичних експертів стали і люди, які не мають спеціальної освіти, які є політиками, практиками. Невибірковість політики ЗМІ призводить до того, що дилетанти від політики отримують можливість нав'язувати суспільству свої суб'єктивні і непрофесійні уявлення про політичне життя країни.

Запропонована соціально-професійна класифікація простору політичної експертизи, яка включає такі категорії - експерти з політологічною освітою, політичні журналісти, політичні коментатори, політичні блогери, колишні і нинішні політики. Таким чином, обґрунтовано, що професія політичного експерта, як і інші політичні професії, стає масовою. Причинами масовості професії політичного

експерта є стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, низький рівень політичної культури населення, високий рівень комерціалізації ЗМІ та ін.

Експерти з політологічною освітою, в свою чергу, класифікуються відповідно до специфіки своєї діяльності. Експерти-універсали є носіями знань, що стосуються всіх сфер політичного життя держави і суспільства. Експерти-фахівці спеціалізуються на якійсь конкретній сфері, наприклад, в галузі міжнародної політики, етнонаціональних відносин і ін.

Завданням політичної експертизи як соціального інституту є вдосконалення процесу прийняття політико-державних рішень. Розвиток інституту політичної експертизи в Україні сприятиме конструктивному розвитку політичних процесів, трансформації політичних інститутів, поліпшенню взаємодії влади і суспільства, зміцненню стабільності політичної системи. Українські центри політичної експертизи в своїй більшості не є незалежними через відсутність незалежних джерел фінансування.

Аналіз сайтів відомих українських експертних центрів показав, що вони не розрізняються спеціалізацією своєї діяльності, як, наприклад, американські центри. Серед них немає суворо консалтингових, експертних або аналітичних центрів. Вони займаються всіма видами політологічної діяльності.

Обґрунтовано, що українські «фабрики думки», які повинні були б відображати політичні інтереси суспільства, недостатньо ефективні в цьому питанні. На практиці, експертні центри зайняті зароблянням грошей, тому найперспективнішим напрямком діяльності для них є політтехнологічна робота на замовлення окремих політиків і партій.

Аргументовано, що ступінь співробітництва органів державної влади зі структурами громадянського суспільства, що займаються політичною експертизою, незадовільна.

І експерти-універсали і експерти-фахівці вкрай необхідні для підвищення ефективності політико-управлінського процесу в Україні. Про це в наступному розділі.

Список використаних джерел до розділу 3

1. Абдикеев, Н., Бондаренко, В., Евтеев, Б. и др. (2010). Интернет-технологии в экономике знаний. Москва: Инфра-М, 448 с.
2. Абрамов, В., Моченов, С., Маслов, С. (2001). «Мозговые центры» в Германии. Политическое консультирование. Тунерт М. *Социальные и гуманитарные институты. Отечественная и зарубежная литература: Реферативный журнал: Науковедение*, 1, 121–125.
3. Аватков, В. А., Видяйкин, А. С. (2013). Деятельность аналитических центров в Турции при правлении партии справедливости и развития. *Вестник МГИМО Университета*, 3 (30), 100–104.
4. Александрова, А. В. (2011). Условия формирования независимого действующего экспертного сообщества или как заставить «фабрику мыслей» реализовывать «продукт»? *Сборники конференций НИЦ Социосфера*, 14, 51–53.
5. Алмонд, Г., Пауэлл, Дж., Стром, К., Далтон, Р. (2002). Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор. Учебное пособие. Москва: Аспект Пресс, 537 с.
6. Аналитики составили рейтинг лжецов среди украинских политиков. Available from https://zn.ua/POLITICS/analitiki-sostavili-reyting-lzhecov-sredi-ukrainskih-politikov-269442_.html
7. Аналитические центры Украины в СМИ: итоги 2017-го года. Available from <https://uiamp.org.ua/print/6849>
8. Андерс Ослунд: Медведчук придбав три телеканали в Україні – 112, NewsOne та Zik. Available from <http://argumentua.com/novosti/anders-oslund-medvedchuk-pridbav-tri-telekanali-v-ukra-n-112-newsone-ta-zik>
9. Ассоциация профессиональных политических консультантов. Available from <http://appc.org.ua/>
10. Атоян, В. К. (2016). Индустрия «Мозговых центров» в Армении. *Проблемы национальной стратегии*, 4 (37), 158–176.

11. Ашкеров, А. (2009). Эксперткратия. Управление знаниями. Москва: Европа, 132 с.
12. Барина, Е. А. (2012). «Мозговые центры» Великобритании: история, типология и значение. *Государственная служба*, 5(73), 107–109.
13. Беляев, А. Ю. (2015). Взаимосвязь между степенью общественного влияния фабрик мысли и политической поляризации общества (на примере США). *Политическая наука*, 3, 212–224.
14. Беляев, А. Ю. (2016). Анализ активности фабрик мысли: подходы и объясняющие модели (на примере опыта США). *Социум и власть*, 2(58), 52–58.
15. Бирюков, А. (2016). Лекции о процессах управления информационными технологиями. Изд-во: Интернет-университет информ. технологий, Бином. Лаборатория знаний, 216 с.
16. Богатырева, Л., Филиппов, В. (2016). Аналитические центры вчера и сегодня. Москва: Ленанд, 136 с.
17. Бурдые, П. (2002). О телевидении и журналистике. Москва: Фонд научных исследований «прагматика культуры», Институт экспериментальной социологии, 160 с.
18. В Украине больше членов религиозных организаций и громад, чем тех, кто имеет партийный билет. Available from https://zn.ua/UKRAINE/chlenami-partiy-v-ukraine-yavlyayutsya-1-5-grazhdan-277419_.html
19. Василенко, И. А. (2000). Политическая культура. *Политическая энциклопедия*. В 2-х т. Москва: Мысль, 2, 174.
20. Велкам на Схід, панове «експерти»! Available from <http://ukrop.biz/politics/khto-taki-politichni-eksperti>
21. Во время соцопроса в Харьковской области Светличной «надули» рейтинг: эксперт. Available from <https://vesti-ukr.com/strana/289681-vo-vremja-sotsoprosa-v-kharkovskoj-oblasti-svetlichnoj-naduli-rejtin-ekspert>

22. Воинов, А. С. (2016). Фабрики мысли в структуре принятия политических решений в современном государстве: сравнительный анализ: дис. ... к. полит. н. : 23.00.02. Политические институты, процессы и технологии. Астрахань, 204 с.

23. Впервые в Украине определены лучшие политтехнологии и политконсультанты (фото, видео). Available from <http://kievvlast.com.ua/news/vpervye-v-ukraine-opredeleny-luchshie-polittechnologi-i-politkonsultanty-foto-video-1>

24. Головаха: Лишь треть украинцев имеют зрелые политические взгляды. Available from http://news.liga.net/interview/politics/7853717golovakha_lich_tret_ukraintsev_i_m_yut_zrelye_politicheskie_vzglyady.htm

25. Гончаров, В. Э. (2014). Странствующие рыцари демократии. Политические консультанты в XXI веке. СПб: ИВЭСЭП, 378 с.

26. Гончаров, М.Ю. (1991). Риторика политической коммуникации. In *Массовая коммуникация в современном мире: Сборник научных трудов*. Москва: МГИМО, 55–60.

27. Дегтярев, А.А. (2004). Политический анализ как прикладная дисциплина: предметное поле и направления развития. *Полис*, 1, 154-168.

28. Джанетто, К., Уиллер, Э. (2005). Управление знаниями. Москва: Добрая книга, 192 с.

29. Диксон, П. (2004). Фабрики мысли. Москва: АСТ, 505 с.

30. Доган, М. (1999). Политическая наука и другие социальные науки. In *Политическая наука: новые направления*. Москва: Вече, 1999, 113–146.

31. Думая о неммыслимом: от идеи к политике. Роль «мозговых центров» в формировании правительственной стратегии: опыт стран центральной и восточной Европы (2004). Москва: Весь мир, 260 с.

32. Экспертами з України на Заході називаються люди, які не були в Україні, не знають української – канадський професор. Available from

<https://ukrainian.voanews.com/a/uke-tube-david-marples-psevdo-eksperty/3975558.html>

33. Еленский, А. В. Политическая экспертиза: генезис, понятие и когнитивные возможности. Available from http://vphil.ru/index.php?id=269&option=com_content&task=view

34. Есть такая профессия – политику комментировать. Кто лучший? Available from <https://rian.com.ua/analytics/20171213/1030376168/professiya-politiku-kommentirovat.html>

35. Забудаева, Е. В. (2010). Политическое консультирование в США и России. Учебное пособие. Москва: Проспект, 247 с.

36. Західні експерти не завжди мають достовірні дані про українську економіку – політолог. Available from <https://ukraine.web2ua.com/zahidni-eksperti-ne-zavzhdi-majut-dostovirni-dani-pro-ukrajinsku-ekonomiku-politolog-1992/>

37. Ильин, Н. И., Демидов, Н. Н., Новикова, Е. В. (2011). Ситуационные центры. Опыт, состояние, тенденции развития. Москва: МедиаПресс, 336 с.

38. Инфляцию и рост цен на продукты раскрутила непродуманная политика правительства: эксперт. Available from http://ru.golos.ua/ekonomika/rost_inflyatsii_raskrutila_neprodumannaya_politika_pravitelstva_ekspert_0043

39. Казус э-декларирования: когда прокурор ездит не на Жигулях, а на Мерседесе. Available from <http://politeka.net/281020-kazus-e-deklarirovaniya-kogda-prokuror-ezdit-ne-na-zhigulyakh-a-na-mersedese/>

40. Как устроен «рынок» экспертов на украинских политических ток-шоу. Available from http://news.liga.net/articles/politics/14756962-kak_ustroen_rynok_ekspertov_na_ukrainskikh_politicheskikh_tok_shou.htm

41. Кармазіна М. (2016). Громадські організації експертів і аналітиків у галузі політики: загальна характеристика. In *Політична наука в Україні. 1991–2016 рр.* Київ: Парламентське видавництво, 1, 609–618.

42. Карминес, Э. Г., Хакфельд, Р. (1999). Политическое поведение: общие проблемы. In *Политическая наука. Новые направления*. Москва: Вече, 235–262.

43. Ко дню рождения Уинстона Черчилля: цитаты, высказывания, афоризмы. Available from <https://allkharkov.ua/articles/science/ko-dnu-rojdeniia-yinstona-cherchillia-citaty-vyskazyvaniia-a.html>

44. Кобринская, И. Я. (1986). «Мозговые тресты» и внешняя политика США. Москва: Международные отношения, 63 с.

45. Комиссина, И. (2013). Научные и аналитические центры стран Азии: Справочник. Москва: РИСИ, 406 с.

46. Комиссина, И. (2012). Научные и аналитические центры Китая. Справочник. Москва : РИСИ, 266 с.

47. Конституційних експертів більше, ніж у ЖЕКaх працівників – Кучма. Available from <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2456460-konstitucijnih-ekspertiv-bilse-niz-u-zekah-pracivnikiv-kucma.html>

48. Косьмин, А. Д., Косьмина, Е. А. (2004). Интеллектуальный потенциал общества: формирование, оценка, эффективность использования. Москва: Экономика, 318 с.

49. Коулопоулос, Т., Фрапполо, К. (2008). Управление знаниями. Москва: Эксмо, 224 с.

50. Марченко, Г. И. (2012). Политическая экспертиза как элемент политического маркетинга. *Практический маркетинг*, 7, 31–39.

51. Масленников, Е. В. (2001). Экспертное знание: Интеграционный подход и его приложение в социологическом исследовании. Москва: Наука, 228 с.

52. Медушевский, Н. (2011). Фабрики мысли. Американская модель и подходы к ее адаптации за пределами США. Москва: LAP Lambert Academic Publishing, 272 с.

53. Наиболее цитируемым политологом апреля стал В. Фесенко. Available from <http://www.from-ua.com/news/377256-naibolee-citiruemim-politologom-aprelya-stal-v-fesenko.html>

54. Недбай, В. В. (2009). Іноваційні медіа-технології в системі політичних комунікацій: дис. ... д. політ. н.: 23.00.02. Политические институты и процессы. Одеса, 384 с.

55. Нувахов, Т. А. (2011). Политическая экспертиза: автореф. дис. ... к. полит. н.: 23.00.02. Политические институты, процессы и технологии. Ростов-на-Дону, 19 с.

56. Петренко, І. (2011). Експертно-аналітичне забезпечення державної політики в Україні: стан і перспективи розвитку. *Віче*, 12, 12-16.

57. Онишкевич Р. О тонкостях украинской политики и миллионных армиях экспертов. Available from https://zik.ua/ru/news/2018/02/22/o_tonkostyah_ukraynskoj_polytyky_u_mylyyonnaih_armyayah_ekspertov_1271787

58. Пожар в лагере «Виктория»: сигнализацию отключили из-за экономии 300 гривен, а огонь спровоцировал кипятильник. Available from http://ru.golos.ua:8081/suspilstvo/pojar_v_lagere_viktoriya_signalizatsiyu_otklyuchili_izza_ekonomii_300_griven_a_ogon

59. Политики не умеют манипулировать общественным мнением в социальных сетях: СМІ. Available from <https://politeka.net/news/513080-politiki-ne-umeyut-manipulirovat-mneniem-v-sotssetyah-smi/>

60. Политолог назвала Тимошенко не тонушим «политическим веществом». Available from https://newsone.ua/ru/politolog-nazvala-timoshenko-ne-tonushhimpoliticheskiveshhestvom/?fb_c

61. Пономарев, Н. (2013). Медиафрейминг как ключевая дискурсивная стратегия. *Власть*, 9, 93–97.

62. Почти половина украинцев вообще не доверяют мнению экспертов в СМІ. Available from https://zn.ua/UKRAINE/pochti-polovina-ukraincev-voobsche-ne-doverayut-mneniyu-ekspertov-v-smi-289443_.html

63. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів України від 05.11.2008 р., № 976. Available from <http://zakon1.rada.gov.ua>

64. Прогноз политологов на 2018 год: кто оказался прав. Available from <https://etcetera.media/prognoz-politologov-na-2018-god-kto-okazalsya-prav.html#comment-2243>

65. Пушкарева, Г. В. (1995). Политические коммуникации. Политическое обеспечение бизнеса: Учебное пособие. Москва: Изд-во МАИ, 56 с.

66. Пшизова, С. Н. (2009). От «гражданского общества» к «сообществу потребителей»: политический косьюмеризм в сравнительной перспективе. *Полис*, 2, 39–52.

67. Рафальский О. (2016). Політична наука в Україні: здобутки та перспективи. *Наукові записки ІІІЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України*, 3-4 (83-84), 143–152.

68. Рейтинг экспертно-аналитических центров мира. Информация об исследовании и его результаты. Available from <https://gtmarket.ru/research/the-think-tank-index/info>

69. Рич, Э., Уивер, Кент Р. (2003). Пропагандисты и аналитики: «мозговые центры» и политизация экспертов. *Pro et Contra*. 8, 2, 64–88.

70. Россиянам открыли глаза на пропагандиста Путина Соловьева. Available from http://kriminal.tv/news/rossijanam_otkryli_glaza_na_propagandista_putina_solov_eva_video.html

71. Сайт Академії сучасного політика. Available from <http://asp.comspace.com.ua/?lp=asp#g3>

72. Сайт Інститута глобальних стратегій. Available from <http://www.igls.com.ua/about/>

73. Сайт Киевского центра политических исследований и конфликтологии. Available from www.analitik.org.ua

74. Сайт Компании персонального и стратегического консалтинга Berta Communications. Available from <http://www.bertacom.com.ua/ru/clientam/>

75. Сайт Украинского института анализа и менеджмента политики. Available from <https://uiamp.org.ua/exp>

76. Сайт Фонда Украинская политика. Available from <http://uapolicy.org/about/>.

77. Сайт Центра Социальных Исследований СОФИЯ. Available from <http://sofia.com.ua/page6/>

78. Сайт Центру прикладних політичних досліджень. Available from <http://penta.org.ua/about/services/>

79. Сравнительный анализ российских и зарубежных аналитических центров: case-study. Учебное пособие. (2007). Москва: ИД ГУ-ВШЭ, 284 с.

80. Степанко, О. (2014). Гуманітарна експертиза як механізм громадського контролю та технологія сучасної комунікації. In *Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр.* Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2 (45), 66–75. Available from <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2014-2/doc/1/10.pdf>

81. Сунгуров, А. (2015). Как возникают политические инновации. «Фабрики мысли» и другие институты-медиаторы. Москва: РОСПЭН, 384 с.

82. Тимошенко создала страницу в Facebook и заявила, что лично будет ее вести. Available from <http://укроп.org/>

83. У переліку найкращих аналітичних центрів Європи – вісім з України. Available from <https://glavcom.ua/news/ukrajinskiy-institut-svitovoji-politiki-uviyshov-do-reytingu-naykrashchih-u-jevropi-469928.html>

84. У стилі Гаррі Поттера: соратниця Януковича вразила своїм новим образом. Available from <https://narodna-pravda.ua/2018/07/19/u-styli-garri-pottera-soratnytsya-yanukovycha-vrazyla-svoyim-novym-obrazom/>

85. Украинские «эксперты для битья» получают от 2 тысяч долларов за один эфир на российских ток-шоу. Available from <http://укроп.org>

86. Украинский политолог Ковтун и американский журналист Бом получают ежемесячно по 500–700 тыс. рублей за участие в российских телешоу: СМИ. Available <http://gordonua.com/news/money/ukrainskiy-politolog-kovtun-i-amerikanskiy-zhurnalist-bom-poluchayut-ezhemesyachno-po-500-700-tys-rublej-za-uchastie-v-rossiyskih-teleshou-212482.html>

87. Украинским политикам хотят запретить вести программы на ТВ. Available from <https://vesti-ukr.com/strana/272812-ukrainskim-politikam-khotjat-zapretit-vesti-prohrammy-na-tv>

88. Фесенко: Такої низької довіри населення до політиків не було ще ніколи. Available from http://zik.ua/news/2017/12/21/fesenko_takoi_nyzkoi_doviry_naselennya_do_polytykiv_ne_bulo_shche_nikoly_1231205

89. Филиппов, В. А. (2007). Аналитические центры – стратегический интеллектуальный ресурс. Москва: Ленанд, 104 с.

90. Филиппов, В. А., Богатырева Л. (2008). Аналитические центры и транснациональные корпорации. Москва: Ленанд, 152 с.

91. Филиппов, В. А., Богатырева, Л. (2011). Аналитические центры. Их история создания в разных странах, вопросы организации их работы. Москва: Ленанд, 128 с.

92. Фомин, О. (2012). Политическая культура как фактор политического процесса. *Власть*, 3, 86-89.

93. Хотілося б побачити список експертів із інформацією, на які політичні сили вони працюють. Available from <http://detector.media/infospace/article/123624/2017-02-28-khotilosya-b->

pobachiti-spisok-ekspertiv-iz-informatsieyu-na-yaki-politichni-sili-voni-pratsyuyut/

94. Хрусталеv, М. А. (2015). Анализ международных ситуаций и политическая экспертиза. Москва: Аспект Пресс, 208 с.

95. Цыганков, П. А. (1999). Международные процессы в условиях глобализации: проблема эффективной коммуникации. *Вестник Московского университета. Социология и политология*, 4, 57.

96. Черных, А. И. (2011). *Медиа и демократия* Москва; СПб.: Университетская книга, 272 с.

97. 60 % граждан Украины не интересуются политикой: исследование. Available from <http://goodnews.ua/politics/60-grazhdan-ukrainy-ne-interesuyutsya-politikoj-issledovanie/>

98. Юрченко, Є. О. (2008). Еволюція виборчих технологій у сучасному політичному процесі: автореф. дис. ... к політ. н.: 23.00.02. Політичні інститути та процеси. Київ, 32 с.

РОЗДІЛ 4

РОЗВИТОК ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЕКСПЕРТИЗИ У ПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

Даний розділ розкриває питання розвитку та перспектив експертизи в політичній сфері України. Аналізуються проблеми впливу політичної експертизи на політико-управлінський процес. Розглядаються взаємини політичної експертизи та засобів масової інформації.

4.1. Політична експертиза в політико-управлінському процесі.

В епоху Просвітництва функцію інтелектуальних помічників влади взяли на себе великі французькі та англійські філософи – Джон Локк, Томас Гоббс, Вольтер, Жан-Жак Руссо, Дені Дідро та ін. Вони стали авторами основних принципів створення західних демократій. Алла Черних назвала їх першою специфічною соціальною групою, «складається з професійних інтелектуалів, існуючих за рахунок «продажу свого пір'я» якого-небудь уряду, тобто надання найманих послуг з метою узаконити будь-яку справу і будь-які обставини» [66, с. 234].

Гарольд Лассуелл, висловлюючи занепокоєння з приводу розвитку суспільства в контексті стрімкого зростання обсягу інформації, вважав, що суспільство «не здатне діяти розумно» без допомоги «фахівців з роз'яснення», «фахівців зі встановлення істини», «фахівців із з'ясування мотивів» [61, с. 259].

За даними соціологічного дослідження Київського інституту управління ім. Горшеніна «Ментальні основи виборів», «31,76 % опитаних під час голосування на виборах до Верховної Ради будуть орієнтуватися на власні симпатії до певного політичного лідера, 28,20 % опитаних будуть орієнтуватися на партійну програму, 16,06 % на передвиборні обіцянки партій або блоку. 68,73 % опитаних вважають, що політичні партії повинні

публічно звітувати про діяльність своїх представників, які працювали в структурах виконавчої влади; не згодні з такою думкою 17,55 %» [46]. Таким чином, третя частина українців робить вибір неусвідомлено, емоційно. Саме на цю частину електорату розраховують, наприклад, ті політики, які вважають свій зовнішній вигляд і гарні формулювання порожніх обіцянок більш вагомим фактором впливу, ніж реальні справи.

Безумовно, що політична влада, яка претендує на статус демократичної, відчуває потребу в політичних експертах. Як пишуть відомі західні політологи Г. Алмонд, Дж. Пауелл, К. Стромм і Р. Далтон, «Політичне і урядове керівництво, особливо в сучасних, технологічно просунутих суспільствах, вимагає знань і умінь, які важко отримати інакше, ніж через освіту і професійний вишкіл» [2, с. 231]. Тому, на думку західних політологів, було б бажано, якби урядовці перевершували звичайних громадян за рівнем освіти. Вони повинні бути більш поінформованими, більш обізнаними і досвідченими. У зв'язку з цим, при виборі кандидатів на державні посади, громадяни повинні ставитися до цього також серйозно, як при виборі лікаря. «З цієї точки зору відбір державних чиновників аналогічний передачі повноважень експертам» [2, с. 231]. Така теорія порівняльної політології, на наш погляд, для ідеального суспільства. На практиці, особливо українській, все трохи інакше.

По-перше, українські громадяни не вибирають кандидатів на державні посади. Так, можна заперечити, що вони вибирають депутатів, деякі з яких потім виявляються на урядових посадах. Але все ж, підкреслимо, не всі, а деякі. Крім того, слід взяти до уваги критерії, за якими державні чиновники призначаються на свої посади. Одним з головних з них є відданість призначенця тим, хто його просуває. А чи не професіоналізм, що було б більш логічним. Крім того, доводиться визнати, що в Україні чиновницькі посади часто продаються, тобто це стало вже своєрідним бізнесом. В Інтернеті навіть опубліковані ціни на ті чи інші посади в органах державної влади [41].

У цьому сенсі українській системі державної влади був би корисний досвід Англії. Те, що до англійських чиновників вищого рангу не пред'являються особливі вимоги, обґрунтовано тим, що, як правило, кандидати на державні посади є випускниками престижних університетів. Проте, спеціально створена комісія оцінює здатності кандидата коротко і конкретно викласти зміст розлогого документа, вирішити проблему, ґрунтуючись на знаннях нормативно-правових актів, проаналізувати і узагальнити статистичні дані, відстоювати свої позиції щодо діяльності уряду [2, с. 343]. Англійські міністри цінують поради експертів за те, що вони, на відміну від підлеглих чиновників, що пояснюють причини невдач, знаходять варіанти рішень проблем, що виникли. Тому англійські урядові структури і міністри вважають за краще наймати експертів з питань, в яких самі розбираються слабо. Для допомоги уряду функціонує безліч експертних рад і комісій, куди входять представники академічної науки і «груп тиску» [2, с. 343].

По-друге, повертаючись до української практики, на жаль, поки що українські виборці голосують не прагматично, а емоційно. Оцінюють слова, а не справи. Такий на сьогодні рівень політичної культури українського суспільства. В результаті, українські політики не розумніше, не більш освічені, не більше знають, ніж українські громадяни. І тому особливо гостро мають потребу в послугах політичних експертів. Аналізуючи ситуацію в Україні, український політолог Володимир Горбатенко прямо стверджує, що сучасна політична й управлінська номенклатура має низький інтелектуальний рівень, в наслідок чого поглиблюється відчуження політичної влади і електорату, що підвищує ймовірність масових соціальних протестів [19, с. 159]. Політтехнолог Сергій Гайдай вважає, що «... Навіть бувалі політики потребують консультацій помічників, експертів, колег-політиків» [54]. «Навіть якщо допустити, що політиків цікавить тільки власна кар'єра, а зовсім не втілення в життя конкретної програми, їм все одно необхідно уявляти собі, до яких наслідків можуть привести

прийняті ними рішення. Але більшості тих, хто причетний до державного управління, все-таки не байдуже, яку політику проводити і які вона може мати наслідки», - пишуть західні вчені Ендрю Річ і Кент Р. Уївер [51, с. 64].

Розуміють необхідність політичних експертів і лідери українських політичних сил. Так, наприклад, лідер президентського рейтингу Юлія Тимошенко ініціювала розробку Українського нового суспільного договору (Конституції). Цей факт був оцінений позитивно багатьма політичними експертами. На думку політичного експерта Костянтина Матвієнка, який вважає, що Тимошенко «кидає виклик українській громадськості, інтелектуальному середовищу і політикам», висловив думку про те, що майбутня виборча кампанія не обмежиться зіткненням політичних технологій. До них додасться інтелектуальна складова. І це завдяки Тимошенко. Саме цим політичні експерти пояснюють лідерство Тимошенко серед кандидатів в Президенти України у виборчій кампанії 2019 р.

На думку політконсультанта Михайла Чаплиги, позитивно те, що Тимошенко, ініціюючи створення нової Конституції, привертає до політичної дискусії експертів, а не політиків. «Професіоналізація цього процесу дає надію на те, що нова Конституція відродить Україну» [68].

Слід зазначити, що технологія залучення політичних експертів до дискусії про новий курс України, використовується Юлією Тимошенко в новому виборчому сезоні з чисто символічною метою - продемонструвати суспільству високий рівень експертної підтримки пропонованого державного курсу.

У науковій літературі виділяються такі функції політичної експертизи (А. Сунгуров). Інструментальна функція, яку виконують політичні експерти на запрошення органів державної влади. В даному випадку мова йде про ситуацію, коли представників влади дійсно цікавить думка і рекомендації експерта, які в подальшому враховуються при прийнятті політико-державних рішень. Про символічні функції, які виконують експерти, слід, по А. Сунгурову, говорити тоді, коли влада не збирається дослухатися до

думки експертів. В даному випадку вони потрібні для того, щоб надати владним рішенням більшої легітимності. Завдяки цьому представники влади отримують можливість сказати, що рішення приймалося в результаті обговорення з політичними експертами, хоча, насправді, було прийнято без обговорення і думка експертів не враховувалася [56, с. 9]. Наступна функція - підкріплювальна. Тут має значення те, щоб експерт підтримав вже прийняте рішення. Таким чином, до експерта звертаються в ситуації, коли від нього вимагається очікуваний результат.

Важливість проведення дуже болючих для суспільства реформ після подій 2014 р. поставила українську владу перед необхідністю шукати підтримку населення. Для цього населення потрібно було певним чином підготувати. Ця функція була покладена на провладних політичних експертів і блогерів. Їх завданням стало - інформування, пояснення, спрощення для розуміння складного змісту реформ, демонстрація їх позитивних властивостей. Таким чином, з одного боку, експерти виконували символічну функцію, легітимізуючи діяльність влади. Представники влади демонстрували, що радяться з експертним співтовариством і прислухаються до його думки. З іншого боку, експерти виконували підкріплювальну функцію, обґрунтовуючи правильність дій державних чиновників. Також забезпечується зворотний зв'язок між суспільством і державою.

На жаль, найбільш незадіяною є інструментальна функція. Вкрай рідко політичних і державних діячів насправді цікавить думка політичних експертів з метою коригування політичного курсу.

Якби представники влади частіше зверталися до політичних експертів, вони б могли навчитися у них, як управляти державою за допомогою інформації. На початку ХХ ст. був запропонований підхід, в основі якого є управління за допомогою інформації. Теоретики даного підходу Гарольд Лассуеел, Уолтер Ліппман, Едвард Бернайс прийшли до висновку про необхідність пошуку засобів, що сприяють переконання

людей. Говард Тамер з цього приводу говорив, що «Управління за допомогою інформації ... скоєно необхідно для того, щоб забезпечити узгоджену роботу сучасного уряду. Маніпулюючи громадською думкою і здійснюючи соціальний контроль, держава цілком покладається при цьому на комунікацію і інформацію» [61, с. 258].

Ф. Уебстер, досліджуючи процес управління за допомогою інформацією, наводить думку відомих дослідників, які на початку ХХ ст. виступили за створення механізму управління населенням. Так, У. Ліппман вважав, що «між приватною особою і складним середовищем, в якому вона існує, повинен бути якийсь посередник - експерт» В цій ролі У. Ліппман бачив сучасного пропагандиста, фахівця з інформації, який «перетворив переконання в непомітне мистецтво і на знаряддя уряду народу» [61, с. 258]. Слово пропаганда (лат. Propaganda - propagare - поширювати) відповідно до словника іноземних слів означає «поширення будь-яких ідей, навчань, поглядів, знань, ідейний вплив на широкі маси» [55, с. 496]. Відповідно державна пропаганда означає поширення владою тієї інформації (ідей, навчань, поглядів, знань), яку вона хоче донести до громадян. Таку пропаганду теоретики інформаційного суспільства називають управлінням за допомогою інформацією, яке для ліберальної демократії є характерним явищем.

Провладні політичні експерти шукають обґрунтування будь-якої дії влади з метою формування її позитивного іміджу в очах суспільства. Раніше одними з відомих провладних політичних експертів і політтехнологів Були Олег Медведєв, Павло Нусс, Тарас Березовець, Олексій Голобуцький, Ігор Гринів та багато інших. Політичні експерти, які симпатизують владі з тих чи інших причин, як уже зазначено, сприяють легітимізації державної політики, підтримуючи її своїм авторитетом, в тому числі науковим.

Про нові «старі» технології, що дозволяють впливати на громадську думку, розповідав колишній народний депутат Ігор Луценко. Він говорив про схильність української влади нав'язувати ЗМІ інформаційну політику,

шляхом зустрічей Президента з редакторами провідних ЗМІ. Технологія маніпулювання полягає в тому, що в соціальних мережах «ангажовані», не стиснуті етичними нормами, блогери поширюють інформацію такого характеру, яку в ЗМІ ніколи не озвучать. За словами народного депутата, така технологія була випробувана в Росії в 1999 р під час перших виборів Путіна. Саме агресивним застосуванням такої технології Ігор Луценко пояснює тотальне отупіння російського населення [25].

18 серпня 2017 р відомий інтернет-ресурс «Страна.ua» опублікував статтю з припущеннями про те, що восени влада спробує відкрити кримінальні справи проти політичних експертів, які виступають з критикою влади. Нібито політологів збираються звинуватити в державній зраді. Автори статті наполягають на тому, що так звана «Справа політологів» розробляється СБУ. А під приціл спецслужб потрапили не тільки політичні експерти, а й журналісти та блогери [59]. Час показав, що «чутки були перебільшені».

Природно, що жодній владі, нехай найдемократичній, не подобається критика. Інша справа, як вона на неї реагує. Сама присутність такої критики в медіапросторі говорить про те, що демократичні процеси йдуть. І ось вже той факт, що в українському медіапросторі політичні експерти висловлюються вільно, говорить на користь діючої влади. Що стосується чуток про передбачувані переслідування політологів, то в це повірити важко. Здається, що лідери, які прийшли до влади на хвилі демократичних процесів, цілком віддають собі звіт про наслідки зроблених дій. І прекрасно розуміють, що такі дії влади будуть піддані жорсткій критиці міжнародних організацій, погіршать імідж волелюбної України в світі.

Як зазначив політолог, засновник корпорації "Гардарика" Костянтин Матвієнко, «якщо б експертне середовище передусім і засоби масової інформації змогли примусити політиків давати відповідь саме на ці питання (як прибрати неймовірний фінансовий тягар з домогосподарств, як подолати злидні, як закінчити війну і відновити територіальну цілісність

країни), а не займатися розгляданням під мікроскопом їхніх мікроконфліктів, можливо, у нас ще є шанс повернути Україну до сучасного цивілізованого світу» [44].

У березні 2018 р журналісти каналу Channel 4 поширили історію про те, що Україна підписала договір про співпрацю з відомою компанією Cambridge Analytica. Остання, нібито, мала на замовлення України збирати й аналізувати інформацію з метою розробки стратегії повернення окупованого Донецька під контроль української влади. Дослідження проводилося з метою розробки локалізованих комунікаційних кампаній для ослаблення ДНР. В результаті цього дослідження аналітики кампанії Cambridge Analytica зробили висновок про те, що в досліджуваному регіоні рівень підтримки населенням української влади вкрай низький і бажання мати єдину країну не асоціювалося з підтримкою уряду України. На основі цього Cambridge Analytica вважає, що будь-яка загальнонаціональна комунікаційна інформаційна кампанія в регіоні успіху мати не буде. Також завданням дослідження було вивчення настроїв на непідконтрольну територію Донецької області [69].

У 2017 року в рамках реформи державної служби при міністерствах були створені Генеральний директорат, по суті, аналітичні центри. Це означає, що державна влада визнає важливу роль експертизи у процесі прийняття політичних рішень. «... по-перше, світ і суспільство стрімко ускладнюються, що не вкладаючись в прості схеми, по-друге, так само стрімко зростає ціна кожної політичної помилки. Тут не обійтися без ретельної підготовки рішень і, відповідно, без кваліфікованих аналітиків, консультантів, експертів, які виробляють особливий, специфічний тип знання, призначений для інтегрування в практичну політику», - пише дослідник політичної експертизи О. Митрошенко [40].

На першому етапі реформи, метою якої стало перетворення міністерств в потужні аналітичні центри з формування політики, було визначено 10 пілотних міністерств. Це Мінагрополітики, Міненергетики,

Мінінфраструктури, Мінкульт, Міністерство охорони здоров'я, Міносвіти, Мінрегіонрозвитку, Мінсоцполітики, Мінфін і Мін'юст. Їх основне завдання - аналіз ситуації, опрацювання та підготовка зваженого рішення міністерства з профільної проблеми. Генеральний директорат повинен забезпечувати формування державної політики на основі постійного аналізу стану справ у сфері компетенції; розробляти альтернативні варіанти вирішення існуючих проблем; здійснювати моніторинг і оцінку результатів реалізації державної політики, розробляти пропозиції по її продовженню або коригуванню; забезпечувати нормативно-правове регулювання в сфері компетенції [65].

На думку директора Центру політико-правових реформ Ігора Коліушко, «міністерства повинні перетворитися на своєрідні аналітичні центри та проєктні офіси реформ. Генеральний директорат в реформованих міністерствах повинен проводити аналіз стану справ, ідентифікувати проблеми, комунікувати зі стейкхолдерами, на цій основі пропонувати обґрунтовані пропозиції щодо політики уряду і відповідно готувати законодавство необхідне для імплементації» [50]. Тодішній перший заступник міністра юстиції Наталія Севостьянова пояснила, хто буде працювати в генеральному директораті: «це така група людей, які мають аналітичні навички, можуть писати законопроекти, аналізувати проблеми громадян, розуміти, як їх вирішити» У числі кваліфікаційних вимог до кандидатів на посади в Генеральний директорат: знання української мови, українського законодавства, наявність логічного мислення та ін. Очікується, що на роботу в аналітичних центрах будуть претендувати експерти з різних сфер діяльності [50]. Експертні групи в складі директоратів будуть вести окремі напрямки державної політики.

18 серпня 2017 року постановою Кабінету Міністрів України було затверджено типові положення про директорат міністерства і типові положення про директорат стратегічного планування та європейської інтеграції.

Чи можна вважати позитивним бажання органів державної влади приймати політичні рішення на основі аналізу політики? Безумовно, так. Але чи можуть бути корисними в цьому процесі Генеральні директорати? Це свідчить світова практика розвитку політичної експертизи, експертні центри, вбудовані в державні структури, не зможуть генерувати об'єктивні аналітичні дослідження. Залежність від державного фінансування і чиновників змусить експертів створювати «правильні» аналітичні записки. Крім того в ході проведення конкурсу на експертні посади з'ясувалося, що на них претендують державні службовці міністерств, причому, як показали результати конкурсу, перевага віддавалася саме їм. Таким чином, очікування того, що на роботу в аналітичних центрах будуть претендувати експерти з різних сфер діяльності, не виправдалися. Слід зазначити, що і комісія конкурсу також складалася зі співробітників міністерства. Зрозуміло, що мотивацією для чиновників стала висока заробітна плата (за даними зі ЗМІ зарплата генерального директора - 65 тис. грн, керівника напряму - 50 тис. грн, рядовий експерт - 40 тис. грн), але це нівелювало саму ідею конкурсу, метою якого було привести в міністерства експертів-аналітиків. За фактом, чиновники з структурного підрозділу під назвою «Департамент» перейшли до структурного підрозділу «Генеральний директорат», але з більш високою зарплатою. Так само доки не зрозуміле питання щодо координації діяльності директоратів окремих міністерств. Чи будуть вони виробляти політику окремого міністерства або державну політику? Яким буде рівень їх взаємодії з неурядовими аналітичними центрами?

В результаті невизначеності цих питань навряд чи варто очікувати підвищення якості політичних рішень і політики міністерства в цілому в найближчому майбутньому.

Викладене дозволяє зробити висновок про те, що сучасний політико-управлінський процес в Україні поки що експертно забезпечений не в повній мірі.

4.2. Політична експертиза та засоби масової інформації

Свобода слова та інформації є одним з основоположних принципів демократичного суспільства. В умовах демократії громадяни і громадянське суспільство мають можливість отримувати інформацію з різноманітних джерел і реагувати на неї. Доступ до альтернативних джерел інформації є одним з найважливіших політичних інститутів представницької демократії. За Робертом Далем, такими джерелами «можуть слугувати інші громадяни, експерти, газети, журнали, книги, телекомунікації та ін.» Відомий теоретик демократії пише про те, що компетентними в суспільних проблемах громадяни можуть стати, якщо отримують можливість висловлювати свої погляди, брати участь в дискусіях, «впізнавати і оскаржувати думки експертів ...» та ін. [21, с. 85]. Без сумніву, інформація стає найвагомішим ресурсом, іноді навіть більш дорогим, ніж гроші [51, с. 64].

Згідно з опитуванням, проведеним КМІС з 3 до 12 грудня 2016 року на замовлення громадської організації "Детектор медіа", отримують інформацію про стан справ в Україні з загальнонаціональних телеканалів 87,1% респондентів, з неофіційних джерел - від родичів, друзів і сусідів - 47,7%, з онлайн ЗМІ - 40,7%, з соціальних мереж - 20,6%. В цей же час з газет і радіо дізнають новини 17% и 16,5% опитаних відповідно [60].

Беручи участь в процесі формування свідомості людей, ЗМІ використовують як прямі, так і непрямі форми впливу. Це можуть бути, наприклад, публікація результатів соціологічних досліджень з певними коментарями, запрошення політичних експертів, які займають певні позиції і ін.

Важливу роль ЗМІ виконують в процесі політичної соціалізації. Для великої кількості глядачів ЗМІ є, мало не єдиним джерелом політичної інформації. Зіставляючи політичну інформацію, що надходить з різних ЗМІ, і обговорюючи її з іншими людьми, людина набуває політичні знання. Так

формується його власна позиція щодо політичних процесів, що відбуваються в країні і за кордоном.

Однак експерти вказують на подальше підвищення рівня недовіри до ЗМІ. Сутність функції інформування в тому, що ЗМІ повинні інформувати глядачів, читачів і слухачів про політичне життя суспільства, про політичні події і т.д. з тим, що далі людина сама сприймає і інтерпретує отриману інформацію. Однак сучасні ЗМІ не обмежуються тільки інформуванням. Вони коментують, оцінюють, пояснюють таким чином, щоб отримати потрібний для себе результат. Таким чином, інформування перетворюється в пропаганду. Крім того, багато ЗМІ продовжують користуватися так званими «темниками», друкуючи замовні матеріали. Так, за даними дослідження питання дотримання ЗМІ журналістських стандартів, проведеного Інститутом масової інформації, в 2017 р в онлайн-ЗМІ найчастіше порушували стандарти балансу і достовірності: незбалансованими і недостовірними визнані 12% матеріалів. За критерієм відділення чинників від коментарів виявлено порушень в середньому в 9% новин. Друковані ЗМІ найчастіше порушують стандарт достовірності - 26% матеріалів. Стандарти балансу і відділення чинників від коментарів порушені в середньому в 18% матеріалів.

Також дане дослідження показало, що в 2017 р у всеукраїнській пресі і онлайн-виданнях кожна п'ята публікація з ознаками замовності була зроблена для Опозиційного блоку (20%). 12% від загальної кількості замовних матеріалів були розміщені на користь Радикальної партії і Олега Ляшка. Лідерами за кількістю замовних матеріалів стали онлайн-видання «Обозреватель і УНІАН», а серед друкованих ЗМІ – газета «Сьогодні». Моніторились десять інтернет-видань: «Українська правда», «Ліга», УНІАН, «Укрінформ», «Кореспондент», «112 Україна», LB.ua, «Страна.ua», «Оглядач» і «Цензор.нет»). І шість друкованих ЗМІ: «Вести», «Сьогодні», «КП в Україні», «Факти», «Дзеркало тижня» та «Новий час». Лідерами по

дотриманню журналістських стандартів стали видання «Ліга», Укрінформ та «Українська правда» [45].

Недовіра традиційним засобам масової інформації та комунікації призвело до того, що люди все частіше шукають інформацію в соціальних мережах. Добре це чи погано? З одного боку, позитивним є те, що звертаючись до альтернативних джерел інформації, порівнюючи інформацію з різних джерел, громадянин починає порівнювати, аналізувати і мислити. Однак, на думку політолога Петра Олещука, все не так добре, як здається на перший погляд. Він вважає, що через соціальні мережі простіше маніпулювати думкою користувачів: «Людьми тепер легше маніпулювати, створювати фейкові новини і направляти громадський гнів куди потрібно» [3]. Ліана Новикова, науковий керівник КМІС, відзначає різке падіння довіри громадян до ЗМІ. Якщо в 2012-му році ЗМІ не довіряли 28,3%, то вже через чотири роки, в 2016 році цей показник досяг 45%. [3]. Проаналізувавши фактори, що вплинули на зниження рівня довіри до ЗМІ, експерти прийшли до висновків, що основними з них стали АТО і конфлікти між власниками ЗМІ.

Дослідники відзначають, що подібна ситуація спостерігається сьогодні і в США, і в Європі. За даними американського журналіста Яна Бетсона, за період з 1972 р саме в даний час в США рівень довіри до ЗМІ опустився до історичного мінімуму. Як і українські, американські ЗМІ знаходяться в пошуку за сенсаціями, поспішаючи обігнати соціальні мережі. В результаті глядачі і слухачі отримують все більше беззмістовних новин і менше аналітичної інформації. Як вважає керівник ІМІ Оксана Романюк, "В результаті порожніх і брехливих новин буде багато. А аналітиків, на жаль, мало» [3].

У США було проведено цікаве дослідження сприйняття фейкової інформації. Було опитано 5035 дорослих американців від 18 років. В ході дослідження вони повинні були відрізнити факти від суджень. Результати дослідження показали, що тільки 26% опитаних змогли правильно

визначити всі запропоновані п'ять фактів; 35% правильно визначили всі судження. «Крім того, дослідження показало, що здатність учасників класифікувати заяви як факти або судження залежить від політичної обізнаності респондентів, довіри до ЗМІ і здібностей в роботі з цифровими пристроями / Інтернетом».

«Від рівня» цифрової обізнаності «дуже залежить уміння деяких американців відрізнити факти від суджень», - говорить Емі Мітчелл (Amy Mitchell), директор дослідження журналістики Центру П'ю.

Вплив політичних уподобань проявилось в тому, що прихильники Республіканської і Демократичної партій вважали судження фактами, коли ті стосувалися їхньої партії [52].

Одна з головних претензій, що пред'являються до сучасних ЗМІ, це поширення неправдивої інформації, або як її зараз називають «фейкова» (слово Fake в перекладі з англійської - «підроблений, фальшивий»).

На жаль, вірна думка про те, що «фейкові» новини створюють люди, які переслідують певні інтереси. Часто за цим стоїть велика політика [64]. Ф. Уебстер розповідає про аналітиків, які вважають, що інформація, яку отримує у великій кількості широка публіка, «створюється швидше за все для того, щоб відвернути, розважити, щоб приховати справжній стан речей або навіть просто обдурити ... значна її частина - це дезінформація, яка формується ... в інтересах певних груп (політичних сил і сил, що борються за економічний вплив) і з певними корисливими цілями ...» [61, с. 218].

Українські експерти з медіаграмотності справедливо вказують на те, що проблема «фейків» - це проблема, яка особливо яскраво проявилася з появою Інтернету, актуальна сьогодні у всіх країнах. Як з нею боротися, кожна країна вирішує по-своєму. На думку експертів, щоб навчитися розрізняти правду від неправди, потрібно слідувати декільком рекомендаціям. По-перше, не читати новини, як це роблять багато, заголовками. Так, це начебто зручно, проте людина може стати об'єктом маніпуляції. Адже назва не завжди відображає зміст статті. По-друге, не

піддаватися емоціям, а зберігати критичність думки. По-третє, розрізняти загальні фрази, так звані зараз меми. По-четверте, не довіряти беззастережно інформації з анонімних джерел. Краще таку інформацію пошукати і звірити з іншими джерелами [64].

Здавалося б, все просто, варто лише виконати такі рекомендації, і людина зможе протистояти інформаційним маніпуляціям. Насправді, людину потрібно цьому вчити з дитинства. Цю позицію поділяє Міністерство освіти і науки України. Про плани Міністерства з навчання дітей медіаграмотності розповіла заступник директора департаменту загальної середньої освіти Наталія Бескова: «Ця лінія у нас зараз інтегрується в ряд предметів, щоб дитина вчилася аналізувати інформацію і відрізняти справжні новини від фейків» [57].

Поширення фейкових новин оголошено поза законом в Малайзії. Відповідно до спеціального закону така дія буде покарано штрафом до \$ 128 тис. і шестирічним тюремним терміном. Причому покарання може торкнутися і порушників закону, які проживають за межами країни, в тому випадку, якщо будуть порушені права громадянина Малайзії. У відповідь на критику закону, яка перешкоджає свободі слова, міністр юстиції Малайзії Азалін Отман відповідає, що мета закону в захисті суспільства від поширення фейковий новин, а свобода слова утиснена не буде [26].

Поширення неправдивої інформації має місце не тільки в недемократичних країнах, для яких це є природним способом інформування громадян, а й в демократичних. Французький президент Еммануель Макрон назвав неправдиву інформацію загрозою для ліберальних демократій, з якою потрібно боротися. З цією метою він ініціюватиме зміни французького законодавства. «Якщо ми хочемо захистити ліберальні демократії, у нас має бути сильне законодавство», - сказав Макрон в новорічному зверненні до журналістів. На думку французького президента, зміни законодавства повинні також торкнутися і соціальних мереж, особливо їх використання в передвиборних кампаніях [38]. Французький

президент особисто мав можливість оцінити шкоду фейкових новин в період власної передвиборчої кампанії.

Свої способи боротьби з новинною дезінформацією впроваджує італійський уряд. За допомогою спеціального сервісу італійські громадяни можуть повідомляти в поліцію про «фейкові», на їхню думку, новини. Після такої заяви новини на «фейк» перевірятимуть спеціальні поліцейські експерти. Результати перевірки будуть публікуватися в офіційних зверненнях до громадян. Якщо новини дійсно виявляться неправдивими, ЗМІ повинні будуть їх спростовувати. Поки це стосується електронних ЗМІ та Інтернет-ресурсів. За думкою представників поліції, даний сервіс ніяк не перешкоджає свободі слова в Італії. «Ми не прагнемо створити Великого Брата», - запевнив шеф італійської поліції Франко Габрієлла [43].

Проблема новинної дезінформації дуже актуальна і в українському суспільстві. За даними дослідження Київського міжнародного інституту соціології понад 50 відсотків українців не перевіряють правдивість новин. При цьому основним джерелом новин для них є телебачення [11].

Новинна дезінформація є джерелом занепокоєння для української влади. Так, Павло Клімкін, в минулому, Міністр закордонних справ України, якому дуже сподобалася ідея французького президента, пропонує прийняти закон для захисту українського інформаційного простору від дезінформації і пропаганди [29].

Як стало широко відомо в українській та американській пресі в результаті розслідування діяльності відомого американського політичного консультанта Пола Манафорта, великою мішенню для «фейкового» нападу стала Юлія Тимошенко. Пол Манафорт, який очолював президентську виборчу кампанію Дональда Трампа, свого часу співпрацював з Президентом України Віктором Януковичем. І саме на його замовлення і в його інтересах організував інформаційну війну проти лідера «Батківщини». На дискредитацію Юлії Тимошенко і поліпшення репутації Віктора Януковича були спрямовані спецоперації в медіапросторі: замовні

статті в «Wall Street Journal» і на американських вебсайтах, в соціальних мережах Twitter і Facebook, зміна тексту статті, присвяченій Тимошенко в Вікіпедії, створення «фейкового» експертно -аналітичного центру у Відні» і багато іншого. Природно, що колишньою українською владою на все це були виділені величезні фінансові кошти. Слід зазначити, що політтехнологічні новації, запропоновані Манафортом для боротьби проти Тимошенко, пізніше, під час передвиборної кампанії Трампа, були застосовані і проти Хіларі Клінтон [39].

Як же протистояти фейку, якщо проти втручання органів влади в редакційну політику ЗМІ виступають представники громадянського суспільства? Про неприпустимість втручання органів влади в діяльність ЗМІ завжди нагадують демократичні країни. На минулому в січні 2018 р Всесвітньому економічному форумі в Давосі керівник редактор New York Times Джозеф Хан заявив, що «Уряди не повинні втручатися в інформпростір, виправдовуючи це боротьбою з дезінформацією. Боротися проти поширення шкідливої дезінформації і пропаганди необхідно. Однак, цим повинні займатися журналісти, а не уряди». Відзначаючи прагнення президентів Росії і США до регулювання ЗМІ з метою боротьби з дезінформацією, Хан зазначив, що не вірить в ефективність таких заходів без шкоди для свободи слова. На його думку, «Кращий спосіб боротися з дезінформацією - це виробляти якісніші новини, писати якісні матеріали та звертати увагу суспільства на більш якісну і правдиву інформацію». Таку ж думку на Давоському форумі висловив і голова "Народної партії Пакистану" Білавал Бхутто Зардарі. В якості підтвердження своїх слів він навів в приклад журналістські ініціативи по боротьбі проти дезінформації, а саме, пакистанський політик зазначив український проєкт Stop Fake. Також він вказав на необхідність підвищення політичної культури громадян, в результаті чого вони зможуть більш розбірливо реагувати на потоки інформації [49].

Про прагнення української влади до контролю над ЗМІ заявляють і представники громадянського суспільства в Україні. Як повідомив директор представництва Freedom House в Україні Метью Шааф, одним з ознак падіння демократії в Україні, зазначеного в 2018 р, стало все більш помітне втручання держави в редакційну політику ЗМІ, цензура, аж до блокування певного контенту [15].

У контексті викладеного логічним виглядає підхід до визначення поняття «засоби масової інформації», запропонований колишнім керівником відділу новин Всесвітньої служби Асошіейтед Прес і автором книги «Тримайте пресу (Погляд зсередини на газети)» Джорджем А. Кримськи. На його думку, засоби масової інформації в сучасному розумінні - це телевізійна і кінорозважальна індустрія, різноманітні регулярні друковані матеріали, а також «паблік рілейшнз» і реклама. Преса, на думку Джорджа А. Кримськи, на відміну від фантазій і розваг, орієнтована на реальне життя. З огляду на це, пресу в електронному столітті більш виправдано позначити, як «кошти передачі новин». Таким чином, автор визначення робить акцент не на технології або системи доставки, а, що важливо, на утриманні [36]. Аксіомою є те, що незалежні засоби масової інформації - це обов'язковий атрибут демократичного суспільства. Але, як відомо, абсолютної незалежності не буває. У політологічному сенсі незалежність ЗМІ має на увазі відсутність їх залежності від держави. І дійсно, в Україні, практично, не залишилося ЗМІ, що належать державі. Однак, звільнившись від державного контролю, ЗМІ перейшли в залежність до власників. І основна претензія до сучасних ЗМІ полягає в тому, що вони використовують свою владу не в цілях захисту інтересів і прав громадян, а у власних інтересах. А це означає, що подаючи заангажовану політичну інформацію, ЗМІ позбавляють громадянина можливості отримання неспотворених політичних знань і об'єктивного політичного вибору.

Справедливості заради слід зазначити, що ЗМІ перебувають, якщо можна так висловитися, «між молотом і ковадлом», де молот - це інтереси

власника, а ковадло - це суспільство. Якщо ЗМІ буде дотримуватися принципу об'єктивності і незалежності від інтересів власників, то працівники ЗМІ, як мінімум, позбудуться рекламних прибутків, як максимум, втратять роботу. Слідуючи інтересам власника та інвесторів, ЗМІ, як правило, не здатні продукувати якісну інформацію. Намагаючись залучити якомога більшу кількість глядачів, а значить рекламодавців, ЗМІ віддають перевагу сенсаційним принципам подачі інформації.

Іноді ЗМІ несуть загрозу суспільній моралі, розкривають персональні дані і вторгаються в приватне життя. Такі претензії недавно отримав канал Інтер, показавши програму про 12-річну породіллю. Зміст програми викликав питання у Уповноваженого Верховної Ради з прав людини Валерії Лутковської у зв'язку з порушенням прав дитини і зневаги моральними і журналістськими стандартами. Зокрема, в ході програми «Стосується кожного» була розкрита конфіденційна інформація про дитину і її персональні дані. І це вже не перший подібний випадок на українських телеканалах. Схожа історія сталася з каналом «СТБ» в 2015 р [42].

Особливість українського медіа-бізнесу в тому, що на відміну від західного медіа-бізнесу, де на першому місці стоїть комерційний інтерес в отриманні прибутку, українські ЗМІ купуються, в першу чергу, як політичний ресурс. Особливо цей процес активізується, як правило, напередодні виборів.

Не вірять люди і запрошеним в студії політичним експертам. Однією з причин цього слід вважати суб'єктивність політичних експертів. На підтвердження того, що політична експертиза має суб'єктивний характер, наведено результати опитування 69 експертів організацій, що входять в Реанімаційний пакет реформ (РПР), проведеного Фондом "Демократичні ініціативи" імені Ілька Кучеріва з 8 по 13 червня 2018 р. Експертам було поставлено питання про те, кого вони вважають двигуном українських реформ? За Уряд як двигуна реформ експерти віддали 56 голосів, за Президента України - 23 голоси, за коаліцію - 19. У той же час за коаліцію

як гальмо реформ віддали 51 голос. Останній факт цікавий тим, що в сумі за і проти коаліції зібрали 70 голосів. А опитано було 69 експертів. Очевидно, що хтось із експертів проголосував одночасно за і проти? Однак не це головне. Головне в тому, що якщо в традиційній математичній науці навряд чи знайдуться ті, хто будуть заперечувати проти того, що двічі по два дорівнює чотири, то політична експертиза, як і політологія в цілому, такою одностайністю похвалитися не можуть. Маючи однакові вступні, кожен політичний експерт пропускає їх через себе - через свої знання, досвід, політичні уподобання, заангажованість та ін. Таким чином, висновки експертів, як ми бачимо, істотно відрізняються. Цілих 19 експертів вважають неіснуючу коаліцію - двигуном реформ в Україні [23].

Парадокс же полягає в тому, що з одного боку, громадяни експертам не вірять, а з іншого боку, все ж ретранслюють отриману від них інформацію.

Відома українська телеведуча Тетяна Цимбал справедливо вказує на те, що канали українського телебачення заповнені негативними подіями з життя країни, виступами політиків і експертів: «А де ж українці, що будують і захищають свою державу: науковці, аграрії, медики, митці, будівельники? Чи нація складається з політиків та експертів? Та ні! Мріємо, закохуємось, робимо відкриття, народжуємо дітей, волонтеримо, вчимося, ставимо рекорди ... живемо!»[58].

Для ЗМІ, фільтруючих інформацію за ознакою сенсаційності, залучення політичних експертів необхідно, оскільки вони, будучи наближеними до політичної сфери, можуть бути для медіа джерелом ексклюзивної інформації.

І ЗМІ, і незалежні центри політичної експертизи є структурами громадянського суспільства. Їх конструктивна взаємодія позитивно впливає на політичне життя українського суспільства. В першу чергу, ця взаємодія може виражатися у взаємній підтримці один одного. Наприклад, в ситуації, коли держава намагається впливати на незалежні засоби масової

інформації, політичні експерти можуть їх підтримати своєю демократичною позицією. І навпаки, ЗМІ надає підтримку інституту політичної експертизи, даючи можливість політичним експертам висловлюватися з тих чи інших актуальних соціально-політичних проблем.

Доводиться визнати, що, на практиці, ставлення засобів масової інформації з запрошеними політичними експертами не завжди вкладаються в рамки професійної етики журналістів. На правах «господарів ефіру» журналісти часто дозволяють собі вчинки, які компрометують в очах глядачів не тільки професію журналіста, а й політичного експерта.

Нагадаємо ситуацію, коли ряд українських політологів оголосили бойкот телеканалу "112 Україна" через, на їхню думку, некоректну поведінку ведучих під час ефіру. Обурення політичних експертів викликав той факт, що, запросивши політолога і публіциста Сергія Дацюка для обговорення питання запровадження воєнного стану в Україні, провідні програми несподівано стали задавати експерту питання про погоду. Пояснили вони це тим, що вибрали більш актуальну тему для обговорення.

При цьому вони ще звинуватили політичного експерта в тому, що він не готовий обговорювати нову тему через те, що ходить на ефіри з заготовками. Якщо все так, то телеведучі проявили професійну некомпетентність в тому, що згодні були обговорювати погодні умови не з фахівцем в цій галузі, а з політичним експертом, який не зобов'язаний розбиратися в метеорологічних питаннях [48]. У відповідь з ініціативи Сергія Дацюка група експертів звинуватила ряд українських ЗМІ (5 канал, «112 Україна», News One, «Еспресо ТБ» та ін.) в тому, що швидкий потік новин, позицій політиків і оцінок експертів призводить до змішування чітких позицій журналіста, політика і експерта. А це ускладнює розуміння для телеглядачів. Також в заяві експертів вказувалося на те, що такий підхід до подачі інформації дозволяє маніпулювати думкою глядачів в інтересах влади і олігархічних груп. «При цьому відбувається зниження фаховості експертних оцінок через нехтування телеканалами процедурами відбору,

підготовки, ефективного використання та поваги до експертного знання. Це повсякчас породжує низведення фахового експерта до ролі коментатора потокової події не за фахом» [62].

У зв'язку з цим цікаво, як до такої оцінки політики телеканалу «112 Україна» поставилися інші експерти і ЗМІ? Звернемося до результатів опитування журналістів, проведеного «Детектором медіа». Так, Вадим Карасьов вважає, що «завдання кваліфікованих експертів, до числа яких я, безумовно, відношу Сергія Дацюка, - працювати в медіа і робити все, щоб медіа не викривляли свої функції інформування, щоб це було дійсно інформуванням, а не просто генеруванням яких-небудь неоднозначних фактів або знань» [62].

Вадим Карасьов також висловив думку про те, що професійний експерт повинен бути «філософом секунди», тобто вміти змістовно і дуже коротко викласти те, на що у звичайній ситуації знадобилася б ціла академічна пара.

Михайлина Скорик вважає важливим звернути увагу на маніпулювання в ЗМІ, коли журналіст має можливість професійної роботи тільки в проміжках між подачею необхідної власникам інформації та виступами афілійованих з ними експертами. Тому, коли виникає протиріччя між інтересами власників і професійною інформацією, журналісти завжди стають на бік перших на шкоду інтересам глядачів [62].

Олеся Кос, шеф-редакторка політичного ток-шоу «Право на владу» («1+1»), вказала на проблему, з якою зіткнулася її програма. «... знайти експерта відповідного рівня, фаховість якого не викликає сумнівів у нас та у глядачів, чия думка буде свіжою, конструктивною і не тиражуватиме чийось партійних тез. Не називаючи прізвищ, скажу, що дехто з експертів буквально не вилазить зі студій з питань комерційної торгівлі інформаційних каналів, і для нас цілком очевидно, в чому саме полягає їхня робота. А дехто своїми розмірковуваннями викликає здивування і мимоволі замислюєшся: а хто сказав йому, що він експерт?» Таку точку зору

підтримує і Валерій Калніш, який вважає, що «Іноді (так і хочеться сказати - «часто») в ефірі ... чуєш таку ересь, після якої дійсно задаєшся питанням, що ця людина взагалі робить в ефірі?» [62].

Віталій Портников вважає, що політичні експерти повинні бути більш педантичними у виборі телеканалів, на які йдуть виступати. На його думку, такі канали, як News One і «112 Україна», займаються маніпуляціями, спрямованими проти країни, а тому політичні експерти не повинні брати участь в їх програмах [62].

Чи не погодимося з такою точкою зору, оскільки ЗМІ залишаються одним з небагатьох майданчиків, за допомогою якого можна заявити про свою позицію. Тому політичний експерт повинен використовувати будь-яку можливість для своїх коментарів соціально-політичних подій, навіть якщо це ЗМІ не відповідає його ідеологічним і політичним переконанням. Як сказав Вадим Карасьов, професійний політичний експерт може переграти ведучого і говорити на ті теми, які вважає важливими і актуальними [62].

Сергій Сидоренко, редактор «Європейської правди» позначив таку проблему, як запрошення на телепрограми в якості експертів, які насправді такими не є. «А ті, що експертів, по-перше, питають не про те, а по-друге, дискредитують поняття експертності, запрошуючи людей, які ними не є апріорі, - це радше таке ноу-хау, мабуть властиве перше за все каналу «112 Україна» [62].

Василь Голованов, ведучий телеканалу «112 Україна», вважає, що «... як би провідні не представляли гостей - політологами, політконсультантами, філософами, в студії телеканалу вони - експерти, які запрошуються в ефір для того, щоб прокоментувати ту чи іншу подію, трансляцію, заяву, засідання, і тим самим допомогти глядачу розібратися в тому, що відбувається і зробити власні висновки. Ведучий висловив думку, що експерт повинен бути готовим коментувати все, що стоїть на порядку денному [62].

Чи не погодимося і з цією думкою, адже це вказує на те, що каналу байдужий рівень професіоналізму експерта і якість його експертизи. Головне - заповнити ефірний час?

Приблизно так думає і Валерій Калниш, головний редактор «РБК-Україна», на думку якого заповнити 12-годинний ефір професійними експертами досить складно. І тут крім проблеми, кого запрошують, є проблема, пов'язана з самими експертами. А саме, «що «експерти» готові самі потрапити на екран і коментувати все що попало, думаючи себе спецами у всьому - від війни до нюансів пенсійної реформи. Своєю зговірливістю, бажанням засвітитися, а згодом монетизувати свою впізнаваність через участь у виборах, «консультації», «експертній думці», вони самі знижують рівень дискусії і дають підстави запрошувати себе ще і ще» [62].

В'ячеслав Піховшек, переможець 2017 року в номінації «Політичний експерт року», оцінюючи стосунки ЗМІ з політичними експертами, зазначає, що на екрані телеглядачі змушені слухати думку того експерта, якого вдалося закликати до студії. Якщо професійних політичних експертів запросити в ефір буває непросто, то так звані «політологи за викликом» (вислів В. Піховшека), приходять в будь-який час, на будь-який ефір, з будь-якої теми [24].

Крім явного маніпулювання, дезінформації нерідко ЗМІ дозволяють собі прямо або побічно проявляти нетерпимість до інших точок зору і позицій. Прямо - коли безтактні випадки на адресу опонентів демонструють самі журналісти, і побічно - коли так ведуть їх гості. Як приклад можна привести виступ на телеканалі «112 Україна» Романа Безсмертного, політика, колишнього учасника Мінської контактної групи, в якому він допустив такі висловлювання на адресу президента Чехії Мілоша Земана і всього чеського народу, як «клоун», «ущербність» і «неповноцінність».

Безумовно, позиція президента Чехії антиукраїнська, і не може бути прийнята українською державою і суспільством. Однак, є правила етикету і

дипломатії, про які людина, що представляла Україну в Мінських переговорах, не може не знати.

У зв'язку з цим політтехнолог, директор Центру політичного маркетингу Василь Стоякін висловив думку, що за правилами європейської політики неприпустимо називати цілі народи «неповноцінними». А також засумнівався в здібностях людини, що дозволяє собі так висловлюватися про європейський народ, домовлятися про мир для України. «Повторюся, на тлі української політичної еліти Безсмертний виглядає лібералом і європейцем. Решта ще гірше. І не вірте, що вони ведуть нас до Європейського Союзу. Вони ведуть нас до Європи 1941 року. Нікуди більше вони завести не можуть», - вважає директор Центру політичного маркетингу [67].

Політичний експерт Сергій Дацюк наполягає на тому, що думка політичного експерта не може бути «точкою зору», оскільки ґрунтується на знаннях. На його думку, телевізійна журналістика повинна розуміти різницю між думками, точками зору і експертними оцінками. «Журналістам не пояснюють різниці між «думкою» (думка є у перехожих), «точкою зору» (точка зору є у людей більш-менш професійних, вона залежить від соціальної ієрархії), «оцінкою» або «знанням», мабуть є у експерта, і «позицією», яка є у політика. Їм не пояснюють, що запрошують на телеканал експерта, і за означену у нього не «точка зору», а «оцінка» і «знання». Намагання журналістки сказати, що я висловлюю свою точку зору - це намагання мене образити. Я - не перехожий. Якби хотіли почути точку зору, їм треба було б ловити на вулиці перехожих і їх запитувати. А якщо вже ви запросили мене як експерта, то, за визначенням, це вже не точка зору» [53].

Не вступаючи в дискусію з Сергієм Дацюком про філософський концепт «точки зору» (у філософській науці він асоціюється з такими поняттями, як «перспектива», «аспект», «погляд», «світогляд» (Weltanschauung), «позиція», «дистанціювання» і т. п.), відзначимо все ж,

що точка зору може виражатися як вченим, так і звичайним перехожим (С. Дацюк). Різниця, на наш погляд, полягає в підставах точки зору. У вченого точка зору ґрунтується на знаннях.

Дослідники VoxUkraine виділили 10 найбільш актуальних тем, обговорюваних на політичних ток-шоу. На їхню думку, з огляду на те, що кожна з цих тем специфічна (наприклад, ситуація в Донбасі, співпраця з МВФ і ін.), знайти професійних експертів з таких тем досить складно. Передбачається, що експерт набирає рівень професіоналізму тим, що в коло його експертних інтересів входять одна-дві теми, але не всі. Однак судячи з виступів багатьох з українських політичних експертів, вони готові коментувати будь-які питання. Так, наприклад, Тарас Загородній, керуючий партнер «Національної антикризової групи» коментує як економічні проблеми, так і політичні. Позиціонує себе, як політолога, політичного експерта, політичного консультанта. Однак, політологічної освіти не має.

Також, на думку авторів дослідження VoxUkraine, «універсальними» експертами є Вадим Карасьов (був на шести програмах, які були присвячені політичній кризі, і чотирьох - бюджету), Валентин Наливайченко (4 програми по політичній кризі і 3 - про МВФ) і экс-народний депутат Кирило Куликов (3 програми про бюджет, 2 - про прокуратуру)

3 липня 2017 року в історії української телевізійної журналістики стався кричущий випадок - провідний ефір одного з українських телеканалів облив водою політичного експерта, який висловив позицію, не розділяючи з журналістом. В даному випадку поведінка ведучого викликає здивування тому, що політичний експерт запрошувався на даний телеканал багаторазово, і його «оригінальна» точка зору на політичні внутрішні і міжнародні процеси ні для кого не була секретом. Таким чином, ведучий повинен був передбачити, яким буде зміст відповідей експерта і бути готовим реагувати професійно, а не емоційно. Він міг не запрошувати даного гостя в ефір, але все ж запросив. А значить, повинен був дозволити гостю висловитися, щоб не давати ідеологічним опонентам можливості

ставити під сумнів наявність свободи слова в Україні. Правила жанру такі, що ведучий ефіру (будь-якого, будь-то політичного або будь-якого іншого) не може собі дозволити ті ж вольності, які дозволяють себе іноді гості студії.

Або ж ведучий дійсно не готувався до ефіру (в цьому його звинуватив політичний експерт) і тому, можливо, не був знайомий з поглядами гостя ефіру? Тут виникає питання з приводу професіоналізму журналіста, який своєю поведінкою, свідомо чи ні, але підлив води на млин кремлівських пропагандистів.

Справедливості заради слід зауважити, що і політичні експерти часом поведуться вельми ексцентрично. В цілому ситуація вказує на вкрай низький рівень політичної культури як журналістів, так і політичних експертів.

Деякі політологи вибирають досить своєрідні способи для виконання своїх завдань. Слід зазначити, що чим більш сумнівні замовлення, прийняті, так званім політологом, тим більш сумнівними виглядають способи їх виконання. Про таке замовлення повідомив так званий політолог Юрій Константинов. На своїй сторінці в Facebook він звернувся до користувачів з проханням про збір компромату для інформаційної атаки на політичну партію «Наш край». «Друзі і передплатники, у кого що є по партії «Наш край»? Інформація потрібна за всіма, хто представляє її в регіонах. Просто цей політпроект потрапив в «замовлення». Тому потрібна інформація для підготовки «дії». Часу мало!!!». При цьому Юрій Константинов вважав за потрібне повідомити про своє особисте знайомство з співголовою партії Олександром Мазурчаком, але це його "ні до чого не зобов'язує».

У заяві партії «Наш край» на партійному сайті, крім аналізу причин передбачуваної інформаційної атаки, прозвучало звернення до політичних експертів, які дорожать своєю репутацією, із закликом не брати участі в брудній інформаційній кампанії [47].

Дана історія спонукала політолога Олексія Голобуцького до пропозиції про створення списку людей, які позиціонують себе як політологів, але є такими, що дискредитують цю професію. На думку А. Голобуцького такі способи інформаційної кампанії неприйнятні для професійних політологів. Нерозбірливість у методах і способах своєї діяльності деяких людей, які називають себе політологами, завдає репутаційний збиток всім представникам даної професії. «Пропоную колегам скласти» чорний список «псевдополітологів», заяви і дії яких завдають шкоди репутації всім представникам професії. Проблема в тому, що все частіше ці люди починають з'являтися в солідних ЗМІ і підривають довіру до нашої професії», - написав на своїй сторінці в Facebook політолог. Згадуючи Юрія Константинова, О. Голобуцький написав: «Йому потрібна брудна інформація про керівників об'єднання цієї політичної сили - бажано, хто в чому «замішаний» і з ким «замазаний». Це робота справжнього політолога? Це так ми будемо якісну політику в Україні?» [12].

Не всі учасники українського інформаційного простору погоджуюся з тим, що це місце для дискусії. Не рідкісні випадки взаємних звинувачень всередині середовища політичних експертів і журналістів, а також між тими та іншими. Деякі експерти і журналісти тестують колег на професіоналізм і патріотизм. Так в 2016 р журналіст Богдан Буткевич склав і опублікував список тих експертів і політологів, які, на його думку, транслюють ідеологічні погляди Віктора Медведчука. У цей список він включив Михайла Погребинського, Василя Німченка, Костянтина Бондаренка, Руслана Бортника, Олексія Якубіна і ін. На своїй сторінці в Фейсбук журналіст закликав ЗМІ не запрошувати даних експертів в ефір. «Закликаю всіх редакторів усіх видів ЗМІ, всіх гостьових редакторів телеканалів і радіостанцій, колег і, звичайно, глядачів / слухачів гребувати будь-яким співпрацею з цими прислужниками кума Путіна» [63]. Однак через деякий час пост був видалений. Здається, що в демократичній країні наклеювати

ярлики на тих, чия думка не збігається з власним, здається неправильним, неприпустимо. Якщо експерт або журналіст у своїх коментарях, виступах виходить за рамки закону, на це повинна бути тільки правова реакція. А зробити висновок про порушення закону може тільки суд.

А саме, в ситуаціях, коли політологи використовують інформаційні майданчики для відкритої незаконної діяльності проти держави, своє слово мають сказати правоохоронні органи. Так, наприклад, в 2017 році було відкрито кримінальну справу проти політолога з Чернівців Олега Хавича, якого підозрюють у сепаратизмі. Якщо підозри підтвердяться матеріалами розслідування, Україна збирається звернутися до Польщі, де шукає політичного притулку політолог, з проханням про екстрадицію О.Хавича.

Призначення політологів полягає в тому, щоб виробляти ефективні політичні рішення для демократичного поступу держави і суспільства. І у фахівців, що займаються дослідженням політичної сфери, можуть бути різні точки зору про шляхи розвитку країни. Висловлювати свої різні точки зору в демократичній країні з розвиненою свободою слова вони мають право. Однак, якщо вони не використовують демократичні права і свободи з метою маскуванню своїх справжніх задумів, спрямованих на руйнування країни. Тому, думається, якби чернігівський політолог обмежився науковим обґрунтуванням свого бачення розвитку України по шляху федералізму, у спецслужб не було б до нього ніяких питань. Однак в даному випадку, як відомо з відкритих джерел, мова йде про антиукраїнську діяльність, оплачувану російськими кураторами. Для цього була створена так звана загальнонаціональна ГО «Захист прав національних меншин», засідання якої мало відбутися в березні 2017 г. Одним з доказів протиправної діяльності політолога став фрагмент аудіозапису телефонної розмови між О. Хавич і А. Бузилою, колишнім українським журналістом і політологом, ініціатором створення так званої «Бесарабської народної ради». З аудіозапису, опублікованого СБУ, стало відомо, що О. Хавич отримував від А. Бузили

інструктажі про проведення круглих столів в українських містах, які будуть профінансовані країною-агресором [35].

Слід зазначити, що все більш гостро в українському інформаційному просторі виглядає питання про «експертні оцінки», «експертні думки» і т.д., які, по суті, в реальності не є продуктом професійної експертизи. Навпаки, все це продукт псевдоекспертизи, яка застосовується для підтвердження пропагандистської позиції, вигідної її замовникам. Замовниками можуть бути редактори ЗМІ, політичні журналісти, політики та ін.

Цікаві дані були отримані в ході дослідження, проведеного VoxUkraine вперше в Україні. Метою дослідження став аналіз експертного середовища політичних ток-шоу. Автори дослідження задалися питаннями про кількість політичних експертів країни, про тематику їх виступів. Було з'ясовано, що «в 2016 році більше 675 осіб відвідали чотири найбільш рейтингових ток-шоу країни – «Шустер LIVE», «Свобода слова», «Чорне дзеркало» і «Право на владу». З цих гостей – 163 політика, 104 журналіста, по 47 політолога і экс-чиновника та інші. Всього за 149 торішніх (2016 р. – І. Ш.) програм понад 368 осіб, які не посідали посади у Верховній Раді, Кабінеті Міністрів, Адміністрації Президента або органах місцевого самоврядування, відвідали чотири найбільш рейтингових ток-шоу країни» [33].

Висновки до розділу 4

Політична експертиза, з одного боку, є джерелом збагачення політичної сфери ідеями, науковими знаннями і рекомендаціями, з іншого – суб'єктом політики, демократичного політичного процесу. У той же час поки що слабка суб'єктність не дозволяє політичній експертизі стати впливовим незалежним чинником процесу прийняття політичних рішень.

З огляду на найважливішу роль політичної експертизи в прийнятті політичних рішень, вплив на суспільну свідомість, вона, безумовно, повинна ґрунтуватися на професійних знаннях і методиках. У зв'язку з цим було б доцільно, щоб в ЗМІ запрошували в якості політичних експертів політологів, які мають вчений ступінь кандидата або доктора політичних наук. Власники наукових ступенів в сфері інших гуманітарних наук, повинні мати наукові публікації з політології. Тільки так можна убезпечити національний інформаційний простір від некомпетентності, непрофесіоналізму, маніпуляцій, значно підняти рівень професіоналізму в області політичної експертизи. І очевидно, що це слід закріпити на законодавчому рівні.

Призначення політологів полягає в тому, щоб виробляти ефективні політичні рішення для демократичного поступу держави і суспільства. І у фахівців, що займаються дослідженням політичної сфери, можуть бути різні точки зору про шляхи розвитку країни. Висловлювати свої точки зору в демократичній країні з розвиненою свободою слова вони мають право. Однак, якщо вони не використовують демократичні права і свободи з метою маскування своїх справжніх задумів, спрямованих на дестабілізацію соціально-політичної ситуації в країні.

На основі аналізу світової практики розвитку політичної експертизи, зроблено висновок про те, що експертні центри, вбудовані в державні структури, не можуть генерувати об'єктивні аналітичні дослідження. Залежність від державного фінансування і чиновників змушує експертів створювати «правильні» аналітичні записки. Очікування того, що на роботу в аналітичних центрах Міністерств будуть претендувати експерти з різних сфер діяльності, не виправдалися. За фактом, чиновники з структурного підрозділу під назвою «Департамент» перейшли до структурного підрозділу «Генеральний директорат», але з більш високою зарплатою. В результаті цього навряд чи варто очікувати підвищення якості політичних рішень і політики міністерства в цілому в найближчому майбутньому.

Показано, що і ЗМІ, і незалежні центри політичної експертизи є структурами громадянського суспільства. Їх конструктивна взаємодія позитивно впливає на політичне життя українського суспільства. В першу чергу, ця взаємодія може виражатися у взаємній підтримці один одного. Наприклад, в ситуації, коли держава намагається впливати на незалежні засоби масової інформації, політичні експерти можуть їх підтримати своєю демократичною позицією. І навпаки, ЗМІ надають підтримку інституту політичної експертизи, даючи можливість політичним експертам висловлюватися з тих чи інших актуальних соціально-політичних проблем.

Однак, на практиці ставлення засобів масової інформації з запрошеними політичними експертами не завжди вкладаються в рамки професійної етики журналістів. На правах «господарів ефіру» журналісти часто дозволяють собі вчинки, які компрометують в очах глядачів не тільки професію журналіста, а й політичного експерта.

Те, що і журналісти, і політичні експерти часом поводяться вельми ексцентрично, вказує на вкрай низький рівень політичної культури і тих, і інших.

Обґрунтовано, що політичні експерти стали одним з найважливіших суб'єктів медіа-політики, який, з одного боку, надає громадянам потрібні політичні знання і інформацію, з іншого – ними маніпулює. Це означає, що громадян примушують до дії або бездіяльності в сфері політики за допомогою психологічного впливу. В результаті чого знижується довіра громадян до політичної системи і політиків і підвищується рівень прагнення до альтернативних способів політичної участі.

Список використаних джерел до розділу 4

1. Алешникова, В. (1998). Современные тенденции развития управленческого консультирования. *Российский экономический журнал*, 10, 66–74.
2. Алмонд, Г., Пауэлл, Дж., Стром, К., Далтон, Р. (2002). Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор. Учебное пособие. Москва : Аспект Пресс, 537 с.
3. Альтернативные источники информации вытесняют традиционные новости – эксперты о будущем СМИ. Available from <https://www.unian.net/society/1743452-alternativnyie-istochniki-informatsii-vyitesnyayut-traditsionnyie-novosti-ekspertyi-o-buduschem-smi.html>
4. Антонов, К. А. (2009). Социологическая экспертиза взаимодействия органов региональной власти и СМК. *Философия образования*, 2, 83–90.
5. Антонюк, Д. (2002). Размышления о центрах публичной политики. Фабрики мысли и Центры публичной политики. *Международный и первый российский опыт. Сборник*. СПб: Норма, 138–142.
6. Ашкеров, А. (2009). Экспертотократия. Управление знаниями. Москва : Европа, 132 с.
7. Балаян, А., Сунгуров, А. (2016). Фабрики мысли и экспертные сообщества. СПб : Алетейя, 240с.
8. Баринова, Е. А. (2012). «Мозговые центры» в современной политической аналитике. *Государственная служба*, 2, 78–81.
9. Барсукова, А.Ю. (2013). Трансформация роли «фабрик мысли» в процессе формирования государственной политики КНР под воздействием мирового финансово-экономического кризиса 2008–2010 гг. *Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал)*, 4 (24), 27.

10. Беляева, А.П. (2015). Экспертно-политическое обеспечение в процессе формирования внешнеполитических стратегий. *ГосРес: государственное регулирование общественных отношений*, 1 (11), 31.

11. Більше 50 % українців не перевіряють правдивість новин. Available from <http://magnolia-tv.com/video-news/2018-03-28/105223-b-lshe-50-ukra-nts-v-ne-perev-ryayut-pravdiv-st-novin-v-deo?prov=ukrnet>

12. В Украине создадут «черный список» политологов. Available from <https://apostrophe.ua/news/politics/2017-04-20/v-ukraine-sozdadut-cherniy-spisok-politologov/93774>

13. Войнов, А.С. (2016). Американские Think Tank – фабрики корпоративного лоббизма и мысли. *Международный научно-исследовательский журнал*, 10–1 (52), 121–122.

14. Войнов, А. С. (2016). Фабрики мысли в структуре принятия политических решений. *Апробация*, 9 (48), 71–73.

15. Все частіше державні організації перешкоджають роботі журналістів – директор «Freedom House» в Україні. Available from https://zik.ua/news/2018/04/12/vse_chastishe_derzhavni_organizatsii_pereshkodzhayut_roboti_zhurnalistiv__1303473

16. Газизов, Р. Р. (2015). Отечественный и зарубежный опыт создания новейших инфраструктурно-аналитических институтов обеспечения деятельности государства. In *Правовое государство: проблемы понимания и реализации. Сб. статей международной научно-практической конференции, посвященной 10-летию журнала «Правовое государство: теория и практика»*, 168-174.

17. Гарифуллина, Г. А. (2013). Совещательные органы при федеральных ведомствах: политическая роль экспертного знания: дис. ... к. полит. наук. Москва, 191 с.

18. Гончаров, В. Э. (2014). Странствующие рыцари демократии. Политические консультанты в XXI веке. СПб : ИВЭСЭП, 378 с.

19. Горбатенко, В. (2006). Політичне прогнозування: Теорія, методологія, практика. Київ: Генеза, 400 с.

20. Грачев, Г. В., Грачева, И. Г. (2006). Экспертиза информационно-психологического воздействия средств массовой информации: проблема и перспектива формирования экспертного сообщества. *Вестник Поволжской академии государственной службы*, 11, 87-93.

21. Даль, Р. (2000). О демократии. Москва: Аспект Пресс, 208 с.

22. Демидов, А. А. (2017). Публичные центры правовой информации. *Информационное право*, 4, 44-48.

23. Двигателем реформ в Украине эксперты считают правительство – опрос. Available from <http://gordonua.com/news/politics/dvigatелеm-reform-v-ukraine-eksperty-schitayut-pravitelstvo-opros-265793.html>

24. Есть такая профессия – политику комментировать. Кто лучший? Available from <https://rian.com.ua/analytics/20171213/1030376168/professiya-politiku-kommentirovat.html>

25. За Порошенко розцвіла технологія «придворних піарників» – Ігор Луценко. Available from https://zik.ua/news/2018/03/31/za_poroshenka_roztsvila_tehnologiya_prydvornyh_piarnykyk_igor_lutsenko_1296503

26. За фейковые новости в Малайзии можно получить \$128 тыс. штрафа и шесть лет тюрьмы. Available from https://lb.ua/world/2018/04/02/394242_feykovie_novosti_malayzii_mozhno.html

27. Забудаева, Е. В. (2011). Политическое консультирование в США и России. Учебное пособие. Москва: Проспект, 247 с.

28. Звягина, Д. А. (2014). Аналитические центры Германии: история вопроса. *Современные научные исследования и инновации*, 9-2(41), 116–122.

29. И нам не мешало бы бороться с фейковыми новостями – Климкин. Available from <http://fakty.ua/254131-nam-ne-meshalo-by-borotsya-s-fejkovymi-novostyami-klimkin>

30. Иванов, Д. Ю. (2011). Роль и функция аналитических центров в современной политической системе России. *Власть*, 11, 81–83.

31. Информационно-аналитические средства в организационном управлении. Сборник статей. (2005). Москва: РАГС, 178 с.

32. Истомин, И. А. (2009). Механизм научно-аналитического обеспечения внешнеполитического процесса в США. *Вестник МГИМО Университета*, 6, 97–110.

33. Как устроен «рынок» экспертов на украинских политических ток-шоу. Available from http://news.liga.net/articles/politics/14756962_kak_ustroen_rynok_ekspertov_na_ukrainskikh_politicheskikh_tok_shou.htm

34. Клисторин, В. И. (2002). Опыт участия независимых экспертов в работе органов власти как форма общественного участия в бюджетном процессе. In *Общественное участие в бюджетном процессе: опыт и технологии*. СПб: Норма, 114–126.

35. Клімкін повідомив, коли Україна звернеться до Польщі у справі щодо політолога з Чернівців, якого підозрюють у сепаратизмі. Available from <https://s/142159-klimkin-povidomyv-koly-ukrayina-zvernetsya-do-polschi-u-spravi-schodo-politologa-z-chernivciv-yakogo-pidozryuyut-u-separatyizmi.html>

36. Кримски Джордж А. Роль средств массовой информации в демократическом обществе. Available from http://www.infousa.ru/media/krimsky_rus.htm

37. Кузин, В., Зуев, С. (2013). Организационно-правовые основы системы государственного и муниципального управления. Москва: ИД «Дело» РАНХиГС, 120 с.

38. Макрон инициирует закон по борьбе с «фейковыми новостями». Available from <https://www.rbc.ua/rus/news/makron-initsiiuet-zakon-borbe-feykovymi-1515020950.html>

39. Манафорт проти Тимошенко. Повний текст. Available from http://ukrrudprom.ua/digest/Manafort_proti_Timoshenko_Povniy_tekst.html

40. Митрошенков, О. А. (2004). Экспертиза как социальный институт: трудности роста и отношения с властью. *Социология власти*, 6, 85-109. Available from <https://cyberleninka.ru/article/n/ekspertiza-kak-sotsialnyy-institut-trudnosti-rosta-i-otnosheniya-s-vlasty>.

41. Мы достойны власти... которая нас выбрала. Available from <http://fakeoff.org/corruption/my-dostoyny-vlasti-kotoraya-nas-vybrala>

42. Нацсовет проверит «Интер» из-за передачи о 12-летней роженице. Available from <https://kp.ua/life/589799-natssovet-proveryt-ynter-yz-za-peredachy-o-12-letnei-rozhenytse>

43. Не хотим Большого Брата: в Италии о фейках в новостях теперь извещают полицию. Available from <https://vesti-ukr.com/mir/274057-ne-khotim-bolshoho-brata-v-italii-o-fejkakh-v-novostjakh-teper-izveshchajut-politsiju>

44. Ні відставка уряду, ні дочасні вибори парламенту вже не є виходом із глухого кута – політолог. Available from <http://uainfo.org/blognews/1519720096-ni-vidstavka-uryadu-ni-dochasni-vibori-parlamentu-vzhe-ne.html>

45. Обозреватель та УНІАН найбільше розміщували матеріалів з ознаками замовності у ЗМІ протягом року – ІМІ. Available from <http://detector.media/infospace/article/133108/2017-12-21-obozrevatel-ta-unian-naibilshe-rozmishchuvali-materialiv-z-oznakami-zamovnosti-u-zmi-protyagom-roku-imi/>

46. Отношение украинцев к политике рационализируется. Available from <http://news.liga.net/news/politics/346023-otnoshenie-ukraintsev-k-politike-ratsionaliziruetsya.htm>

47. Политолог просит соцсети помочь в информатаке на политическую партию. Available from <https://apostrophe.ua/news/politics/2017-04-20/politolog-prosit-sotsseti-pomoch-v-inorfmatake-na-politicheskuyu-partiyu/93749>

48. Политологи объявили бойкот телеканалу «112 Украина». Available from <http://vesti-ukr.com/strana/225354-politolozi-objavili-bojkot-telekanalu-112-ukraina>.

49. Правительство регулирование СМИ ради борьбы с фейковыми новостями не допустимо – эксперты. Available from https://zn.ua/WORLD/pravitelstvennoe-regulirovanie-smi-radi-borby-s-fejkovymi-novostyami-ne-dopustimo-eksperty-273066_.html

50. Реформа госслужбы-2: что поменяют в министерствах Available from https://24tv.ua/ru/reforma_gossluzhby_2_chno_pomenjajut_v_ministerstvah_n854556

51. Рич, Э., Уивер, Кент Р. (2003). Пропагандисты и аналитики: «мозговые центры» и политизация экспертов. *Pro et Contra*. 8, 2, 64-88.

52. 74 % американців не змогли відрізнити факти від суджень у новинах – дослідження Available from <https://prportal.com.ua/Fakty/74-amerikanciv-ne-zmogli-vidrizniti-fakti-vid-sudzhen-u-novinah-doslidzhennya>

53. Сергій Дацюк пояснив, чому демонстративно залишив ефір NewsOne. Available from <https://detector.media/medialife/article/138635/2018-06-19-sergii-datsyuk-poyasniv-chomu-demonstrativno-zalishiv-efir-newsone/>

54. Советы для Надежды. Кто в политике консультирует Савченко. Available from <https://strana.ua/articles/analysis/16891-sovety-dlya-nadezhdy-kto-v-politike-konsultiruet-savchenko.html>

55. Современный словарь иностранных слов: Ок. 20 000 слов. (1994), СПб.: Дуэт, 752 с.

56. Сунгуров, А. Ю. (2017). Роль и функции экспертов в процессе принятия властных решений. *Управленческое консультирование*. Москва. Вып. 6, 8–15.

57. Сучасних школярів навчають виявляти фейкові новини – експерт. Available from <https://kievte.com.ua/stn/item/17162-suchasnikh-shkolyariv-navchayut-viyavlyati-fejkovi-novini-ekspert>

58. Тетяна Цимбал: Телебачення нині дає дуже гнітючу картину України. Начебто нація – це лише політики та експерти. Available from <https://glavcom.ua/interviews/tetyana-cimbal-mi-derzhava-u-nas-je-sviy-interes-ne-biytes-slova-propaganda-452586.html>

59. Тюрма за коментарий. В Украине готовится масштабное «дело политологов». Available from <https://strana.ua/articles/analysis/87743-sbu-strjaraet-delo-politolohov.html>.

60. Українці переважно взнають новини з телевізора, від родичів і сусідів. Available from <http://www.pravda.com.ua/news/2017/02/13/7135281/>

61. Уэбстер, Ф. (2004). Теории информационного общества. Москва: Аспект Пресс, 400 с.

62. Хотілося б побачити список експертів із інформацією, на які політичні сили вони працюють. Available from <http://detector.media/infospace/article/123624/2017-02-28-khotilosya-b-pobachiti-spisok-ekspertiv-iz-informatsieyu-na-yaki-politichni-sili-voni-pratsyuyut/>

63. Кто вирощує в Україні молоду гвардію проросійських експертів. Available from <https://www.depo.ua/ukr/politics/yak-medvedchuk-kultivue-novih-balakuchih-goliv-15122016153000>

64. Часто за фейковими новостями стоит большая политика» – експерт. Available from <https://www.radiosvoboda.org/a/29137149.html>

65. Чем будут заниматься директораты министерств? Available from https://jurliga.ligazakon.net/news/163746_chem-budut-zanimatsya-direktoraty-ministerstv

66. Черных, А. И. (2011). Медиа и демократия. Москва; СПб.: Университетская книга, 272 с.

67. Эксперт – Роману Бессмертному: нельзя называть целые народы «неполноценными» Available from <https://from-ua.com/news/421335-ekspert-romanu-bessmertnomu-nelzya-nazivat-celie-narodi-nepolnocennimi.html>

68. Эксперты: Первенство Тимошенко в предвыборных рейтингах объясняется ее интеллектуальным лидерством. Available from <https://newsone.ua/news/politics/eksperty-pervenstvo-timoshenko-v-predvybornykh-rejtinakh-objasnjaetsja-ee-intellektualnym-liderstvom.html>

69. Cambridge Analytica займалась сбором данных про Донбас на замовлення влади – BBC. Available from <https://hromadske.ua/posts/cambridge-analytica-zaimalasia-zborom-danykh-pro-donbas-na-zamovlennia-vlady-vvs>

ВИСНОВКИ

У висновках узагальнено результати дослідження. На основі здійсненого аналізу з'ясовано наступне.

1. В результаті проведеного аналітичного огляду наукової літератури, присвяченій політичній експертизі зроблено висновок про те, що в українській політичній науці фрагментарно розглядаються різні аспекти проблеми політичної експертизи, в той же час є недолік комплексних наукових досліджень про роль політичної експертизи в житті держави і суспільства. Дана дисертація є спробою заповнити цю прогалину.

Систематизація та аналіз більшості монографічних і дисертаційних робіт дозволили виявити наступні наукові напрямки досліджень: методологічні та історичні аспекти; вплив політичної експертизи на політичний процес; політична аналітика і діяльність аналітичних інституцій; політичне консультування і технології; комунікаційні інструменти політичних експертів; політичне маніпулювання.

2. Аналіз і узагальнення теоретичних позицій з питань природи, сутності і розвитку політичної експертизи показали різноманітність дослідницьких точок зору щодо співвідношення понять «політична експертиза» і «прийняття політичних рішень». Одні дослідники вважають ці поняття тотожними, інші вважають, що політична експертиза є одним з етапів процесу прийняття політичних рішень. Відзначено доцільність визначення політичної експертизи самостійною процедурою.

Погоджуючись з тими аспектами, на яких акцентують увагу дослідники в своїх визначеннях поняття «політична експертиза», зроблено висновок, що вони не завжди враховують роль політичної експертизи в системі громадського контролю. Запропоновано авторські визначення понять «політична експертиза» і «політичний експерт». Політичну експертизу пропонується розуміти як форму контролю, яка являє собою систему спеціальних і суміжних знань про політичні процеси та інститути,

на основі якої проводяться науково обґрунтований аналіз, незалежна оцінка, прогноз дій і подій в політичній сфері суспільства, формулюються експертні висновки і рекомендації. Це визначення відрізняється від існуючих тим, що включає в предмет експертизи не тільки діяльність органів державної влади, а і всі політичні процеси, що відбуваються в суспільстві і державі.

Відповідно під поняттям «політичний експерт», слід розуміти фахівця, що має як спеціальні знання в галузі політології, так і знання в області суміжних спеціальностей, що дозволяють провести науково аргументований аналіз і оцінку дій і подій в політичній сфері суспільства, прогнозувати їх розвиток, сформулювати висновки і рекомендації.

3. Дослідження теоретико-методологічних підходів, що застосовуються з метою вивчення проблем інституту політичної експертизи дозволило вибрати ті, які були корисні для вирішення завдань дисертаційної роботи: системний аналіз (допоміг виявити, що інститут політичної експертизи є елементом, як політичної системи, так і громадянського суспільства, а також механізми його впливу на політичний процес); біхевіористський підхід (застосовувався для вивчення поведінки учасників політичного процесу, допоміг дослідити мотиви та інтереси політичних експертів, консультантів, їх вплив на політичні вподобання громадян); інституційний підхід (був корисний при обґрунтуванні того, що інститут політичної експертизи є фактором розвитку політичної системи); нормативний підхід (дав можливість оцінити значення політичної експертизи в оцінці політичних явищ з позицій етичних цінностей і норм - свободи, справедливості, загального блага і ін.); компаративний (порівняльний) підхід (був корисний в порівнянні інститутів політичної експертизи інших країн); структурно-функціональний аналіз (виявлено і розглянуто соціальні функції інституту політичної експертизи, які сприяють рівновазі політичної системи); соціологічний метод (застосовувався для збору та аналізу емпіричних даних, що стосуються становлення та розвитку

інституту політичної експертизи, динаміки політичного процесу та ін.); історичний метод (використовувався для розгляду політичних подій в послідовності, пошуку відповідей на питання сьогодення в минулому, в історії); соціокультурний метод (був корисний при дослідженні політичних процесів з точки зору культурних традицій, цінностей); антропологічний метод (дозволив аналізувати політику у взаємозв'язку з природою людини); психологічний метод (дозволив аналізувати поведінку учасників політичного процесу - політичних експертів, політиків, громадян).

4. В результаті аналізу освітньо-наукових і освітньо-професійних програм ряду провідних закладів вищої освіти з підготовки політологів другого і третього рівня вищої освіти за спеціальністю 052 «Політологія» з'ясовано, що, незважаючи на те, що в них містяться деякі дисципліни, необхідні майбутньому політичному експерту, в той же час, жодна з них не ставить собі за мету підготовку таких фахівців.

5. Дослідження ролі політичної експертизи в системі громадського контролю за діяльністю влади дозволило зробити висновок про те, що серед усіх численних функцій громадянського суспільства (це і відображення інтересів громадян, і дотримання прав і свобод, і комунікаційна, і багато інших), найбільш головною, слід вважати саме функцію громадського контролю, який повинен включати і політичну експертизу. Завдяки політичній експертизі діяльність органів державної влади перебуває під пильною увагою громадськості. Рекомендації політичних експертів допомагають пошуку більш ефективних рішень різних політичних проблем з урахуванням їх наслідків для суспільства і держави.

Обґрунтовано, що громадський контроль входить в структуру суспільного контролю. Мета громадського контролю - діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Мета суспільного контролю - всі сфери життєдіяльності суспільства, в тому числі і політичні.

Ті нормативно-правові акти, які в даний час є в Україні, зокрема Закон України «Про наукову и науково-технічну експертизу», Постанова

Кабінету Міністрів України № 976 «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» та ін., не передбачають необхідність політичної експертизи в процесі підготовки політичних рішень. У зв'язку з цим, представляється за доцільне ухвалити Закон України «Про громадський контроль», в якому одна з статей повинна бути присвячена політичній експертизі.

6. Політичні експерти в інформаційному суспільстві отримують небачені раніше можливості поширювати експертні матеріали, впливати на громадську думку, на процес прийняття політичних рішень, скористатися перевагами двостороннього інтерактивного зв'язку.

7. Здійснена соціально-професійна класифікація простору політичної експертизи, в результаті чого виділені такі категорії - експерти з політологічною освітою, політичні журналісти, політичні коментатори, політичні блогери, колишні і нинішні політики. Виявлено тенденцію до висунення на роль політичних експертів людей, які не мають спеціальної освіти і не є політиками. Однією з причин цього є відсутність необхідних чітких кваліфікаційних вимог до тих, хто приписує собі приналежність до політичної професії. Це є однією з причин масовості професії політичного експерта. Негативним ефектом цього явища стало зниження суспільної довіри до інституту політичної експертизи. Інші причини - це стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, низький рівень політичної культури населення, високий рівень комерціалізації ЗМІ та ін.

8. Розгляд особливостей українського експертно-політологічного співтовариства, дослідження ролі українських «фабрик думки» у виробленні політичного курсу держави показало, що за останні роки в Україні з'явилася велика кількість громадських організацій, які працюють в сфері політичної експертизи. Аналіз інформації про послуги, що надаються цими організаціями, дозволяє зробити висновок про те, що вони не мають чіткої спеціалізації і готові надавати консалтингові, експертні та аналітичні

послуги. Відмова від будь-якого виду експертно-аналітичних послуг може бути тільки в зв'язку з обмеженістю ресурсів.

9. Дослідження політичної експертизи в контексті політико-управлінського процесу показало, що для демократичної влади важлива незалежність, об'єктивність і компетентність політичних експертів, які беруть участь в розробці політичного курсу. Зроблено висновок про те, що в Україні в рамках реформи системи державного управління в структуру міністерств були введені експертно-аналітичні служби, проте їх діяльність не стала повною мірою незалежною, об'єктивною і компетентною. Виявилось, що в результаті непрозорих конкурсів на посади експертів з високою заробітною платою перейшли державні службовці.

14. Аналізуючи проблему взаємовідносин політичної експертизи та засобів масової інформації, автор розвинув тезу про те, що доступ до альтернативних джерел інформації є одним з найважливіших політичних інститутів представницької демократії. У той же час, все більш гостро в українському інформаційному просторі ставиться питання про «експертні оцінки», «експертні думки» і т.д., які, по суті, в реальності не є продуктом професійної політичної експертизи.

Для ЗМІ, фільтруючих інформацію за ознакою сенсаційності, залучення політичних експертів необхідно, оскільки вони, будучи наближеними до політичної сфери, є для медіа джерелом ексклюзивної інформації. Виявлено, що з одного боку, громадяни експертам не вірять, а з іншого боку, все ж ретранслюють отриману від них інформацію.

Аргументовано, що ставлення засобів масової інформації з запрошеними політичними експертами не завжди вкладаються в рамки професійної етики журналістів. На правах «господарів ефіру» журналісти часто дозволяють собі вчинки, які компрометують в очах глядачів не тільки професію журналіста, а й політичного експерта.